



GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Att vara eller inte vara – ett ”riktigt” brottsoffer i våldtäktsmål

*En diskursanalytisk undersökning av konstruktionen av brottsoffer i tingsrätternas
tillämpning av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB*

Jonna Warnfalk

Juridiska institutionen
Juristprogrammet, höstterminen 2020
HRO800 Examensarbete, 30 hp
Handledare: Wanna Svedberg Andersson
Examinator: Ester Herlin-Karnell

Förkortningslista

BrB	Brottsbalk (1962:700)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RF	Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform
Skr.	Skrivelse
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätt

Innehållsförteckning

FÖRKORTNINGSLISTA	2
1. INLEDNING	5
1.1. BAKGRUND.....	5
1.2. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	7
1.3. TERMINOLOGI	8
1.3.1. Frivillighet.....	8
1.3.2. Handlingen som det frivilliga deltagandet ska föreligga vid.....	8
1.3.3. Brottsoffer.....	9
1.3.4. "Riktigt" brottsoffer i våldtäktsmål.....	9
1.4. UTGÅNGSPUNKTER FÖR UPPSATSEN.....	9
1.4.1. Objektivitet som något eftersträvarsvårt i den dömande verksamheten.....	9
1.4.2. En heterosexuell kontext: våldtäkt – "ett brott av män mot kvinnor".....	10
1.4.3. Våldtäkt – jämställdhetsproblem.....	11
1.5. AVGRÄNSNINGAR	12
1.6. DISPOSITION	14
2. TEORETISKA OCH METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	15
2.1. GENUSRÄTTSVETENSKAPEN SOM RAM FÖR TEORI, METOD OCH MATERIAL.....	15
2.2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	17
2.2.1. Diskursanalys som teori.....	17
2.2.2. Teorin om ideala offer.....	21
2.2.3. Våldtäktsmyter.....	23
2.2.4. Genusrättsvetenskapliga begrepp	24
2.3. METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER	27
2.3.1. Metod och material för att undersöka 6 kap. 1 § st. 1 BrB.....	27
2.3.2. Metod och material för att undersöka konstruktionen av brottsoffer.....	30
3. VÅLDTÄKTSBESTÄMMELEN I 6 KAP. 1 § ST. 1 BRB – UTGÅNGSPUNKTEN FÖR TINGSRÄTTERNAS TILLÄMPNING	37
3.1. INLEDNING	37
3.1.1. Bakgrund – En ny våldtäktsbestämmelse baserad på frivillighet	37
3.2. REKVISITEN FÖR OTILLÅTEN GÄRNING	37
3.2.1. Första meningen – de grundläggande rekvisiten för våldtäktsbrottet	38
3.2.2. Andra meningen – särskilt beakta om frivillighet har kommit till uttryck	40
3.2.3. Tredje meningen – fallen då frivillighet aldrig kan anses föreligga.....	41
3.3. REKVISITET FÖR PERSONLIGT ANSVAR.....	45
3.3.1. Uppsåt	45
3.4. SAMMANFATTNING.....	46
3.4.1. Våldtäktsbestämmelsens rekvisit i allmänhet.....	47
3.4.2. Frivillighetsrekvisitet.....	49
4. KONSTRUKTIONEN AV BROTTSOFFER I TINGSRÄTTERNAS TILLÄMPNING AV 6 KAP. 1 § ST. 1 BRB	50
4.1. INLEDNING	50
4.1.1. Urval av diskurser som presenteras.....	50
4.1.2. Användning av citat för ökad transparens.....	51
4.2. TINGSRÄTTERNAS BESKRIVNING AV MÅLSÄGANDEN FÖRE VÅLDTÄKTEN	51
4.2.1. Det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten	51
4.2.2. Det utsatta brottsoffret	55
4.2.3. Det provocerande brottsoffret	59
4.3. TINGSRÄTTERNAS BESKRIVNING AV MÅLSÄGANDEN UNDER VÅLDTÄKTEN	64
4.3.1. Det medverkande brottsoffret.....	64
4.3.2. Det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten	67
4.4. TINGSRÄTTERNAS BESKRIVNING AV MÅLSÄGANDEN EFTER VÅLDTÄKTEN.....	72
4.4.1. Det omedelbart agerande brottsoffret.....	73
4.4.2. Det välvilliga brottsoffret	79
4.4.3. Brottsoffret i förhör.....	82

4.5. SAMMANFATTNING.....	88
5. ANALYS AV KONSTRUKTIONEN AV BROTTSOFFER.....	91
5.1. INLEDNING.....	91
5.2. ANALYS MED HJÄLP AV DE GENUSRÄTTSVETENSKAPLIGA BEGREPPEN	91
5.2.1. <i>Analys av de olika konstruktionerna av brottsoffer</i>	92
5.2.2. <i>Övergripande analys – en föreställning om brottsoffer som antingen utsatta passiva objekt eller medagerande handlande subjekt</i>	100
5.3. SAMMANFATTNING.....	101
6. AVSLUTANDE SLUTSATSER OCH REFLEKTIONER	104
KÄLLFÖRTECKNING.....	107
BILAGA: FÖRTECKNING ÖVER TINGSRÄTTSAVGÖRANDE.....	112

1. Inledning

1.1. Bakgrund

”Målsäganden *kan* ha blivit mycket förargad över att [den tilltalade] av misstag förde in sitt finger i hennes analöppning när de skulle ha oralsex. Hon *kan* då varit kraftigt berusad och *kan* ha tagit ett *förhastat beslut att anklaga* [den tilltalade] för våldtäkt inför flera personer, ett *påstående* som hon sedan *kan* ha haft svårt att backa ifrån utan att *riskera att avslöja att hon och [den tilltalade] haft en sexuell relation*.[...] Att målsäganden och [den tilltalade] *kan* ha haft en sexuell relation *framstår inte heller som omöjligt*, även om målsäganden klagat på [den tilltalades] beteende inför andra.”¹

Citatet kommer från ett avgörande från Falu tingsrätt, vid en tillämpning av den nuvarande lydelsen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB, och illustrerar tingsrättens beskrivning av målsäganden i domskälen. Den nya våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § BrB trädde i kraft den 1 juli 2018² och reformen avsåg främst att gränsen för straffbarheten vid våldtäkt numera går vid om *deltagandet har varit frivilligt*³ vid den aktuella sexuella handlingen. Tidigare krävdes att någon form av våld, hot eller otillbörligt utnyttjande av målsäganden under vissa omständigheter förelåg vid handlingen för att den skulle utgöra våldtäkt.⁴ Lagförslaget kan sägas ha blivit påskyndat av #metoo-rörelsen;⁵ det globala uppropet mot sexuella övergrepp och trakasserier som tog fart år 2017. Rörelsens syfte var att belysa sexuella övergrepp och trakasserier mot kvinnor som tystats ned samt att skulden ofta lagts på offret istället för på förövaren.⁶ Med det paradigmskifte som frivillighetsrekvisitet gav upphov till hoppas regeringen på en förändrad syn på deltagande i sexuella handlingar, som skulle kunna leda till att färre sexualbrott begås.⁷

Avsnittets inledande citat är enligt min mening intressant att belysa av flera anledningar. För *det första* kan tingsrättens upprepade användning av *kan* tolkas som att tingsrätten i stor utsträckning spekulerar kring anledningar till varför målsägandens påstående om att deltagandet i den sexuella handlingen har varit ofrivilligt *inte stämmer*. Mot bakgrund av den förändrade syn på deltagande i sexuella handlingar som regeringen hoppas åstadkomma med den nya våldtäktsbestämmelsen, är *det för det andra* intressant att belysa spekulationerna i sig utifrån Nils Christies teori om ideala offer samt våldtäktsmyter. Christie beskriver olika föreställningar om gärningsperson och offer som får betydelse för om ett offer får eller inte får

¹ Falu tingsrätt, dom 2020-06-18, mål nr: B 1519-20.

² Lag 2018:618.

³ Även kallat ”frivillighetsrekvisitet” i uppsatsen. Se *avsnitt 1.3.1. Frivillighet* för en förklaring av hur terminologin används i uppsatsen.

⁴ Prop. 2017/18:177 s. 78.

⁵ Mannheimer, Edgar. *Regeringen lägger fram förslag om samtyckeslag*. SVT nyheter. Publicerad 2017-12-17, uppdaterad 2018-05-23. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/uppgifter-regeringen-infor-samtyckeslagen> (hämtad 2020-11-27).

⁶ Nationalencyklopedin *me too-rörelsen*. Tillgänglig: <https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/me-too-rörelsen> (hämtad 2020-11-27).

⁷ Prop. 2017/18:177 s. 76.

legitim status som offer, vilket påverkar möjligheten för offret att hävda sin rätt.⁸ Detta kan enligt min mening uttryckas i termerna att det påverkar om offret får status som ett ”riktigt” brottsoffer.⁹ Anses offret ha skuld i sin egen utsatthet, kan skulden komma att läggas på henne¹⁰ istället för på gärningspersonen.¹¹ Teorin om ideala offer har enligt min uppfattning en nära koppling till vad som kallas våldtäktsmyter. Våldtäktsmyter handlar på liknande sätt om olika fördomsfulla föreställningar om vem som kan bli våldtagen, att kvinnor på grund av olika anledningar bär skuld i sin utsatthet och att kvinnors anklagelser om våldtäkt är falska.¹²

Falu tingsrätt beskriver att målsäganden *kan* ha varit väldigt kraftigt berusad när hon *förhastat anklagat* den tilltalade för våldtäkt, vilket *kan* ha fått betydelse för *döljandet av den sexuella relation* med den tilltalade som hon *kan* ha haft. Med anledning av detta ställer jag mig frågan om dessa spekulationer kan anses bidra till upprätthållandet av våldtäktsmyterna om att kvinnor rutinmässigt ljuger om att ha blivit våldtagna¹³ samt att kvinnor bara hävdar att de har blivit våldtagna när de behöver dölja deltagande i en sexuell handling.¹⁴ Vidare ställer jag mig frågan om ett upprätthållande av dessa våldtäktsmyter kan påverka huruvida offer för våldtäkt skuldbeläggs för våldtäkten och därigenom inte anses som ideala¹⁵ ”riktiga” brottsoffer i våldtäktsmål.

Mot denna bakgrund är det enligt min mening av vikt att undersöka om *tillämpningen* av den nya våldtäktsbestämmelsen i landets övriga tingsrätter kan sägas baseras på liknande föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål, eller om synen på deltagande i sexuella handlingar har förändrats och skulden inte längre läggs på offret istället för på förövaren. Detta är särskilt intressant att undersöka i förhållande till kraven på saklighet och opartiskhet som ställs på domstolars verksamhet enligt 1 kap. 9 § RF. Moa Bladini menar att för att legitimera den dömande verksamheten krävs det att denna uppfattas som *objektivt* genomförd. Hon menar att *skenet* av objektivitet är en förutsättning för att den dömande verksamheten ska

⁸ Christie, Nils. Det idealiska offret, i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.). *Det motspänstiga offret*. (S. 46-60). Studentlitteratur, Lund, 2001. En översättning av “The Ideal Victim” i Fattah, Ezzat A. (red.). *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*. (S. 17-30). St. Martin’s Press, New York 1986, s. 47.

⁹ Se avsnitt 1.3.4. ”Riktigt” brottsoffer i våldtäktsmål för innebörd och användning av beteckningen i uppsatsen.

¹⁰ Christie förutsätter att offret är en kvinna och gärningspersonen en man när han beskriver de olika parterna.

¹¹ Christie s. 48.

¹² Edwards, Katie M.; Turchik Jessica A.; Dardis, Christina M.; Reynolds, Nicole & Gidycz, Christine A. *Rape Myths: History, Individual and Institutional-Level Presence, and Implications for Change*. Sex Roles. Vol: 65. Iss: 11-12. S. 761-773. New York 2011. Tillgänglig: <https://search-proquest-com.ezproxy.ub.gu.se/docview/906361332/fulltextPDF/318ECE0F797B4C95PQ/1?accountid=11162> (hämtad 2020-11-25), s. 761-762.

¹³ Lonsway, Kimberly A. & Fitzgerald, Louise F. *Rape Myths In Review*. Psychology of Women Quarterly. Vol: 18. S. 133-164. USA 1994. Tillgänglig: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.ub.gu.se/doi/pdf/10.1111/j.1471-6402.1994.tb00448.x> (hämtad 2020-11-25), s. 135.

¹⁴ Burt, Martha R. *Cultural myths and supports for rape*. Journal of Personality and Social Psychology. Vol: 38, No. 2, S. 217-230. USA 1980. Tillgänglig: <https://search-proquest-com.ezproxy.ub.gu.se/docview/614292712/fulltextPDF/C7480B5F9D044C8DPQ/1?accountid=11162> (hämtad 2020-11-25), s. 217.

¹⁵ Bergenlöv, Eva, Cronberg Lindstedt, Marie & Österberg, Eva. Offer för brott. *Våldtäkt, incest och barnamord i Sverige historia från reformationen till nutid*. Nordic Academic Press, Lund, 2002, s. 33.

uppfattas som legitim, dock kan skenet bidra till att dölja föreställningar och värderingar om verkligheten i det rättsliga dömandet.¹⁶ Den eventuella förekomsten av fördomsfulla föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som inte tydligt redogörs för i avgöranden från landets domstolar rimmar därför enligt min uppfattning illa med det objektivitetskrav som föreskrivs i RF 1 kap. 9 §, vilket ytterst blir en fråga om legitimitet för den dömande verksamheten. Med beaktande av de objektivitetskrav som enskilda individer har att ställa på den dömande verksamheten menar jag att det är högst relevant att undersöka den eventuella förekomsten av dolda fördomsfulla föreställningar, och vad de i sådana fall kan innebära för brottsoffer i våldtäktsmål. Utifrån denna bakgrund tar uppsatsens syfte avstamp.

1.2. Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med uppsatsen är att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen¹⁷ av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. I syftet ingår det *dels* att undersöka innebörden av 6 kap. 1 § st. 1 BrB för att förstå den juridiska regleringen som tingsrätterna utgår ifrån i sin tillämpning, *dels* att synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden. Kunskapsintresset i studien kan sägas vara emancipatoriskt,¹⁸ eftersom ändamålet med kunskapen som uppnås i studien är att synliggöra huruvida tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen sker objektivt och värderingsfritt eller inte samt att detta i sådana fall skulle kunna utgöra ett jämställdhetsproblem. Därigenom skulle en nyanserad syn på rättstillämpningen i våldtäktsmål kunna åstadkommas, vilket i sin tur skulle kunna bidra till en förändrad rättstillämpning som inte grundas på dolda föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål samt bidra till ett främjande av uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

För att kunna uppnå syftet kommer följande frågeställningar besvaras:

1. Hur regleras våldtäkt i 6 kap. 1 § st. 1 BrB?
2. Vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten?

¹⁶ Bladini, Moa. *I objektivitetens sken – en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm, 2013, Diss., Lunds universitet, s. 18.

¹⁷ Med *tillämpningen* förstås i uppsatsen den rättstillämpning som kommer till uttryck i rättsfall från tingsrätterna. I *tillämpningen* ingår det som i rättsfallen benämns ”Tingsrättens bedömning”, ”Bedömning” eller liknande, vilket utvecklas vidare i *avsnitt 2.3.2.3. Den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande*. I delen som återger tingsrättens bedömning ingår bevisvärderingen. Hur bevisvärderingen hanteras i uppsatsen förklaras i *avsnitt 1.5. Avgränsningar*.

¹⁸ Se Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria. *Genusrättsvetenskap*. 1 uppl., Studentlitteratur. Lund, 2009, s. 102 om *emancipatoriskt kunskapsintresse*.

1.3. Terminologi

1.3.1. Frivillighet

I 6 kap. 1 § st. 1 BrB används rekvisitet *inte deltar frivilligt*, men i den allmänna debatten har den nya våldtäktsbestämmelsen kommit att kopplas ihop med begreppet ”samtycke” (till exempel samtyckeslagen, samtyckesreglering). I propositionen¹⁹ tar regeringen upp att ansvarsfrihetsgrunden samtycke i 24 kap. 7 § BrB redan har sin specifika innebörd i brottsbalken och att den betydelsen inte överensstämmer med innebörden som begreppet bör ha i förhållande till sexualbrott. Regeringen menar därför att det inte är lämpligt att använda begreppet samtycke i våldtäktsbestämmelsen.²⁰ Mot denna bakgrund används inte begreppet samtycke i uppsatsen. Istället används termerna *frivillighet*, *inte deltar frivilligt*, *frivillighetsrekvisitet*, *frivilligt deltagande* eller liknande. Om en författare har omnämnt frivillighetsrekvisitet som samtycke, görs en omskrivning till frivillighet alternativt sätts samtycke inom citationstecken. Med frivillighet förstås i uppsatsen vad som menas med rekvisitet *inte deltar frivilligt* i 6 kap. 1 § st. 1 BrB.²¹

1.3.2. Handlingen som det frivilliga deltagandet ska föreligga vid

Den handling som det frivilliga deltagandet ska föreligga vid enligt 6 kap. 1 § st. 1 BrB benämns som *samlag eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag*. Jag kommer utgå från lagstiftningen och använda begreppen ”samlag” och ”sexuell handling” då den relevanta straffbara gärningen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB åsyftas. Samlag och sexuell handling har i uppsatsen samma innebörd som rekvisitet *samlag eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag* i 6 kap. 1 § st. 1 BrB.²²

Begreppet ”sexuellt umgänge” ersattes med ”sexuell handling” genom prop. 2004/05:45, eftersom begreppet ansågs felaktigt indikera ”en frivillig och ömsesidig sexualakt mellan två personer.”²³ Med denna bakgrund används inte begreppet sexuellt umgänge i uppsatsen. Om en källa benämner en händelse som sexuellt umgänge skrivs den om till samlag eller sexuell handling.

Undantagsvis används begreppet ”sexuellt övergrepp” när en källa använder begreppet. Då ska det förstås som ett paraplybegrepp för olika sexuella handlingar och sexuellt våld, och inte som den snävare betydelsen som avses i 6 kap. 2-3 §§ BrB.

¹⁹ Prop. 2017/18:177.

²⁰ Prop. 2017/18:177 s. 30-31.

²¹ Se avsnitt 3.2.1.1. *Inte deltar frivilligt* om innebörden av rekvisitet.

²² Se avsnitt 3.2.1.3. *Samlag eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag* om innebörden av rekvisitet.

²³ Prop. 2004/05:45 s. 31-32.

1.3.3. Brottsoffer

Det finns ingen allmänt accepterad definition för vem som ska anses som brottsoffer, trots att begreppet förekommer i lagstiftning, litteratur och allmänt språkbruk.²⁴ I uppsatsen ska med brottsoffer förstås den individ som har blivit utsatt för en våldtäkt eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag som avses i 6 kap. 1 § st. 1 BrB²⁵ och som är *målsägande* i rättsfallsmaterialet. Det krävs dock inte att den tilltalade har dömts för gärningen för att den utsatta i uppsatsen ska förstås som brottsoffer.

1.3.4. "Riktigt" brottsoffer i våldtäktsmål

I titeln och kapitlets bakgrund har jag använt beteckningen "*riktigt*" brottsoffer i *våldtäktsmål*. Med "riktigt" brottsoffer i våldtäktsmål ska i uppsatsen förstås de offer för våldtäkt som utifrån teorin om ideala offer, våldtäktsmyter *eller* det genusrättsvetenskapliga begreppet det relationella brottsoffret²⁶ inte får, vad som enligt teorierna benämns som, delat ansvar samt skuld i den våldtäkt de är utsatta för. Att brottsoffren inte får delat ansvar samt skuld i våldtäkten *kan* bidra till att de anses trovärdiga av domstolen, vilket gör att jag menar att de kan sägas få status som "riktiga" brottsoffer i våldtäktsmål. Härefter sätts inte "riktigt" inom citationstecken.

1.4. Utgångspunkter för uppsatsen

1.4.1. Objektivitet som något eftersträvänsvärt i den dömande verksamheten

Enligt 1 kap. 9 § RF ska domstolar i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet. Denna bestämmelse benämns ofta som objektivitetsprincipen i doktrinen.²⁷ Bladini tolkar författarna av den doktrin som behandlar 1 kap. 9 § RF som att de menar att det väsentliga är att "rättstillämpningen på ytan framstår som präglad av objektivitet".²⁸ Objektivitet vid bevisvärderingen i rättstillämpningen kan förstås i termer av att godtycke och subjektiva uppfattningar ska minimeras, samt att rättens avgörande i brottmål inte får grundas på personliga övertygelser eller intuitiva intryck av bevismaterialet.²⁹

²⁴ Brottsoffermyndigheten.se. *Brottsoffer och målsägande*. Senast uppdaterad 2020-06-12. Tillgänglig: <https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/brottsofferkunskap/brottsoffer-och-malsagande> (hämtad 2020-11-11).

²⁵ Se Granström, Görel & Mannelqvist, Ruth (red.). *Brottsoffer - rättsliga perspektiv*. Studentlitteratur, Lund, 2016, s. 10.

²⁶ Se de teoretiska utgångspunkterna i *avsnitt 2.2.2. Teorin om ideala offer*, *avsnitt 2.2.3. Våldtäktsmyter* samt *avsnitt 2.2.4. Genusrättsvetenskapliga begrepp*.

²⁷ Bladini s. 81.

²⁸ Bladini s. 83.

²⁹ Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik och Heuman, Lars. *Rättegång IV*. 7 uppl.. Norstedts Juridik, Stockholm, 2009, s. 163.

Mot bakgrund av denna grundlagsskyddade princip har uppsatsen som utgångspunkt att domstolarna vid tillämpningen i den dömande verksamheten har objektivitet som överordnat mål, det vill säga att objektivitet är något som är *eftersträvensvärt* åtminstone till *ytan sett*, och att detta är en fråga om legitimitet för samma verksamhet.³⁰ Ett synliggörande av huruvida föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden, får betydelse för om tillämpningen *faktiskt* ska anses som objektiv eller inte. Strävandet efter objektivitet i rättstillämpningen fungerar således som en utgångspunkt för uppsatsens kritiska undersökning.

1.4.2. En heterosexuell kontext: våldtäkt – ”ett brott av män *mot* kvinnor”³¹

I statistik från den Nationella trygghetsundersökningen genomförd av BRÅ uppgav 5.6 % att de utsatts för sexualbrott under 2019, vilket skulle motsvara ca 452 000 individer om det räknades om till antal utsatta personer i Sveriges befolkning. Bland män mellan 16-84 år var det 1.4 % som uppgav att de utsatts för sexualbrott, medan det bland kvinnor mellan 16-84 år var 9.4 % som uppgav att de utsatts för sexualbrott. År 2018 var 97.5 % av de som misstänktes för sexualbrott män.³² I propositionen till ändringen av våldtäktsbestämmelsen hänvisar regeringen till statistik från BRÅ, vilken visar att ca 96 % av de som anmäler våldtäkt är kvinnor och 98 % av de som misstänks för våldtäkt är män.³³ Sexualbrottsområdet kan enligt Madeleine Leijonhufvud sägas vara speciellt då det är “uniket ojämnt” – sexualbrotten begås till övervägande del av män och målsägandena är nästan endast kvinnor. Sexualbrott beskrivs därför av henne som “ett brott av män *mot* kvinnor”.³⁴

Mot bakgrund av den presenterade statistiken är det enligt min tolkning möjligt att dra slutsatserna att kvinnor i större utsträckning utsätts för sexualbrott och att sexualbrotten kan förstås som ett brott av män mot kvinnor. Av den anledningen väljer jag i uppsatsen att utgå från att gärningspersonen är en man och målsäganden en kvinna, vilket bland annat påverkar urval av rättsfallsmaterial samt val av teoretiska utgångspunkter. Jag utgår således från vad Monica Burman kallar en ”heterosexuell kontext”. Användandet av en sådan kontext riskerar dock att osynliggöra att sexualbrott kan ske mellan personer av samma kön och då kvinnor förgriper sig på män. Det sker också en reproduktion av föreställningen om att det är just män som utsätter kvinnor för sexualbrott. Om en könsneutral utgångspunkt väljs finns det dock en risk för att en föreställning om att sexuella övergrepp är ett könsneutralt fenomen

³⁰ Bladini s. 19-21.

³¹ Leijonhufvud, Madeleine. *Svensk sexualbrottslag: en framåtsyftande tillbakablick*. Norstedts Juridik, Stockholm, 2015, s. 105.

³² Brottsförebyggande rådet. Statistik utifrån brottstyper: *Våldtäkt och sexualbrott*. Senast uppdaterad 2020-10-30. Tillgänglig: <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html#Konsfordelning> (hämtad 2020-11-27).

³³ Prop. 2017/18:177 s. 76, SOU 2016:60 s. 419 med hänvisning till statistik i BRÅ Kortanalys 9/2015, *Våldtäktsbrottets hantering i rättskedjan*, s. 10-12.

³⁴ Leijonhufvud s. 105.

reproduceras,³⁵ vilket inte representerar den faktiska könsfördelningen i brottet som ovan statistik visar. Eftersom uppsatsen syftar till att kritiskt undersöka hur *brottsoffer* konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen, så är det enligt min uppfattning relevant att utgå från den *faktiska fördelningen* för brottsoffer och gärningsperson mellan könen som statistiken över sexualbrott visar och därför utgå från en heterosexuell kontext i uppsatsen.

Den heterosexuella kontexten ligger därtill i linje med studiens genusrättsvetenskapliga ram,³⁶ som används för valen av teori, metod och material, eftersom genusrättsvetenskapen utgår från att *kön* har betydelse för hur världen förstås samt för hur rätten är uppbyggd, avgränsad och tillämpas. Det är därför viktigt ur ett genusrättsvetenskapligt perspektiv att synliggöra betydelsen som kön får i olika sammanhang,³⁷ vilket i sin tur ligger i linje med uppsatsens syfte att synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden.

När jag talar om den heterosexuella kontexten ska med kön förstås det biologiska könet, det vill säga den fysiska anatomin. Vad som inbegrips i könsbegreppet är dock inte självklart och inom genusrättsvetenskaplig forskning har begreppet genus använts för att påvisa skillnaden i förhållande till könsbegreppet. Medan könsbegreppet har använts för att förklara det biologiska egenskaperna och anatomin,³⁸ så har genus använts för att förklara något som görs och skapas.³⁹ Vid en analys av hur rätten konstruerar kön är genusbegreppet användbart, medan könsbegreppet är lämpligare då rättstillämpning och verkliga människor beskrivs.⁴⁰ Mot bakgrund av detta väljer jag att använda könsbegreppet med utgångspunkt i den fysiska anatomin vid *urval av rättsfall* och vid uppsatsens heterosexuella kontext om *vem som blir utsatt* samt *vem som utsätter* för våldtäkt. Synen på subjektet när det kommer till uppsatsens *diskursanalytiska undersökning* är däremot en annan. Då utgår jag istället från att subjekt, och därmed kön, *konstrueras* i diskurser.⁴¹

1.4.3. Våldtäkt – ett jämställdhetsproblem

Regeringens mål för jämställdhetspolitiken är ”att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sitt eget liv”.⁴² Det sjätte delmålet⁴³ föreskriver att ”mäns våld mot

³⁵ Burman, Monica. *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Iustus förlag, Uppsala, 2007, Diss., Umeå universitet, s. 43.

³⁶ Se avsnitt 2.1. *Den genusrättsvetenskapliga ramen för valen av teori, metod och material*.

³⁷ Gunnarsson & Svensson s. 100.

³⁸ Gunnarsson, Åsa; Svensson, Eva-Maria; Käll, Jannice & Svedberg, Wanna. *Genusrättsvetenskap*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018, s. 54.

³⁹ Gunnarsson m.fl. s. 57.

⁴⁰ Gunnarsson m.fl. s. 59-60.

⁴¹ Se avsnitt 2.2.1.3. *Synen på makt, subjekt och språk* för en redogörelse av denna teoretiska utgångspunkt.

⁴² Regeringskansliet, regeringen.se. *Mer om jämställdhetspolitikens mål*. Publicerad 2017-01-11. Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/artiklar/2017/01/mer-om-jamstallldhetspolitikens-mal/> (hämtad 2020-12-17), prop. 2005/06:155 s. 43-44.

⁴³ Tidigare i prop. 2005/06:155 var målet uppdelat i fyra delmål, men i regeringens skrivelse skr. 2016/17:10 bröts det övergripandet målet ner i sex delmål.

kvinnor ska upphöra”, vilket också inkluderar *sexuellt våld*. Detta innebär att kvinnor och män ska ha ”samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet”.⁴⁴ Mot denna bakgrund samt uppsatsens heterosexuella kontext, som bygger på utgångspunkten att våldtäkt är ett brott av män mot kvinnor, utgår jag i studien från att våldtäkt är ett jämställdhetsproblem.

Målen för jämställdhetspolitiken vilar på den feministiska utgångspunkten att samhället strukturellt är ordnat efter ett socialt system som upprätthåller ojämlika maktförhållanden mellan könen. Denna ordning kan benämnas könsmaktsordning och innebär att kvinnor är underordnade och män överordnade samt att det manliga utgör normen. Syftet med jämställdhetsmålen är att förändra könsmaktsordningen genom att bryta kvinnors systematiska underordning.⁴⁵ I relation till det sjätte delmålet uttrycker regeringen att det våld som kvinnor utsätts för av män är ”den yttersta konsekvensen av mäns överordning kvinnors underordning”. Våldet mot kvinnor av män förstås således som ett medel för att upprätthålla denna könsmaktsordning.⁴⁶

I propositionen till 6 kap. 1 § BrB bedömer regeringen att en våldtäktsbestämmelse baserad på frivillighet, istället för våld, hot eller utnyttjande av offrets särskilt utsatta situation, är en viktig åtgärd för att nå det jämställdhetspolitiska delmålet.⁴⁷ Att regeringen strävar mot att uppnå dessa jämställdhetspolitiska mål, med den nya bestämmelsen 6 kap. 1 § st. 1 BrB som verktyg, fungerar därför också som en utgångspunkt för uppsatsens kritiska undersökning.

1.5. Avgränsningar

Det övergripande syftet med uppsatsen är att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i *tillämpningen*. I tillämpningen ingår det som i rättsfallen benämns ”Tingsrättens bedömning”, ”Bedömning” eller liknande^{48, 49} och i tingsrättens bedömning ingår domstolens värdering av de muntliga och skriftliga bevisen som åberopats vid huvudförhandlingen. *Hur* bevisvärderingen har gjorts av tingsrätten, till exempel *varför* målsägandens utsaga anses trovärdig och tillförlitlig⁵⁰ så att den kan läggas till grund för den dom som ska avkunnas, är

⁴⁴ Regeringskansliet, *Mer om jämställdhetspolitikens mål*, prop. 2005/06:155 s. 51-53.

⁴⁵ Prop. 2005/06:155 s. 43.

⁴⁶ Prop. 2005/06:155 s. 51-52.

⁴⁷ Prop. 2017/18:177 s. 76.

⁴⁸ I fortsättningen ”tingsrättens bedömning”, ”tingsrättens tillämpning” eller ”tillämpningen i tingsrätten” e.d.

⁴⁹ Se *not 17* och *avsnitt 2.3.2.3. Den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande*.

⁵⁰ Enligt Helena Sutorius och Christian Diesen avses med *trovärdighet* det subjektiva intrycket av sanning som utsaga och själva berättandet ger åhöraren. Intrycket av sanning beror på vilka erfarenheter, värderingar och kunskaper åhöraren har. Med *tillförlitlighet* avses istället vilket bevisvärde utifrån vissa kriterier som domstolen tillmäter utsagan. Då bedöms utsagans ”hållfasthet” vid en konfrontation av annan bevisning. (Sutorius, Helena. *Bevisprövning vid sexualbrott*. 2 uppl., Omarbetad och uppdaterad av Diesen, Christian. Norstedts Juridik, Stockholm, 2014, s. 117-118) Kriterier som det enligt HD finns anledning att lägga vikt vid för bedömningen av utsagan är om berättelsen är ”klar, lång, levande, logisk, rik på detaljer, påvisat sanningsenlig i viktiga enskildheter samt fri från felaktigheter, motsägelser, överdrifter, svårförklarliga moment, konstansbrister, dåligt sammanhang eller tvekan i avgörande delar”. (NJA 2010 s. 671 p. 8) HD har, enligt sakkunnig analys, i ett senare fall förklarat att en utsaga som är ”klar, lång och detaljrik” ofta kan vara tecken på att en utsaga är sann.

dock inte föremål för undersökningen i uppsatsen. Detta mot bakgrund av att föremål för undersökningen i uppsatsen endast är tingsrätternas *beskrivning* av målsäganden före, under och efter våldtäkten. Det finns allmänna riktlinjer⁵¹ för hur bevisvärderingen ska gå till samt vissa specifika riktlinjer för bevisvärderingen i sexualbrottsmål,⁵² men hur och om bevisvärderingen har gått till enligt dessa kriterier faller således utanför uppsatsens syfte. Bevisvärderingen ingår därmed i uppsatsen endast i betydelsen att *vissa omständigheter* har lagts till grund för bevisvärderingen, vilken tas för given, och dessa omständigheter analyseras i uppsatsen, i den mån de handlar om beskrivningar om målsäganden före, under eller efter våldtäkten.

Mot samma bakgrund som varför bevisvärderingen inte analyseras i sig, att föremål för undersökningen i uppsatsen endast är tingsrätternas *beskrivning* av målsäganden, analyserar jag inte heller huruvida tingsrätternas tillämpning sker i enlighet med vad som föreskrivs i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Detta hade i och för sig varit ett intressant angreppssätt, men får enligt min bedömning anses falla utanför uppsatsens tid och omfattning. Undersökningen av hur 6 kap. 1 § st. 1 BrB regleras i kapitel 3 görs således endast i syfte att *förstå* den juridiska regleringen som tingsrätterna utgår ifrån i sin tillämpning. Med andra ord är undersökningens funktion i uppsatsen endast att skapa en grundförståelse och ett sammanhang för de rättsfallen som beskrivs och analyseras.⁵³

Det saknas dock egentligt stöd för att kriteriet konstansbrister, d.v.s. att lägga till eller ta bort information, ska anses som tecken för bristande tillförlitlighet. Vidare är det viktigt att vara uppmärksam på att kriterierna kan vara svåra att använda vid en bedömning av personer som har en bristande förmåga att muntligt uttrycka sig. (NJA 2017 s. 316 I p. 10).

⁵¹ Allmänna utgångspunkter för bevisvärderingen är att det råder fri bevisföring och bevisprövning. Domstolen ska göra en "samvetsgrann prövning" av allt som har förekommit, 35 kap. 1 § RB. HD har förklarat att bevisvärderingen ska ske strukturerat och vara objektivt grundad. Vidare har HD utvecklat en metod som *kan* användas vid bevisvärdering. Enligt metoden ska den bevisning som åberopats till stöd för åtalet prövas först. Är den bevisningen inte tillräckligt stark för fällande dom ska åtalet ogillas oavsett vad den tilltalade har invänt. Om bevisningen som åberopats till stöd för åtalet däremot är tillräckligt stark för en fällande dom, ska domstolen pröva den tilltalades invändningar och annan motbevisning. (NJA 2015 s. 702 p. 20-23) Att denna metod kan användas i sexualbrottsmål uttalas av HD i NJA 2017 s. 316 I p. 7.

⁵² I sexualbrottsmål finns det sällan teknisk bevisning eller vittnen som har sett den aktuella gärningen. Enligt HD kan en utsaga från målsäganden som bedömts alltigenom trovärdig i kombination med övrig bevisning ändå läggas till grund för en fällande dom. Det krävs dock att målsägandens utsaga, i den mån det har varit praktiskt möjligt, har blivit kontrollerad under förundersökningen. Övrig bevisning kan t.ex. utgöras av vittnesiakttagelser av målsägandens beteende efter händelsen eller uppgifter som målsäganden lämnat om våldtäkten till andra personer. Eftersom denna typ av vittnen inte själva har iakttagit den påstådda gärningen, så ska denna typ av bevisning inte ses som utredning till stöd för gärningen. Dessa vittnesiakttagelser kan istället i vissa fall ge indirekt stöd för målsägandens utsaga. Det är inte tillräckligt att målsägandens utsaga är mer trovärdig än den tilltalades vid en vägning av båda utsagorna, (Se NJA 2017 s. 316 I-II, NJA 2010 s. 671 p. 7, NJA 2009 s. 447 I-II).

⁵³ Se också *avsnitt 2.3.2.3. Den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande* om att jag i uppsatsen inte gör någon analys på den diskursiva praktikens nivå av Faircloughs kritiska diskursanalys, vilket innebär att jag inte analyserar hur tingsrätterna bygger sina bedömningar och slutsatser på gällande rätt avseende 6 kap. 1 § st. 1 BrB.

1.6. Disposition

Uppsatsen är uppdelad i sex kapitel. Kapitel 1 inleder uppsatsen med en problematiserande bakgrund till ämnet som uppsatsen tar avstamp i. Därefter presenteras syfte och frågeställningar. Kapitlet innehåller vidare terminologiska utgångspunkter och allmänna utgångspunkter för uppsatsens författande, samt avgränsningar.

Kapitel 2 består av uppsatsens teoretiska och metodologiska utgångspunkter och är uppdelat i tre avsnitt. Det *första avsnittet* består av en redogörelse för genusrättsvetenskapen som övergripande ram för mina val av teori, metod och material. Det *andra avsnittet* består av uppsatsens teoretiska utgångspunkter som består av diskursanalys som teori, teorin om ideala offer, våldtäktsmyter samt de genusrättsvetenskapliga begreppen avskiljandets logik, rättssubjektets autonomi och det relationella brottsoffret. I det *tredje avsnittet* presenteras de metodologiska utgångspunkterna för undersökningen utifrån uppsatsens frågeställningar. Först redogör jag för den rättsvetenskapliga metoden med rättsdogmatisk prägel och det material utifrån den normativa rättskälleläran som används i uppsatsen för att undersöka hur våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Därefter redogör jag för den kritiska diskursanalytiska metoden och det material, i form av tingsrättsavgöranden, som används för att undersöka vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten.

I kapitel 3 presenteras undersökningen som syftar till att besvara hur våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Avsnittet är strukturerat efter bestämmelsens olika rekvisit.

Kapitel 4 består av resultatet från den kritiska diskursanalysen av rättsfallen om vilka mönster, utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter, som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten. I kapitlet presenteras de åtta mest förekommande konstruktionerna av brottsoffer, med tillhörande underdiskurser, som jag har urskilt i kapitlets undersökning. Varje presentation av konstruktion av brottsoffer avslutas med en sammanfattande analys av konstruktionen. Dessa analyser ska ses som en del av analysen som görs i kapitel 5, men som av presentationstekniska skäl för att underlätta läsningen och förståelsen har placerats i kapitel 4.

I kapitel 5 analyseras de olika konstruktionerna av brottsoffer som har urskilts i undersökningen som har gjorts i kapitel 4. Analysen i detta kapitel sker med hjälp av de genusrättsvetenskapliga begreppen avskiljandets logik, rättssubjektets autonomi och det relationella brottsoffret.

I kapitel 6 sammanfattas avslutande slutsatser och reflektioner.

2. Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Detta kapitel är uppdelat i tre huvudavsnitt: *genusrättsvetenskapen som teoretisk och metodologisk ram*, *de teoretiska utgångspunkterna* och *de metodologiska utgångspunkterna* för uppsatsen.

Mot bakgrund av studiens syfte och emancipatoriska kunskapsintresse används genusrättsvetenskapen som övergripande ram för valen av teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Inom genusrättsvetenskapen skiljs inte teori och metod åt, utan synen är att de ständigt interagerar.⁵⁴ Av presentationstekniska skäl separeras och hänförs dock teori och metod till två olika avsnitt. Genusrättsvetenskapen som ram för teori, metod och material redogörs för i kapitlets inledande avsnitt.

De teoretiska utgångspunkterna består av *diskursanalys som teori*, *teorin om ideala offer*, *våldtäktsmyter* samt *de genusrättsvetenskapliga begreppen avskiljandets logik*, *rättssubjektets autonomi* och *det relationella brottsoffret*. Dessa utgångspunkter har i uppsatsen tre olika funktioner. För *det första* fungerar den diskursanalytiska teoribildningen som en *teoretisk grund* för själva möjliggörandet av diskursanalysen, det vill säga den kritiska undersökningen av konstruktionen av brottsoffer, som görs i kapitel 4. För *det andra* används teorin om ideala offer och våldtäktsmyter som *teoretiska verktyg för att sätta ramarna* för och avgränsa vilka mönster av föreställningar som sammanställs i undersökningen i kapitel 4. För *det tredje* fungerar teorin om ideala offer, våldtäktsmyter och de genusrättsvetenskapliga begreppen som *analytiska verktyg* i analysen av konstruktionerna av brottsoffer som görs i kapitel 4 respektive kapitel 5.

De metodologiska utgångspunkterna utgår från de två frågeställningarna. Först presenteras metoden och materialet för att undersöka hur våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Därefter presenteras metoden och materialet för att undersöka vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten.

2.1. Genusrättsvetenskapen som ram för teori, metod och material

I uppsatsen utgår jag från hur Åsa Gunnarsson, Eva-Maria Svensson, Jannice Käll och Wanna Svedberg beskriver forskningstraditionen i *Genusrättsvetenskap*.⁵⁵ Genusrättsvetenskapen som kritiskt perspektiv tar inget för givet, utan strävar efter att nå ny kunskap för att uppnå förändring, problematiserar rätten och vänder sig mot att ett användande av rätten skulle kunna vara värderingsfritt och objektivt.⁵⁶ Mot bakgrund av detta har jag bedömt att ett

⁵⁴ Gunnarsson & Svensson s. 129-130.

⁵⁵ Gunnarsson, Åsa; Svensson, Eva-Maria; Käll, Jannice & Svedberg, Wanna. *Genusrättsvetenskap*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018. Också den första upplagan Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria. *Genusrättsvetenskap*. 1 uppl., Studentlitteratur. Lund, 2009 används i uppsatsen.

⁵⁶ Gunnarsson & Svensson s. 99-100.

genusrättsvetenskapligt perspektiv som ram för valen av teori, metod och material främjar uppnåendet av uppsatsens syfte att *kritiskt undersöka* hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen. Perspektivet främjar också uppsatsens emancipatoriska kunskapsintresse att synliggöra huruvida tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen sker objektivt och värderingsfritt eller inte, samt att detta i sådana fall skulle kunna utgöra ett jämställdhetsproblem.

Inom genusrättsvetenskapen är metoden inte på förhand bestämd, utan avgörs av studiens frågeställningar. Genusrättsvetenskapen begränsar inte den rättsvetenskapliga forskaren till en bundenhet vid den juridiska metoden och den normativa rättskälleläran.⁵⁷ Wanna Svedberg uttrycker det i termerna att forskaren inom genusrättsvetenskapen är fri att kombinera såväl teorier som metoder.⁵⁸ Denna genusrättsvetenskapliga utgångspunkt har genomsyrat mina val av metoder, material och teorier. Jag har utifrån uppsatsens syfte och frågeställningar satt ihop olika perspektiv och teorier som jag bedömt relevanta för att uppnå syftet, utan att vara bunden till den juridiska metoden eller de kunskapskällor som bör användas i en viss ordning enligt den normativa rättskälleläran.⁵⁹ Inom genusrättsvetenskapen understryks vikten av att rättsvetenskapliga forskare redogör för sina utgångspunkter och förklarar hur undersökningen har gått till genom val av material och metod.⁶⁰ Med genusrättsvetenskapen som såväl teoretisk som metodologisk ram kommer jag därför ingående redogöra för mina val av metod och material samt teori i förevarande kapitel.

Eftersom det övergripande syftet med uppsatsen inte är att undersöka 6 kap. 1 § st. 1 BrB i syfte att fastställa gällande rätt i enlighet med den normativa rättskälleläran, utan att *kritiskt undersöka* hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen, så används undersökningen av bestämmelsen som *en kritisk utgångspunkt*. Det här sättet att använda gällande rätt har gjorts av forskare inom genusrättsvetenskapen, vilka skiljer mellan forskning och ”praktisk domstolsjuridik”. Den normativa rättskälleläran och dess begränsningar problematiseras, och andra kunskapskällor än de auktoritativa rättskällorna för att studera rätten förordas.⁶¹ Burman beskriver det som att när hon befinner sig i rätten och studerar rätten så måste hon ta hänsyn till straffrättsdogmatiken, men det sker från en kritisk position där hon inte tar straffrättsdogmatiska utgångspunkter för givna.⁶² Jag ansluter mig till Burmans angreppssätt och tar hänsyn till straffrättsdogmatiken och den normativa rättskälleläran i undersökningen av 6 kap. 1 § st. 1 BrB, men detta görs endast i syfte att därefter kunna *kritiskt undersöka* hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen. Den svaghet som ibland kopplas med rättsdogmatiken i betydelsen att den endast intresserar sig för normerna och inte för hur de tillämpas i till

⁵⁷ Gunnarsson m.fl. s. 95-96.

⁵⁸ Svedberg, Wanna. *Ett (o)jämnt transportsystem i gränslandet mellan politik och rätt*. Bokbox förlag, Malmö, 2013, Diss., Göteborgs universitet, s. 49.

⁵⁹ Dessa kunskapskällor benämns vanligen *auktoritativa rättskällor*. (Gunnarsson & Svensson s. 93).

⁶⁰ Gunnarsson & Svensson s. 154-155.

⁶¹ Gunnarsson m.fl. s. 95, 104-105.

⁶² Burman s. 56.

exempel underrätt och myndigheter,⁶³ har resulterat i ett användande av underrättsdomar som empiriskt material.⁶⁴

2.2. Teoretiska utgångspunkter

I förevarande avsnitt presenteras uppsatsens teoretiska utgångspunkter enligt ordningen: diskursanalys som teori, teorin om ideala offer, våldtäktsmyter och avslutningsvis de genusrättsvetenskapliga begreppen avskiljandets logik, rättssubjektets autonomi och det relationella brottsoffret.

2.2.1. Diskursanalys som teori

I uppsatsen används diskursanalys både som teori och metod⁶⁵ för att kritiskt undersöka konstruktionen av brottsoffer i tingsrätternas tillämpning av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Av presentationstekniska skäl presenteras dock diskursanalys som teori respektive diskursanalys som metod i olika avsnitt.⁶⁶ Detta avsnitt om *diskursanalys som teori* syftar till att förklara de teoretiska grunderna som möjliggör och bidrar till att sätta ramarna för diskursanalys som metod. Först presenteras diskursanalysens ursprung i socialkonstruktionismen. Därefter presenteras diskursbegreppet och hur det används i uppsatsen. Avslutningsvis presenteras synen på makt, subjekt och språk inom det diskursanalytiska fältet och vilken betydelse denna har för uppsatsen.

2.2.1.1. Diskursanalysens ursprung i socialkonstruktionismen

Inom socialkonstruktionismen finns många olika diskursanalytiska angreppssätt.⁶⁷ Vivien Burr⁶⁸ har klarlagt fyra nyckelpremisser som är kännetecknande för de olika angreppssätten, och som enligt min uppfattning är användbara för besvarandet av uppsatsens syfte. *För det första* finns en kritisk inställning till självklar kunskap som om det vore en objektiv sanning. Kunskapen om världen ses istället som ett resultat av människors sätt att kategorisera världen, snarare än en spegelbild av verkligheten. *För det andra* ses människor som historiska och kulturella varelser, vilket gör att synen på kunskap om världen alltid är kulturellt och historiskt präglad, specifikt och föränderligt. Socialt handlande inom diskursen bidrar till att

⁶³ Kleineman, Jan. Rättsdogmatisk metod, i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.). *Juridisk metodlära*. (S. 21-46). 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018, s. 24.

⁶⁴ Se avsnitt 2.3.2.4. *Tingsrättsavgöranden som empiriskt material*.

⁶⁵ Liksom inom genusrättsvetenskapen, är en grundpremiss inom diskursanalys att teori och metod hänger samman som en helhet (Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise. *Diskursanalys som teori och metod*. Studentlitteratur, Lund, 2000, s. 10). Mot denna bakgrund kommer jag därför använda mig av diskursanalysens såväl teoretiska som metodologiska delar.

⁶⁶ För diskursanalys som metod se avsnitt 2.3.2.1. *Valet av kritisk diskursanalys som metod*, avsnitt 2.3.2.2. *Faircloughs kritiska diskursanalys* samt avsnitt 2.3.2.3. *Den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande*.

⁶⁷ Winther Jørgensen & Phillips s. 11.

⁶⁸ Såsom Winther Jørgensen och Phillips presenterar Vivien Burr.

konstruera den sociala världen samt bevara vissa sociala mönster. Därmed är den sociala världen inte bestämd av yttre förhållanden eller på förhand given. *För det tredje* skapas kunskap och vårt sätt att uppfatta världen i sociala processer, vari både gemensamma sanningar byggs upp och en kamp sker mellan vad som är sant och falskt. *För det fjärde* finns det ett samband mellan kunskap och social handling. Inom en viss bestämd världsbild blir vissa handlingar naturliga och andra otänkbara, vilket gör att den sociala konstruktionen av kunskap får konkreta sociala konsekvenser.⁶⁹

I uppsatsen ansluter jag mig till dessa fyra socialkonstruktionistiska nyckelpremisser. *För det första* betraktas inte beskrivningarna av målsäganden i rättsfallen som en objektiv och värderingsfri sanning, utan som resultatet av socialt skapade konstruktioner. Tingsrätternas sätt att beskriva målsäganden ses som *ett* specifikt sätt att se och kategorisera verkligheten, utan att vara det enda.

För det andra kan beskrivningarna av målsäganden i sin tur enligt min tolkning sägas vila på vissa föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål. Detta grundas i att jag ser domarna som historiskt och kulturellt präglade subjekt och därigenom präglade av samtida föreställningar om kön, sex samt vilka egenskaper och förväntningar på reaktioner samt ageranden som läggs i offeridentiteten. Domarnas tolkning sker i en värld som är historiskt och kulturellt föränderlig, vilket gör att de i deras beskrivningar av målsäganden hela tiden konstruerar vilka omständigheter som anses relevanta att lägga till grund för tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen. Detta får betydelse för vilka brottsoffer som anses skyddsvärda utifrån olika föreställningar om vad som utgör en våldtäkt, vem som kan våldtas och våldta. Med hjälp av detta synsättet på domarna kan jag synliggöra dessa föreställningar och visa att tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB inte utgörs av den objektivitet som eftersträvas inom den dömande verksamheten.⁷⁰

För det tredje ses rättstillämpningen i tingsrätten som en sådan social process vari kunskap om brottsoffer i våldtäktsmål konstrueras. De omständigheter som tillåts läggas till grund för tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen kan enligt min tolkning av dessa nyckelpremisser sägas bygga på vissa föreställningar om brottsoffer, som i tillämpningen konstrueras som gemensamma sanningar. Kampen om vad som är sant och falskt kan sägas ligga i just vilka omständigheter som tillmäts vikt respektive inte tillmäts vikt i tingsrätternas tillämpning.

För det fjärde menar jag att det finns ett samband mellan de föreställningar som läggs till grund för konstruktionen av brottsoffer i tingsrätternas tillämpning och synen på sexuella handlingar i samhället. Beroende på vilka omständigheter som tillmäts vikt i tillämpningen, görs vissa handlingar i vissa situationer naturliga, medan andra ses som otänkbara. Att vissa handlingar görs naturliga kan jämföras med hur vissa omständigheter enligt teorin om ideala offer⁷¹ sägs göra ett offer idealt, vilket därmed gör att offret får sina rättigheter tillgodosedda.

⁶⁹ Winther Jørgensen & Phillips s. 11-12.

⁷⁰ Se avsnitt 1.4.1. *Objektivitet som något eftersträvanvärt i den dömande verksamheten.*

⁷¹ Se avsnitt 2.2.2. *Teorin om ideala offer.*

2.2.1.2. Diskursbegreppet

Det finns olika uppfattningar om hur *diskurs* ska definieras och analyseras. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips menar att en diskurs kan förstås som “ett bestämt sätt att tala om och förstå världen [...]”. Begreppet bygger på idén om att språket är systematiserat i olika mönster inom olika sociala områden vilket får betydelse för vad som sägs inom ett specifikt område.⁷² Gunnarsson m.fl. lyfter fram att kunskapsintresset utgörs av vilka betydelser människor ger olika sociala händelser och interaktioner. Interaktionen mellan människor bildar strukturer och med diskursbegreppet kan vi förstå hur vi med hjälp av språket producerar representationer av verkligheten som även bidrar till att skapa den.⁷³ Diskurser sätter upp ramar som strukturerar vad som kan upplevas eller den innebörd som upplevelsen kan utgöra. De får på det sättet betydelse för vad som kan tänkas, sägas och göras, vilket gör att det inom varje diskurs sker ett tillåtande av vissa saker och ett förhållande av andra.⁷⁴ Inom nordisk genusrättsvetenskap har begreppet använts för att visa hur ett socialt fenomen beskrivs i en rättslig kontext, vilket brukar benämnas rättsliga diskurser eller diskurser i rätten.⁷⁵

I uppsatsen ansluter jag mig till ovan nämnda författares förståelser av diskursbegreppet, eftersom deras beskrivningar enligt min uppfattning bildar en helhet av hur diskurs kan förstås utan att vara inbördes oförenliga. Diskurs ska i uppsatsen förstås som de mönster, utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter, som skapas i och med de olika sätten att beskriva målsäganden före, under och efter våldtäkten som återfinns i tingsrätternas beskrivning av målsäganden i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Begreppen diskurs respektive mönster har således samma innebörd i uppsatsen.

Att diskurs i uppsatsen definieras som *de* mönster som skapas i och med *de olika* sätten att tala om samt beskriva målsäganden innebär således att det finns *flera diskurser* i tingsrätternas rättstillämpning. Vid användning av uppsatsens diskursbegrepp kan jag synliggöra vilka betydelser tingsrätterna ger olika omständigheter relaterade till målsäganden. Detta kan i sin tur synliggöra olika föreställningar som tingsrätterna har om brottsoffer i våldtäktsmål samt hur dessa föreställningar blir styrande för vilka omständigheter och vilket beteende som enligt tingsrätterna kan konstituera en våldtäkt. Dessa föreställningar blir således också avgörande för vilka omständigheter och vilket beteende som inte tillåts utgöra våldtäkt. Genom de betydelser tingsrätterna ger olika omständigheter relaterade till målsäganden sker därmed en konstruktion av brottsoffer, det vill säga konstruktionen av de offer som anses skyddsvärda och därmed riktiga.⁷⁶

⁷² Winther Jørgensen & Phillips s. 7.

⁷³ Gunnarsson m.fl. s. 112.

⁷⁴ Andersson, Ulrika. *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Bokbox förlag, Lund, 2006, Diss, Lunds universitet, s. 32.

⁷⁵ Gunnarsson & Svensson s. 175.

⁷⁶ Se avsnitt 1.3.4. ”Riktigt” brottsoffer i våldtäktsmål om vilka offer som anses som riktiga brottsoffer i uppsatsen.

2.2.1.3. Synen på makt, subjekt och språk

Ulrika Andersson menar att Michel Foucaults maktbegrepp är en viktig förutsättning för diskursanalys och diskurs som begrepp, kanske speciellt vid en analys av straffrättsliga diskurser. Enligt Foucault genomsyrar makten hela samhället eftersom den kommer överallt ifrån, den innehas inte av enskilda individer eller staten.⁷⁷ Makten ska inte endast förstås som förtryckande, utan också som produktiv – den konstruerar diskurser, kunskap, kroppar och subjektiviteter. Genom makten skapas vår sociala omvärld och det är också makten som gör att världen kan se ut och omnämnas på vissa sätt men inte andra.⁷⁸ Foucaults syn på makt åskådliggör maktens utövande och producerande sida samt möjliggör en analys av den producerande maktutövningen. Detta kan jämföras med den syn på makt som ligger till grund för straffrättssystemet som helhet – nämligen att makten är repressiv.⁷⁹

I uppsatsen används Foucaults maktbegrepp i bemärkelsen att makten inte endast ses som förtryckande, utan också som *produktiv* i konstruktionen av individer som brottsoffer. Genom detta synsättet på makt kan jag belysa vilken betydelse tingsrätterna ger olika omständigheter i våldtäktsmålen, för att på det sättet synliggöra hur diskurser är ett medel för att utöva makt, det vill säga makten att definiera och konstruera vilka brottsoffer som anses skyddsvärda och därigenom riktiga. Med hjälp av detta sätt att betrakta makt möjliggörs således en analys av den producerande maktutövningen i tingsrätternas tillämpning av våldtäktsbestämmelsen.

Inom det diskursanalytiska fältet har Foucault bildat utgångspunkten för *subjektsuppfattningen*. Istället för den i västvärlden vanliga uppfattningen om subjektet som en autonom och suverän enhet, så bygger Foucaults synsätt på att subjekt konstrueras i och bestäms av diskurser.⁸⁰ Att individer ses som på förhand bestämda såsom autonoma och suveräna är dock den vanliga utgångspunkten inom straffrättsområdet.⁸¹ Begreppet *subjektsposition* beskriver den process vari identiteter konstrueras genom att olika diskurser placerar individen i olika subjektspositioner. Enligt Burman innebär detta för straffrätten att individen inte är brottsoffer i någon typ av ursprungligt skick som straffrätten har till uppgift att ”upptäcka”,⁸² istället är det straffrätten som positionerar individen i denna subjektsposition.⁸³

Jag ansluter mig i uppsatsen till Foucaults subjektsuppfattning genom att jag inte ser målsäganden som en på förhand bestämd autonom och suverän individ, utan som skapad i och bestämd av diskurserna i tingsrättsdomarna. På det sättet har jag möjlighet att kritiskt

⁷⁷ Andersson s. 32-33.

⁷⁸ Winther Jørgensen & Phillips s. 20.

⁷⁹ Andersson s. 33.

⁸⁰ Winther Jørgensen & Phillips s. 21.

⁸¹ Burman, Monica. Brottsoffer i straffrätten, i: Lernestedt, Claes och Tham, Henrik (red.). *Brottsoffret och kriminalpolitiken*. (S. 279-298). Norstedts Juridik, Stockholm, 2011, s. 279, 282-283.

⁸² Burmans citationstecken.

⁸³ Burman 2011 s. 284.

undersöka hur brottsoffer *konstrueras* i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Det intressanta utifrån uppsatsens syfte är att synliggöra hur målsäganden positioneras beroende på de specifika omständigheterna i tingsrättsavgörandena. Att individerna inte ses som brottsoffer i någon typ av ursprungligt skick som tingsrätten ska upptäcka, utan som tingsrätten istället *själv positionerar*, har betydelse för om målsäganden av tingsrätten *anses* skyddsvärd som brottsoffer eller inte. Med hjälp av detta synsättet på subjektet möjliggörs därigenom synliggörandet av olika föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål, och därigenom huruvida tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen sker objektivt och värderingsfritt eller inte.

Det diskursanalytiska fältet bygger på synen att vi genom *språket* får tillträde till verkligheten. Tolkningar, eller representationer, av verkligheten skapas med hjälp av språket och dessa bidrar i sin tur till att skapa verkligheten. Verkligheten får endast sin betydelse genom diskurs och betydelsen varierar beroende på vilken diskurs den förstås utifrån.⁸⁴

Utifrån den diskursanalytiska synen på språk utgör i uppsatsen således målsägandens berättelse *ett* perspektiv på verkligheten, och den tilltalades berättelse *ett annat* perspektiv. Vad, utifrån berättelserna, som domstolen sedan beskriver och lägger till grund för sin tillämpning av våldtäktsbestämmelsen är sedan *ytterligare ett* perspektiv på verkligheten. Domstolens uttalanden är därmed *ett* sätt att få tillgång till händelsen, det vill säga den påstådda våldtäkten, som beskrivs i varje enskilt mål.

2.2.2. Teorin om ideala offer

I uppsatsen använder jag teorin om ideala offer som kriminologen Nils Christie introducerade i mitten av 1980-talet.⁸⁵ Teorin används som ett verktyg för att sätta upp *ramarna* för de diskurser som sammanställs i uppsatsens diskursanalys. Därigenom möjliggörs användandet av teorin också som ett verktyg för att *analysera* diskurserna om hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas tillämpning och för att synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden.

Teorin om ideala offer har än idag stor betydelse för diskussionen om vem som ska ses som brottsoffer i olika situationer.⁸⁶ Den avser belysa vilka brottsoffer som i olika sammanhang har bäst möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda av bland annat rättsväsendet. Det handlar således inte om vilka personer som faktiskt oftast blir utsatta för brott, utan om de offer som *när* de blir utsatta får sina rättigheter tillgodosedda.⁸⁷ Anses inte offret som ett *idealt* offer så finns det en risk för att denne därmed, trots uppkommen skada, får ett sämre

⁸⁴ Winther Jørgensen & Phillips s. 15-16.

⁸⁵ Både ordet ”ideala” och ”idealiska” har använts vid översättning till svenska. I uppsatsen används ”ideala” mot bakgrund av att det var det vanligaste bland de svenska källor som används i uppsatsen.

⁸⁶ Granström & Mannelqvist s. 11.

⁸⁷ Christie s. 47.

skydd eller inget skydd alls.⁸⁸ Det *ideala offret* har enligt Christie åtminstone följande egenskaper:

1. Offret är svagt.⁸⁹
2. Offret är involverat i en respektabel aktivitet.⁹⁰
3. Offret är på väg till en plats som hen inte kan klandras för.⁹¹
4. Offret har tillräckligt inflytande för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och hävda sin ”offerstatus”, men är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen.⁹²

Det ideala offret är alltså ett offer som utan egen skuld blir utsatt för ett brott och kan följaktligen inte på något sätt anklagas för att vara delaktig i sin egen utsatthet. Offret ska vidare vara en välanpassad individ som inte kan misstänkas för att själv ha begått en brottslig gärning, gjort något som avviker från ett normalt beteende eller provocerat fram ett sådant beteende från någon annan. Offret ska vara ”oskyldigt”.⁹³ Att offret är svagt och underordnad gärningspersonen, vilket kan innebära att offret är gammal eller mycket ung,⁹⁴ gör att offret har ett tydligt uttalat behov av hjälp.⁹⁵

För att kunna förstå det ideala offret fullt ut behövs en ideal gärningsperson som blir antitesen till offret. Det ideala offret både behöver och skapar ideala gärningspersoner. Ju mer ideal en av parterna är, desto mer ideal blir den andra parten.⁹⁶ Den *ideala gärningspersonen* kan beskrivas enligt följande:

1. Gärningspersonen är stor och ond samt kan i allmänhet beskrivas i negativa termer.⁹⁷
2. Gärningspersonen är okänd för offret – de har ingen relation till varandra.⁹⁸
3. Gärningspersonen är marginaliserad på något sätt, till exempel genom missbruk, tidigare brottslighet eller annat allmänt asocialt beteende.⁹⁹

Desto fler av dessa faktorer som föreligger, desto mer idealt blir offret.¹⁰⁰

⁸⁸ Lindgren, Magnus; Pettersson, Karl-Åke & Hägglund, Bo. *Brottsoffer. Från teori till praktik*. Jure CLN AB, Stockholm, 2001, s. 32.

⁸⁹ Christie s. 48.

⁹⁰ Christie s. 48.

⁹¹ Christie s. 48.

⁹² Christie s. 50-51.

⁹³ Granström & Mannelqvist s. 11.

⁹⁴ Bergenlöv, Cronberg Lindstedt & Österberg s. 40.

⁹⁵ Granström & Mannelqvist s. 12.

⁹⁶ Christie s. 54.

⁹⁷ Christie s. 48.

⁹⁸ Christie s. 48.

⁹⁹ Granström & Mannelqvist s. 11.

¹⁰⁰ Granström & Mannelqvist s. 11.

Ett exempel på icke-ideala offer är prostituerade kvinnor som blir utsatta för våldtäkt. Våldtäkten anses inte innebära en lika allvarlig kränkning av människovärdet för den prostituerade kvinnan som för andra kvinnor.¹⁰¹ Ett annat exempel är när skulden läggs på den våldtagna kvinnan istället för på gärningspersonen. Hon kritiseras till exempel för att ha varit för utmanande, för berusad eller för att hon har befunnit sig på fel plats. Våldtäktsoffret kan också ifrågasättas för att ha varit för passiv och endast gjort "halvhjärtade försök" för att komma ifrån gärningspersonen.¹⁰²

2.2.3. Våldtäktsmyter

Våldtäktsmyter används i uppsatsen på ett liknande sätt som teorin om ideala offer, det vill säga som ett verktyg för att sätta upp *ramarna* för de diskurser som urskiljs i kapitel 4 samt för att *analysera* diskurserna om hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas tillämpning. Detta för att möjliggöra synliggörandet av om de föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål, som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden, bygger på och upprätthåller vissa myter om våldtäkt.

Våldtäktsmyter definierades först av Martha Burt som "fördomsfulla, stereotypiska eller falska övertygelser om våldtäkt, våldtäktsoffer och personer som begår våldtäkt"¹⁰³.¹⁰⁴ Kimberly Lonsway och Louise Fitzgerald har därefter föreslagit en modifierad definition av våldtäktsmyter som "attityder och övertygelser som generellt är falska men utbredda och ihärdigt upprätthållna, vilka bidrar till att förneka och rättfärdiga mäns våld mot kvinnor"¹⁰⁵.¹⁰⁶ I uppsatsen används en kombination av båda definitionerna, eftersom den senare enligt min uppfattning kan förstås som en vidareutveckling av den förra. Våldtäktsmyter ska i uppsatsen därför förstås som fördomsfulla eller stereotypiska övertygelser och attityder om våldtäkt, våldtäktsoffer och personer som begår våldtäkt som generellt är falska, men utbredda och ihärdigt upprätthållna. Dessa myter bidrar till att förneka och rättfärdiga mäns våld mot kvinnor.

Exempel på våldtäktsmyter är:

1. Friska kvinnor kan hindra våldtäktsangrepp om de verkligen vill.¹⁰⁷
2. Kvinnor ljugar rutinmässigt om att ha blivit våldtagna.¹⁰⁸
3. Kvinnor hävdar bara att de har blivit våldtagna när de av någon anledning behöver dölja deltagandet i den sexuella handlingen.¹⁰⁹

¹⁰¹ Bergenlöv, Cronberg Lindstedt & Österberg s. 32.

¹⁰² Bergenlöv, Cronberg Lindstedt & Österberg s. 33.

¹⁰³ Min översättning.

¹⁰⁴ Burt s. 217.

¹⁰⁵ Min översättning.

¹⁰⁶ Lonsway & Fitzgerald s. 134.

¹⁰⁷ Burt s. 217.

¹⁰⁸ Lonsway & Fitzgerald s. 135.

¹⁰⁹ Burt s. 217.

4. Bara en viss typ av kvinnor kan bli våldtagna. Dessa är främst kvinnor med dåligt rykte, vilka kommer från socialt utsatta områden eller härstammar från minoritetsgrupper.¹¹⁰
5. Kvinnor njuter av att bli våldtagna.¹¹¹
6. Kvinnor ber om att bli våldtagna.¹¹²
Denna myt inkluderar flera olika myter, vilka innebär att hon ber om att bli våldtagen för att
 - a.) hon går ensam ute mitt i natten,
 - b.) hon är promiskuös, eller för att
 - c.) hennes klädsel är utmanande eller provocerande.¹¹³

Enligt Lonsway och Fitzgerald leder våldtäktsmyter till ett förnekande och förminskande av ett brott som en stor del av den kvinnliga befolkningen utsätts för. Detta görs genom att lägga skulden på våldtäktsoffret istället för den som våldtar, vilket leder till att samhället inte konfronterar den verkliga omfattningen av sexuella övergrepp. Våldtäktsmyter bidrar till att förklara varför våldtäktsoffer förtjänade att bli våldtagna på grund av klädsel eller beteende samt bidrar till att upprätthålla förtrycket och den sociala kontrollen av kvinnor.¹¹⁴

2.2.4. Genusrättsvetenskapliga begrepp

I detta avsnitt presenteras de genusrättsvetenskapliga begreppen *avskiljandets logik*, *rättssubjektets autonomi* samt *det relationella brottsoffret*. Dessa begrepp används som analytiska verktyg för att synliggöra eventuella föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som hänger ihop med de mönster utifrån teorin om ideala offer och våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras. Detta för att uppnå det övergripande syftet att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Genom att använda de genusrättsvetenskapliga begreppen som analysverktyg på detta sätt kan jag synliggöra eventuella indikationer på att tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen inte sker objektivt och värderingsfritt, samt att detta i sådana fall skulle kunna utgöra ett jämställdhetsproblem.

2.2.4.1. Avskiljandets logik

Enligt Gunnarsson m.fl. används begreppet *avskiljandets logik* för att belysa den process som skapar normalitet genom att tänka och dela in rätt och samhälle i dikotomier eller motsatspar. Detta tankesätt gör att den ena sidan värderas positivt, medan den andra värderas negativt. Dikotomierna ordnas hierarkiskt, vilket leder till ett osynliggörande av det negativt värderade sidan av motsatsparet. Tankandet i dikotomier, som ofta sker oreflekterat, leder således ofta

¹¹⁰ Lonsway & Fitzgerald s. 136.

¹¹¹ Edwards m.fl. s. 761.

¹¹² Edwards m.fl. s. 761.

¹¹³ Edwards m.fl. s. 766.

¹¹⁴ Lonsway & Fitzgerald s. 136-137.

till att den ena sidan får utgöra normen och den andra förklaras som avvikande från normen.¹¹⁵

Tänkandet i dikotomier i den västerländska idétraditionen kan kopplas till vad som anses som manligt respektive kvinnligt, så kallad genusmärkning eller könskodning. Till kvinnligt hänförs bland annat kropp och emotioner, medan det till manligt bland annat hänförs själ och förnuft. Den länge rådande uppfattningen om vad som är vetenskapliga ideal, såsom rationellt tänkande, objektivitet och fakta, har kodats som manligt, medan mellanmännsliga ideal som känslor, subjektivitet och värderingar har kodats som kvinnliga.¹¹⁶

I uppsatsens analys används begreppet avskiljandets logik för att belysa vilka föreställningar om brottsoffer som kan sägas utgöra normen för hur ideala och således riktiga brottsoffer i våldtäktsmål¹¹⁷ ska agera och reagera, baserat på de beskrivningar av målsäganden som görs i tingsrätternas tillämpning som bildar konstruktionen av brottsoffer. Med hjälp av de analyser av egenskaper som enligt genusrättsvetenskapen har könskodats manligt respektive kvinnligt kan jag identifiera hur brottsoffret som subjekt kodas enligt manliga eller kvinnliga ideal, vilket i sin tur kan kritiserats med hjälp av rättssubjektets autonomi som presenteras nedan.¹¹⁸

2.2.4.2. Rättssubjektets autonomi

Med hjälp av begreppet *rättssubjektets autonomi* ifrågasätts inom genusrättsvetenskapen föreställningen att rättssubjekt skulle vara könlösa. Rättssubjekt förstås istället som konkreta varelser med specifika levnadsvillkor hänförliga till könstillhörighet. Genom en problematisering av bilden av rättssubjektet kan det synliggöras att regler som till sin form är könsneutrala, i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp.¹¹⁹ Med ”i praktiken” ska i uppsatsen förstås *tingsrätternas tillämpning* av den könsneutrala våldtäktsbestämmelsen.

Idén om människan som en autonom individ härstammar från Immanuel Kants filosofi och är central för den rättsstatliga ideologin. Inom ideologin anses alla individer ha en autonom sfär inom vilken den fria viljan utövas fritt utan yttre påverkan. Att individen är fri att fatta egna beslut utan att vara underordnad någon annan hänger ihop med idén om det könsneutrala rättssubjektet.¹²⁰

¹¹⁵ Gunnarsson m.fl. s. 51-53.

¹¹⁶ Gunnarsson m.fl. s. 55-56.

¹¹⁷ Se avsnitt 1.3.4. ”Riktigt” brottsoffer i våldtäktsmål.

¹¹⁸ Se avsnitt 2.2.4.2. Rättssubjektets autonomi.

¹¹⁹ Gunnarsson m.fl. s. 62.

¹²⁰ Gunnarsson m.fl. s. 62-63.

Mot bakgrund av rättssubjektets autonomi har formell likabehandling¹²¹ kommit att bli en självklarhet som inte behöver bevisas. Gunnarsson m.fl. belyser dock att formell likabehandling förutsätter ett rättssubjekt som är en fri, offentlig, jämlik och könlös individ. Att rätten som rationell och objektiv skulle vara könlös är därför en paradox, då den beskrivna fiktiva individen som adresseras i lagen kommer från liberala rättviseteorier som endast omfattar människor som tillskrivs en offentlig identitet. Den offentliga individen som baseras på rättviseetiken och som i sin tur har sin grund i privatautonomins rationalitet, är en man. Kvinnan däremot definieras som den privata individen som istället styrs av omsorgsetiken, som utgår från det altruistiska forandet av nära och privata relationer, beroende och oegennytt. Formell likabehandling med grund i att alla människor har ett lika värde osynliggör således att det manliga könet länge har varit det objektiva och universella i den rättsliga normbildningen.¹²²

Begreppet rättssubjektets autonomi används i uppsatsen för att belysa och analysera vilka egenskaper som tingsrätten i sin beskrivning av målsäganden, baserade på vissa föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål, tillskriver det konstruerade brottsoffret. Beroende på vilka egenskaper som kan synliggöras i föreställningarna om brottsoffer i våldtäktsmål som ligger till grund för konstruktionen av brottsoffer, kan slutsatser om vilken typ av rättssubjekt som tingsrätterna konstruerar dras – den offentliga manliga individen eller den privata kvinnliga individen. Genom denna analys kan eventuella slutsatser dras om tillämpningen av den könsneutrala våldtäktsbestämmelsen i praktiken leder till ett gynnande av män som grupp och missgynnande av kvinnor som grupp, vilket i sin tur inte bidrar till uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

2.2.4.3. *Det relationella brottsoffret*

I sin avhandling¹²³ menar Burman att gärningspersonen, i mål som rör mäns våld mot kvinnor i nära relationer, konstrueras som en självständig individ utan relationer till andra individer. Brottsoffret konstrueras däremot som *relationell* – hennes¹²⁴ utsatthet eller medagerande konstrueras i relation till gärningspersonen, vilket får betydelse för hur gärningspersonens skuld bedöms. Anses hon ha provocerat gärningspersonen genom delaktighet i vad som benämns som gräl eller liknande, så kan gärningspersonens skuld anses vara lägre än om hon inte hade agerat på ett sådant provocerande sätt. Brottsoffrets agerande bedöms då som medagerande och kvinnan konstrueras som ett *subjekt*, vilket gör att gärningspersonens skuld minskar. Bedöms brottsoffrets agerande inte på det sättet så konstrueras kvinnan som ett *objekt* som blir utsatt för mannens våld. Detta objekt konstrueras som ett oskyldigt, underlägset, försvarslöst och utsatt brottsoffer som inte har något ansvar för sin utsatthet.¹²⁵

¹²¹ Med formell likabehandling avses att lagen inte gör skillnad på kvinnor och män, vilket innebär att det inte finns några särregleringar mellan könen eller könsspecifika skrivelser i lagen (Gunnarsson m.fl. s. 13).

¹²² Gunnarsson m.fl. s. 63-64.

¹²³ Burman, Monica. *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Iustus förlag, Uppsala, 2007, Diss., Umeå universitet.

¹²⁴ Författarens användning av pronomen.

¹²⁵ Burman s. 392-393.

Konstruktionen av det oskyldiga brottsoffret gör att våldsutsatta kvinnor tenderar att enbart ses som skyddsvärda utsatta objekt, och inte som handlande subjekt. Detta blir problematiskt då kvinnors motstånd mot mannens våld i form av ageranden kan ses som ett medagerande, vilket resulterar i att männens skuld minskar och kvinnorna får ta moraliskt ansvar för våldet de utsätts för. Möjligheterna för våldsutsatta kvinnor att ses *både* som aktör och som utsatt brottsoffer är därför ytterst begränsade. Mot bakgrund av detta menar Burman att bedömningen av brottsoffrets beteende och agerande görs utifrån *en manligt bekönad rationalitet*.¹²⁶

Mot bakgrund av att jag i uppsatsen utgår från en heterosexuell kontext, används begreppet det relationella brottsoffret för att analysera de föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som ligger till grund för *konstruktionen* av brottsoffer och kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden. Min undersökning fokuserar dock inte på mäns våld mot kvinnor *i nära relationer*. Med beaktande av att det relationella brottsoffret rör *konstruktionen* av brottsoffer gör jag dock bedömningen att begreppet kan användas i min studie som rör mäns sexuella våld mot kvinnor.

Med stöd av att det relationella brottsoffrets beteende och agerande görs utifrån en *manligt bekönad* rationalitet, gör jag bedömningen att begreppet kan vara givande som analytiskt verktyg i min studie. Beroende på om ett brottsoffer kan tolkas som konstruerad i relation till gärningspersonen såsom handlande subjekt eller skyddsvärt objekt, menar jag att begreppet kan användas för att dra slutsatser om tingsrätternas tillämpning kan anses objektiv och värderingsfri, och därigenom bidragande till uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

2.3. Metodologiska utgångspunkter

I detta avsnitt presenteras metoderna och materialet för att besvara uppsatsens två frågeställningar. Som redan nämnts, inleds avsnittet med metoden och materialet för att undersöka hur våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § st. 1 BrB, och avslutas med metoden och materialet för att undersöka vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten.

2.3.1. Metod och material för att undersöka 6 kap. 1 § st. 1 BrB

Detta avsnitt består av två delar. För *det första* presenteras metoden för att undersöka 6 kap. 1 § st. 1 BrB under rubriken *rättsvetenskaplig metod med rättsdogmatiska inslag*. För *det andra* presenteras materialet för att undersöka 6 kap. 1 § st. § BrB under rubriken *den normativa rättskälleläran och materialet för undersökningen*.

¹²⁶ Burman s. 394-396.

2.3.1.1. Rättsvetenskaplig metod med rättsdogmatiska inslag

För att kunna analysera avgöranden som behandlar mål om våldtäkt enligt 6 kap. 1 § st. 1 BrB, är det enligt min bedömning relevant att inledningsvis undersöka den närmare innebörden av lagrummet för att få en grundförståelse för hur det ska tillämpas i förhållande till olika faktiska omständigheter. Undersökningen av 6 kap. 1 § st. 1 BrB är traditionell i bemärkelsen att ändamålet är att fastställa, beskriva och systematisera regeln enligt de rättskällor och inbördes hierarki som anses vedertagna enligt den normativa rättskälleläran.¹²⁷ Detta tillvägagångssättet brukar benämnas den rättsdogmatiska metoden.¹²⁸

Åsa Gunnarsson och Eva-Maria Svensson framhåller att rättsdogmatiken inte gör någon skillnad på forskning och praktik. Denna koppling mellan rättsdogmatiken och rättstillämparperspektivet medför att metodfrågan avseende kunskapskällor är central. Vid fastställande av gällande rätt krävs det därför att forskare och jurister har samma syn på vad som kan anses vara kunskapskällor för auktoritativa eller normativa uttalanden om gällande rätt.¹²⁹ Detta överensstämmer med Aleksander Peczeniks syn på att rättsdogmatiken och den praktiska juristen har ett gemensamt mål; att tolka gällande rätt på ett sammanhängande och etiskt godtagbart sätt. Han menar att syftet för den klassiska rättsvetenskapen är att bistå rättspraxis, det vill säga rättstillämpningen, och skapa koherens i förhållande till annan juridisk litteratur. Rättskälleläran och metodläran är enligt honom densamma såväl i rättstillämpningen som inom rättsvetenskapen.¹³⁰ Enligt min uppfattning behöver jag förstå de straffrättsliga utgångspunkterna som domstolarna i den praktiska tillämpningen resonerar utifrån, för att sedan kunna kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden. Därför är det i undersökningen av 6 kap. 1 § BrB relevant att undersöka rekvisiten utifrån samma kunskapskällor som domstolarna använder sig av, det vill säga de allmänt vedertagna rättskällorna.

2.3.1.2. Den normativa rättskälleläran och materialet för undersökningen

Enligt Claes Sandgren handlar den normativa rättskälleläran om vilka rättskällorna är, deras hierarki och inbördes relation i övrigt samt principerna för rättskällornas tolkning (rättskälleprinciperna). Den utpekar således både vilket material och vilken metod som är relevant, men är enligt honom inte statisk.¹³¹ I undersökningen av 6 kap 1 § st. 1 BrB använder jag Peczeniks beskrivning av den normativa rättskälleläran och dess principer som utgångspunkt för mitt användande av material.

¹²⁷ Se avsnitt 2.3.1.2. Den normativa rättskälleläran.

¹²⁸ Sandgren, Claes. *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*. 4 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2018, s. 49.

¹²⁹ Gunnarsson & Svensson s. 93.

¹³⁰ Peczenik, Aleksander. *Juridikens teori och metod: en introduktion till allmän rättslära*. Norstedts Juridik, Stockholm, 1995, s. 34.

¹³¹ Sandgren s. 45 och 49.

Peczenik delar upp rättskällorna i tre kategorier som *skall*, *bör* respektive *får* beaktas i juridisk argumentation. I vilken kategori en viss rättskälla hamnar styrs av rättskälleprinciperna. Enligt Peczenik *skall* lagar, andra föreskrifter och fasta sedvanerättsliga regler beaktas som auktoritetsskäl, det vill säga som rättskällor. De är de enda rättskällorna som är *bindande* och är i princip viktigare än rättskällorna som *bör* beaktas, eftersom det krävs mer för att åsidosätta lagtext än till exempel prejudikat eller förarbeten. Prejudikat, det vill säga avgöranden från de högsta domstolsinstanserna, och lagars förarbeten *bör* beaktas.¹³² Peczenik menar att skälet till att lagstiftaren får skriva utförliga, kompletterande förarbeten till relativt kortfattade lagar är att förarbetena skapar en sorts dialog från lagstiftarens sida. Anledningar till att förarbeten *bör* beaktas är att de kan anses uttrycka "lagstiftarens vilja", belysa lagens ändamål, öka kvalitén på lagtolkningen samt eventuellt underlätta lagstiftarens arbete. Vidare får rättsvetenskapen det svårt att hinna författa kommentarer till reglerna på grund av den snabba lagstiftningstakten, vilket gör att förarbeten istället kan fungera som hjälpmedel för lagtolkning i komplicerade fall.¹³³ Exempel på källor som *får* beaktas är institutionella rekommendationer, underrättsavgöranden och myndighetsbeslut, material upprättat i samband med lagstiftning och rättspraxis som ger uttryck för värderingar på angränsande rättsområden, den rättsvetenskapliga litteraturen samt utländsk rätt.¹³⁴

Mot bakgrund av Peczeniks förståelse av hur förarbeten ska hanteras enligt rättskälleläran använder jag förarbeten till 6 kap. 1 § st. 1 BrB såsom rättskälla för att tolka och systematisera innebörden av regeln, som det enligt hans beskrivning av rättskälleläran *bör* göras. Även tidigare förarbeten till våldtäktsbestämmelsen som alltså gäller används som rättskälla. Användningen av förarbeten som rättskälla är relevant eftersom lagen är relativt ny och det således inte hunnit forskas på området avseende den nya våldtäktsbestämmelsen än. Förarbeten tjänar då som ett sätt att utläsa lagrummets ändamål och öka kvalitén på tolkningen. Eftersom prejudikat också *bör* användas, så används avgöranden från HD som rättskälla för att undersöka innebörden av 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Avgörandena från HD används då i kraft av vad domarna uttalar om gällande rätt, det vill säga de normativa uttalandena om innebörden av olika rekvisit i bestämmelsen.¹³⁵

Med doktrin avses främst den rättsvetenskapliga litteraturen som systematiserar och tolkar gällande rätt. Peczenik menar att doktrinen huvuduppgift är att framställa rättsordningen som ett sammanhängande system av regler. Som rättskälla kan den både påverka juridisk argumentation och ha ett slags auktoritet.¹³⁶ Den rättsvetenskapliga litteraturen som behandlar våldtäktsbrottet jag har funnit har utgivits från tiden före lagrummets ikraftträdande,¹³⁷ vilket

¹³² Peczenik s. 29, 35-37.

¹³³ Peczenik s. 40-41.

¹³⁴ Peczenik s. 35.

¹³⁵ Jfr. hur *tingsrättsavgöranden* används som empiriskt material i uppsatsen och som närmare beskrivs i *avsnitt 2.3.2.4. Tingsrättsavgöranden som empiriskt material*.

¹³⁶ Peczenik s. 43-44.

¹³⁷ Se bl.a. Asp, Petter. *Sex och samtycke*. Iustus förlag, Uppsala, 2010; Sutorius, Helena. *Bevisprövning vid sexualbrott*. 2 uppl., Omarbetad och uppdaterad av Diesen, Christian. Norstedts Juridik, Stockholm, 2014 samt

har resulterat i att jag väljer att inte använda den litteraturen som rättskälla. Istället väljer jag att betrakta lagkommentarer till 6 kap. 1 § st. 1 BrB från JUNO, författade av Petter Asp¹³⁸ och Michaela Bexar,¹³⁹ som doktrin och således som rättskälla för att tolka våldtäktsbestämmelsen. Detta *dels* mot bakgrund av att författarna i lagkommentarerna har tolkat våldtäktsbestämmelsens olika rekvisit och systematiserat bestämmelsen, *dels* på grund av att lagen inte varit i kraft så länge och det därför saknas aktuell rättsvetenskaplig litteratur som behandlar den nya bestämmelsen.¹⁴⁰

2.3.2. Metod och material för att undersöka konstruktionen av brottsoffer

I förevarande avsnitt presenteras metoden och materialet för att besvara vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten. För att besvara denna frågeställning binder jag mig inte vid den juridiska metoden eller den normativa rättskälleläran. Med hjälp av genusrättsvetenskapen som ram för teori, metod och material,¹⁴¹ sätter jag istället ihop en egen kritisk diskursanalytisk metod med flera teoretiska inslag¹⁴² samt använder tingsrättsavgöranden som empiriskt material för att undersöka konstruktionen av brottsoffer.

Avsnittet består av sex delar. För *det första* redogörs för valet av kritisk diskursanalys som metod, för *det andra* Faircloughs kritiska diskursanalys, för *det tredje* den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande, för *det fjärde* tingsrättsavgöranden som empiriskt material, för *det femte* insamlings- och urvalsprocess och för *det sjätte* och avslutningsvis presenteras de forskningsetiska övervägandena.

2.3.2.1. Valet av kritisk diskursanalys som metod

Eftersom syftet med uppsatsen är att kritiskt undersöka *hur* brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB, så har det krävts någon annan metod än den rättsdogmatiska metoden. För att kunna undersöka hur något konstrueras och teman i dessa konstruktioner är någon form av textanalys till större hjälp. Mot bakgrund av detta har *kritisk diskursanalys som metod* valts för att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tingsrättsavgörandena.¹⁴³

Leijonhufvud, Madeleine. *Svensk sexualbrottslag: en framtidsytande tillbakablick*. Norstedts Juridik, Stockholm, 2015.

¹³⁸ Asp, Petter, Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 §, Lexino 2019-08-19 (JUNO) Tillgänglig: <https://www.nj.se/juno> (hämtad: 2020-10-26).

¹³⁹ Bexar, Michaela, Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 §, Karnov (JUNO) Tillgänglig: <https://www.nj.se/juno> (hämtad 2020-10-26).

¹⁴⁰ Samma anledning som anfördes ovan i relation till användningen av förarbeten som rättskälla i uppsatsen.

¹⁴¹ Se avsnitt 2.1 *Genusrättsvetenskapen som ram för teori, metod och material*.

¹⁴² Se ovan avsnitt 2.2.1. *Diskursanalys som teori*, avsnitt 2.2.2. *Teorin om ideala offer* samt avsnitt 2.2.3. *Våldtäktsmyter*.

¹⁴³ Om diskursanalys som teori se avsnitt 2.2.1. *Diskursanalys som teori*.

Diskursanalys är inte en vanlig metod inom rättsvetenskapen, men att det är möjligt samt att det kan vara fruktbart att använda diskursanalys inom det straffrättsliga området visar bland annat Andersson,¹⁴⁴ Bladini¹⁴⁵ och Burman¹⁴⁶ i sina avhandlingar. Samtliga författare använder en diskursanalys, inspirerad av Norman Faircloughs kritiska diskursanalys, som metod för att analysera rättsfall inom straffrätten.¹⁴⁷ Vid konstruerandet av uppsatsens kritiska diskursanalys har jag därför hämtat inspiration från de ovan nämnda författarna Fairclough, Andersson, Bladini och Burman. På så sätt har jag anpassat analysen för att undersöka tingsrättsavgörandena efter mitt syfte med uppsatsen. Winther Jørgensen och Phillips beskriver att det är möjligt att skapa sitt egna diskursanalytiska verktyg genom att integrera delar från helt andra perspektiv än de diskursanalytiska. De betonar dock att det är viktigt att ett sådant verktyg systematiskt struktureras efter en sammansatt och sammanhängande ram.¹⁴⁸ För att uppnå en sådan systematisk struktur har Faircloughs modell för kritisk diskursanalys använts som ramverk för uppsatsens kritiska diskursanalys. Inspiration har därefter hämtats från Burman, Andersson och Bladinis avhandlingar för att anpassa verktyget till det straffrättsliga område som uppsatsen fokuserar på.

2.3.2.2. Faircloughs kritiska diskursanalys

I Faircloughs kritiska diskursanalys analyseras diskurs utifrån två delar; *dels* den kommunikativa händelsen, *dels* diskursordningen. En kommunikativ händelse är ”ett fall av språkbruk”,¹⁴⁹ till exempel domskäl i rättsfall eller uttalanden i förarbeten.¹⁵⁰ Diskursordningen består av flera olika diskurser som konkurrerar på samma område om att ge betydelse till olika fenomen på sitt sätt.¹⁵¹ De kommunikativa händelserna består av tre nivåer¹⁵² som den ska analyseras utifrån; texten, den diskursiva praktiken samt den sociala praktiken. Vid en analys på *den första nivån, textnivån*, är fokus på textens formella språkliga uppbyggnad och egenskaper. Även om en analys på textnivå inkluderar den diskursiva praktiken, så analyseras de var för sig. En analys på *den andra nivån, den diskursiva praktikens nivå*, består av de produktions- och konsumtionsprocesser som den kommunikativa händelsen har skapats i och en analys på denna nivå fokuserar på hur textens författare

¹⁴⁴ Andersson, Ulrika. *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Bokbox förlag, Lund, 2006, Diss, Lunds universitet.

¹⁴⁵ Bladini, Moa. *I objektivitetens sken – en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm, 2013, Diss., Lunds universitet. Avhandlingen kan dock sägas hänföras främst till det straffprocessrättsliga området.

¹⁴⁶ Burman, Monica. *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Iustus förlag, Uppsala, 2007, Diss., Umeå universitet.

¹⁴⁷ Andersson s. 41, Burman s. 45, Bladini s. 31-34.

¹⁴⁸ Winther Jørgensen & Phillips s. 10-11.

¹⁴⁹ Winther Jørgensen & Phillips s. 73.

¹⁵⁰ Burman s. 45.

¹⁵¹ Winther Jørgensen & Phillips s. 73 och 134.

¹⁵² Fairclough använder istället begreppet ”dimension”. Jag har i uppsatsen valt att använda begreppet ”nivå” eftersom både Andersson (s. 42) och Burman (s. 45) använder den terminologin.

bygger på diskurser som redan existerar.¹⁵³ På denna nivå kan konstruktionen av gällande rätt och straffrättsdogmatiken ges som exempel.¹⁵⁴ *Den tredje nivån, den sociala praktikens nivå*, utgörs av den bredare sociala praktik som den kommunikativa händelsen är en del av.¹⁵⁵ På denna nivå analyseras vilka konsekvenser den diskursiva praktiken har på den sociala praktiken.¹⁵⁶ Med hjälp av annan relevant teori, som till exempel sociologisk teori, kan analysen göras genom en kartläggning av de sociala och kulturella relationer samt strukturer som är styrande för den diskursiva praktiken. Analysen kan sedan i sin tur till exempel synliggöra vilka ideologiska och sociala konsekvenser den diskursiva praktiken får, eller påvisa att den diskursiva praktiken förstärker och döljer ojämlika maktförhållanden i samhället.¹⁵⁷

Det *kritiska* i den kritiska diskursanalysen innebär att metoden syftar till att belysa hur den diskursiva praktiken bidrar till att upprätthålla ojämlika maktförhållanden i den sociala världen. Målet är att uppnå social förändring med mer jämlika maktförhållanden i samhället.¹⁵⁸ Bladini belyser att det är möjligt att synliggöra sådant som är dolt i diskurs genom användandet av ett kritiskt perspektiv. Med hjälp av kritisk diskursanalys kan sådant som uppfattas som ”naturligt, neutralt eller nödvändigt” synliggöras.¹⁵⁹

2.3.2.3. Den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande

För att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen analyseras diskurser i tingsrättsavgörandenas *domskäl*. De delar av domskälen som är relevanta för undersökningen är de som innehåller tingsrättens beskrivningar och resonemang under avsnittet som vanligen benämns ”Tingsrättens bedömning”, ”Bedömning” eller liknande. I denna del värderar tingsrätten parternas utsagor samt åberopad bevisning och uttrycker därmed sådana beskrivningar av målsäganden som uppsatsen syftar till att undersöka.¹⁶⁰ Avsnitten som ofta inleder domskälen och benämns ”Utredningen”, ”Bakgrund”, ”Förhören” eller dylikt analyseras inte, eftersom de avsnitten vanligen behandlar vad som redan är konstaterat i målet eller innehåller rena beskrivningar av vad parter och vittnen uppgett i förhör och därför inte blir föremål för tingsrättens beskrivningar.

Domskäl ses i uppsatsen som en *kommunikativ händelse* och analyseras på den första och den tredje nivån av Faircloughs kritiska diskursanalys, *textnivån* och på *den sociala praktikens nivå*. Även om den diskursiva praktiken inte analyseras, så förstås *rättstillämpningen i*

¹⁵³ Winther Jørgensen & Phillips s. 74-75.

¹⁵⁴ Burman s. 46.

¹⁵⁵ Winther Jørgensen & Phillips s. 74-75.

¹⁵⁶ Andersson s. 42.

¹⁵⁷ Winther Jørgensen & Phillips s. 90.

¹⁵⁸ Winther Jørgensen & Phillips s. 69.

¹⁵⁹ Bladini s. 32-33.

¹⁶⁰ Att frågor kring hur bevisvärderingen har gått till faller utanför uppsatsens syfte framgår av och utvecklas i *avsnitt 1.5. Avgränsningar*.

tingsrätterna i uppsatsen som en diskursiv praktik eftersom rättsfallen skapas i denna praktik. Som diskursiv praktik ska i uppsatsen också förstås *straffrätten*, det vill säga de olika straffbuden och rättskällorna¹⁶¹ för fastställande av gällande rätt.¹⁶² Detta mot bakgrund av att domarna i rättstillämpningen är bundna till straffbuden och hur de ska tolkas.¹⁶³ Straffrätten kan då sägas vara en sådan redan existerande straffrättsdiskurs som domarna i rättstillämpningen bygger sina bedömningar och slutsatser (konstruktioner) på. Denna process på den diskursiva praktikens nivå analyseras alltså inte mot bakgrund av att en sådan analys ligger utanför uppsatsens syfte.¹⁶⁴ Jag kommenterar dock i kapitel 4 i viss mån hur tingsrätternas konstruktion av brottsoffer *förhåller sig* till lagrummet 6 kap. 1 § st. 1 BrB.

I den kritiska diskursanalysen görs för det *första* en textnära analys av domskälen i rättsfallen på textnivå. Då undersöks vilka språkliga formuleringar, det vill säga *vad* som sägs, som används i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten. Vidare undersöks *de mönster*, det vill säga diskurser, utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som dessa språkliga formuleringar skapar vid en sammanställning av domskälen från alla rättsfall.¹⁶⁵ Fokus vid undersökningen av rättsfallen ligger på vad som faktiskt står i dem, inte vad domarna kanske egentligen menar eller varför de säger något.¹⁶⁶ Frågorna som ställs i uppsatsen är således av "hur"-karaktär och inte "varför".¹⁶⁷

Rent praktiskt struktureras analysen på textnivå inledningsvis efter tingsrätternas beskrivning av målsäganden *före, under och efter* våldtäkten. Alla textavsnitt som behandlar dessa delar markeras och analyseras för att kunna synliggöra föreställningar och olika teman i dessa föreställningar utifrån de teoretiska utgångspunkterna teorin om ideala offer och våldtäktsmyter. Detta kan ses som en typ av *kodning* som möjliggör ett urskiljande av diskurser i texten och en strukturering av diskurserna i vissa kategorier.¹⁶⁸ Liksom Burman har gått till väga i sin diskursanalys, bryter jag ner texten på en väldigt detaljerad nivå, ibland på ordnivå. Därefter sammanförs liknande föreställningar från olika rättsfall genom en sista

¹⁶¹ I uppsatsen används Peczeniks syn på rättskällor och den normativa rättskälleläran, se *avsnitt 2.3.1.2 Den normativa rättskälleläran och materialet för undersökningen*.

¹⁶² Jag använder således en *snäv definition av straffrätten*. Straffrätten som sådan enligt Petter Asp, Magnus Ulväng och Nils Jareborg kan sägas omfatta *tre discipliner*; materiell straffrätt, verkställighetsrätt och formell straffrätt (straffprocessrätt). Den materiella straffrätten omfattar straffbuden och påföljdsläran (Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils. *Kriminalrättens grunder*. 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2013, s. 17). Påföljdsläran faller utanför hur begreppet (materiell) straffrätt används i den kritiska diskursanalysen med hänsyn till uppsatsens syfte att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen, d.v.s. eftersom uppsatsens fokus ligger på själva gärningen.

¹⁶³ Vilket följer av legalitetsprincipen som föreskrivs i bl.a. 2 kap. 10 § st. 1 RF och 1 kap. 1 § BrB. Principen benämns ofta enligt den latinska formuleringen "*nulla poena sine lege, nulla poena sine crimine, nullum crimen sine poena legali*" – inget straff utan lag, inget straff utan brott, inget brott utan kriminalisering utan lag (Asp m.fl. s. 45-46).

¹⁶⁴ Se *avsnitt 1.5. Avgränsningar*.

¹⁶⁵ Burman s. 46.

¹⁶⁶ Winther Jørgensen & Phillips s. 28.

¹⁶⁷ Burman s. 45.

¹⁶⁸ Burman s. 50.

omkodning för att påvisa olika mönster¹⁶⁹ utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter. Diskurs används således, tillsammans med teorin om ideala offer och våldtäktsmyter, för att skapa en ram för undersökningen och markera vad texterna handlar om. Ramen leder i sig till en avgränsning av diskurserna.¹⁷⁰ Detta tillvägagångssätt innebär att jag som uppsatsförfattare utgår från synsättet att det är jag som konstruerar diskurserna, istället för att de på förhand skulle finnas avgränsade för mig att endast finna.¹⁷¹

För det *andra* analyserar jag på den sociala praktikens nivå vilka konsekvenser konstruktionen av brottsoffer i tingsrätternas tillämpning, det vill säga den diskursiva praktiken, kan sägas få för jämställdheten mellan könen i samhället. Jag ser alltså tingsrätternas beskrivningar av målsäganden i rättsfallens domskäl och de föreställningar om brottsoffer som kan urskiljas i dessa som *en del* av maktförhållandena mellan könen i *samhället i stort*. Med hjälp av de teoretiska utgångspunkterna teorin om ideala offer, våldtäktsmyter och de genusrättsvetenskapliga begreppen kan jag synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden. Därigenom kan idén om en värderingsfri och objektiv rättstillämpning motbevisas. Vidare kan jag synliggöra huruvida dessa föreställningar får konsekvenser för upprätthållandet av maktförhållandena mellan könen.

2.3.2.4. Tingsrättsavgöranden som empiriskt material

Inom genusrättsvetenskapen förordas användningen av andra kunskapskällor än de som den normativa rättskälleläran utpekar. Genom att till exempel studera avgöranden från lägre instans är det möjligt att finna *kvantitativa mönster i tillämpningen* och uttala sig mer generellt om dessa, vilket kan leda till synliggörandet av att rättstillämpningen får konsekvenser som inte är förenliga med lagstiftarens intentioner.¹⁷² Att avgörandena studeras som empiriskt material innebär att det är det faktiska handlandet, dömandet, som studeras, och inte i vilken mån domstolen uttalar sig om gällande rätt.¹⁷³ Mot bakgrund av detta används avgöranden från landets tingsrätter som empiriskt material för att uppnå uppsatsens övergripande syfte, att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i *tillämpningen* av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Att långtifrån alla mål om våldtäkt kommer upp till prövning i hovrätt, än mindre till HD, har också motiverat att tingsrätterna valts som aktuella domstolar. Att mål eventuellt har överklagats och tagits upp av hovrätt eller HD efter prövningen i tingsrätt saknar betydelse för undersökningen, eftersom fokus i uppsatsen ligger på just *tingsrätternas* tillämpning och inte det juridiska utfallet i de enskilda fallen.

¹⁶⁹ Burman s. 50.

¹⁷⁰ Winther Jørgensen & Phillips s. 137 och Burman s. 50-51.

¹⁷¹ Winther Jørgensen & Phillips s. 137.

¹⁷² Gunnarsson m.fl. s. 98-101.

¹⁷³ Gunnarsson & Svensson s. 161.

2.3.2.5. Insamlings- och urvalsprocess

Insamlingen av rättsfall gjordes i InfoTorgs Rättsbank¹⁷⁴ med särskild inloggning inhämtad från Göteborgs Universitetsbibliotek. Sökningen gjordes under oktober och november 2020 bland avgöranden och som fria sökord användes ”våldtäkt”. Sökningen gjordes avsiktligt väldigt bred för att så långt det var möjligt undvika onödigt bortfall av för uppsatsens syfte relevanta rättsfall. Tingsrätterna valdes som domstol, brottmål som måltyp och referat/notiser/domar som dokumenttyp. Som avgörandedatum valdes den 1 juni 2020 till den 30 september 2020. Resultatet blev 294 domar.¹⁷⁵ Vid valet av avgörandedatum vägdes vikten av att kunna använda rättsfall från flera olika tingsrätter, mot att använda en längre avgörandeperiod men för färre tingsrätter. Eftersom det ingår i syftet att synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i *tingsrätternas* beskrivning av målsäganden, gjorde jag bedömningen att det var mer rättvisande för tingsrätternas beskrivningar att analysera domar från *flera olika domstolar*. Detta istället för att koncentrera mig på en viss region eller domstol men med ett längre avgörandedatum. På det sättet uppnåddes en större variation av olika domare som deltagit i beskrivningar av målsäganden samt en spridning över hela landet. Genom att välja att utgå från landets *samtliga* tingsrätter i urvalet av avgöranden undveks också ett godtyckligt urval av tingsrätter.

Vid urvalet av rättsfall gick jag därefter igenom tingsrätt för tingsrätt i bokstavsordning för att urskilja de för studien relevanta rättsfallen. Rättsfallen som valdes var de vari åklagaren hade yrkat på ansvar för våldtäkt enligt 6 kap. 1 § st. 1 BrB i stämningsansökan, antingen genom första- eller andrahandsyrkande. Vid denna sällning försvann således bland annat försöksbrotten, mindre grov våldtäkt, grov våldtäkt, oaktsam våldtäkt och våldtäkt mot barn. Flera rättsfall där ordet ”våldtäkt” fanns med i allmänhet, men då målet inte avsåg våldtäktsbrott, fanns bland de insamlade rättsfallen och sällades bort. Det rörde sig bland annat om rättsfall då våldtäkt fanns med i den tilltalades tidigare brottslighet och fall där ordet våldtäkt använts i exempelvis förtalsmål eller brott mot kontaktförbud. Mot bakgrund av uppsatsens heterosexuella kontext sällades även rättsfall bort då den tilltalade inte var en man och målsäganden inte var en kvinna. I de flesta rättsfallen var målsägandens personuppgifter sekretessbelagda, men det gick ändå att utläsa i rättsfallen att det var en kvinna då pronomenet ”hon”, ”hennes” eller liknande användes vid hänvisning till målsäganden. Då det inte gick att utläsa målsägandens kön på grund av tingsrättens användning av könsneutrala ord, sällades också de rättsfallen bort.

Efter denna sällning återstod 102 rättsfall från 35 tingsrätter. Sällningen resulterade alltså i att 13 tingsrätter inte blev representerade i undersökningen. Jag gjorde dock bedömningen att den spridning över landets tingsrätter och domare som jag ville uppnå var tillräcklig och bättre än att endast välja till exempel tre tingsrätter som föremål för undersökningen.

¹⁷⁴ Bisnode InfoTorg Juridik, *Avgöranden*. Tillgänglig:
<https://www5.infotorg.se/rb/MainServlet?view=HdHovForm>

¹⁷⁵ Rättsfall relevanta för valt avgörandedatum som tillkommit i Infotorgs Rättsbank efter november 2020 har inte beaktats i studien.

2.3.2.6. *Forskningsetiska överväganden – personuppgifter utelämnas*

Av etiska skäl finns inte namn eller andra personuppgifter för de relevanta parterna med i presentationen av rättsfallsanalysen. Detta med hänsyn till att sexualbrott är mycket känsliga mål och för att de uppgifterna saknar relevans för uppsatsens syfte. Istället används ”målsäganden” och ”den tilltalade” för att benämna parterna. Då ”hon/hennes” eller ”han/hans” används är kvinnan alltid målsäganden och mannen alltid den tilltalade.¹⁷⁶ Eftersom vittnenas namn också saknar relevans för uppsatsens syfte, så har de anonymiserats till ”vittnet” eller liknande. Målnummer återfinns i Bilaga 1.

¹⁷⁶ Se avsnitt 1.4.2. *En heterosexuell kontext: våldtäkt – ”ett brott av män mot kvinnor”* som en av utgångspunkterna för uppsatsen.

3. Våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB – utgångspunkten för tingsrätternas tillämpning

3.1. Inledning

Förevarande kapitel syftar till att besvara den första frågeställningen; hur våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Detta för att förstå den juridiska regleringen som tingsrätterna utgår ifrån i sin tillämpning av 6 kap. 1 § st. 1 BrB.

Kapitlet är uppdelat i fyra avsnitt. I *det första avsnittet* presenteras en kort bakgrund till 6 kap. 1 § st. 1 BrB. I *det andra avsnittet* presenteras bestämmelsens rekvisit för otillåten gärning som består av gärningsmomenten. Därefter i *det tredje avsnittet* följer en presentation av rekvisitet för personligt ansvar, det vill säga uppsåt, i förhållande till gärningsmomenten. I *det fjärde avsnittet* sammanfattas förevarande kapitel.

3.1.1. Bakgrund – En ny våldtäktsbestämmelse baserad på frivillighet

Den 1 juli 2018 trädde den nya våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § BrB i kraft.¹⁷⁷ Förändringen avser främst att gränsen för straffbarheten vid våldtäkt går vid huruvida *deltagandet har varit frivilligt* vid den aktuella sexuella handlingen eller inte. Tidigare krävdes att någon form av *våld, hot eller otillbörligt utnyttjande* av målsäganden under vissa omständigheter förelåg vid handlingen för att den skulle konstituera en våldtäkt. Numera utgör istället rekvisiten från den föregående lydelsen av bestämmelsen sådana omständigheter som gör att frivillighet *aldrig* kan anses föreligga.¹⁷⁸ I propositionen¹⁷⁹ till den nya regleringen av våldtäkt i 6 kap. 1 § BrB framhåller regeringen att skyddandet av barn och vuxna mot alla former av sexuella kränkningar är en grundläggande uppgift för samhället. Regeringen understryker människors självklara rätt till personlig och sexuell integritet samt sexuellt självbestämmande, och att ett sexuellt övergrepp är ett extremt uttryck för bristande respekt som är oacceptabelt.¹⁸⁰ Mot denna bakgrund undersöks bestämmelsens närmare innebörd nedan.

3.2. Rekvisiten för otillåten gärning

I detta avsnitt behandlas rekvisiten för otillåten gärning i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Avsnittet är strukturerat i tre delar efter de tre meningar som det första stycket består av. När det gäller den första delen så behandlas således rekvisiten *inte deltar frivilligt, genomför samt samlag eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag*. Avseende den andra delen så behandlas *särskilt beakta om frivillighet har kommit till*

¹⁷⁷ Lag 2018:618.

¹⁷⁸ Prop. 2017/18:177 s. 77.

¹⁷⁹ Prop. 2017/18:177.

¹⁸⁰ Prop. 2017/18:177 s. 15.

uttryck. Avslutningsvis innehåller den tredje delen de tre punkterna som föreskriver fall då ett deltagande aldrig kan anses vara frivilligt; våld eller hot-fallen, utnyttjandefallen samt beroendefallen.

3.2.1. Första meningen – de grundläggande rekvisiten för våldtäktsbrottet

I våldtäktsbestämmelsens första mening föreskrivs ”*Den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två år och högst sex år*”.

3.2.1.1. Inte deltar frivilligt

Som redan nämnts, utgörs våldtäktsbestämmelsens gränsdragande rekvisit av om *deltagandet* i en sexuell handling har varit *frivilligt* eller inte. Vid bedömningen om deltagandet har varit frivilligt ska situationen i dess helhet beaktas.¹⁸¹ Deltagandet ska vara frivilligt när den sexuella handlingen inleds och måste sedan föreligga under hela akten. Att en person i förväg har uppgett att den vill delta i en sexuell handling innebär inte att en senare sexuell handling per automatik ska anses vara frivillig.¹⁸² I NJA 2019 s. 668 uttalar HD att enbart det faktum att parterna har varit överens om att ligga i samma säng iförda endast underkläder inte innebär att målsäganden ska anses delta frivilligt i sexuella handlingar.¹⁸³ Att målsäganden själv tar av sig sina trosor, eller att parterna i vart fall hjälps åt att ta av dem, kan enligt HD i regel ses som uttryck för frivillighet.¹⁸⁴

En persons inre önskan att inte delta, eller en person som har utsatts för påtryckningar eller övertalningsförsök och som sedan tillåter en sexuell handling är inte tillräckligt i sig för straffansvar. Det centrala i bedömningen är om personen har haft möjlighet att *fritt ta ställning* till deltagandet i den sexuella handlingen, vilket innebär att så kallat tjatsex är straffritt så länge inget våld, hot, otillbörligt utnyttjande av en person som befinner sig i en särskilt utsatt situation eller allvarligt missbrukande av beroendeställning enligt 6 kap. 1 § st. 1 men. 3 BrB föreligger.¹⁸⁵

Ett deltagande kan anses vara frivilligt även om målsäganden inte har full kännedom om alla relevanta förhållanden och har missuppfattat någon omständighet som har haft betydelse för dennes val att delta i en sexuell handling. Detta innebär att ett frivilligt deltagande föreligger trots att en person “lurats” att delta på grund av att någon har uppgett osanna uppgifter om till exempel ålder, kändisskap, könsöverskridande identitet, sysselsättning eller huruvida preventivmedel ska användas. Ett vilseledande kan dock ha betydelse för om frivillighet kan

¹⁸¹ Prop. 2017/18:177 s. 78.

¹⁸² Prop. 2017/18:177 s. 79.

¹⁸³ NJA 2019 s. 668 p. 33.

¹⁸⁴ NJA 2019 s. 668 p. 35.

¹⁸⁵ Prop. 2017/18:177 s. 78.

anses ha förelegat om en person inte har haft möjlighet att förstå med vem, det vill säga med vilken kropp, en sexuell handling genomförs med. Så är fallet om exempelvis en synskadad person eller en person i ett mörkt rum förmås att delta i en sexuell handling för att någon låtsas vara dennes partner. Den vilseledde som inte haft möjlighet att förstå vem den sexuella handlingen har genomförts med kan då anses ha befunnit sig i en sådan särskilt utsatt situation som avses i utnyttjandefallen i tredje meningen andra punkten.¹⁸⁶

Typfall då frivillighet normalt inte föreligger är då den sexuella handlingen företas på ett sätt som gör att offret överrumplas med den, så kallade *överrumplingsfall*. Exempel på sådana fall är då en person överrumplas med en sexuell handling vid en läkarundersökning eller om de utförs i folksamlingar under konserter, festivaler och liknande arrangemang.¹⁸⁷

3.2.1.2. Genomför

Detta rekvisit har samma betydelse som den tidigare lydelsen i våldtäktsbestämmelsen, våldtäkt mot barn¹⁸⁸ samt sexuellt övergrepp mot barn.¹⁸⁹ Straffansvaret omfattar inte bara fall då gärningspersonen själv har tagit initiativ till den sexuella handlingen, utan även då målsäganden har varit initiativtagare till handlingen. Dessa situationer får främst betydelse för utnyttjande- och beroendefallen i 6 kap. 1 § st. 1 men. 3 p. 2-3 BrB.¹⁹⁰ Vidare omfattas övergrepp då gärningspersonen inte fysiskt berör målsäganden, exempelvis situationer då målsäganden utför handlingen på sig själv eller med någon annan än gärningspersonen. Detta innebär att sexualbrott kan genomföras på distans, jfr. NJA 2015 s. 501¹⁹¹ då gärningspersonen tog del av övergreppet via webbkamera i realtid. Det krävs dock inte att den sexuella handlingen har skett inför gärningspersonen. En eventuell dokumentation av ett övergrepp på distans kan däremot ha betydelse för bedömningen av vilken kränkning en sexuell handling innebär.¹⁹²

3.2.1.3. Samlag eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag

Avseende vilka sexuella handlingar som kan medföra straffansvar enligt 6 kap. 1 § st. 1 BrB innebär den nya lydelsen inga förändringar och tidigare praxis kan således fortsätta att tillämpas.¹⁹³ Rekvisitet *samlag* innebär endast vaginala samlag. För samlag krävs endast att könsdelarna från en man och kvinna kommer i beröring och det ställs därmed inget krav på

¹⁸⁶ Prop. 2017/18:177 s. 79.

¹⁸⁷ Prop. 2017/18:177 s. 78-79.

¹⁸⁸ 6 kap. 4 § BrB.

¹⁸⁹ 6 kap. 6 § BrB.

¹⁹⁰ Prop. 2017/18:177 s. 79, prop. 2004/05:45 s. 136, 143 och 145.

¹⁹¹ Fallet gällde sexuellt övergrepp mot barn, men eftersom genomför-rekvisitet har samma innebörd i 6 kap. 1 § BrB är möjligt att använda också i detta sammanhang.

¹⁹² Prop. 2017/18:177 s. 79.

¹⁹³ Prop. 2017/18:177 s. 79, NJA 2019 s. 668 p. 18.

fullbordat samlag, det vill säga på inträngning eller utlösning.¹⁹⁴ Om kläder kommer emellan beröringen faller beröringen under annan sexuell handling som är jämförlig med samlag.¹⁹⁵

Avseende rekvisitet *annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag* är det centrala *den kränkning* som handlingen innebär och inte handlingens tekniska karaktär. Det som ska prövas är om kränkningen är lika allvarlig som den som kan uppkomma vid ett påtvingat eller oönskat samlag.¹⁹⁶ Som utgångspunkt gäller att det ska ha förekommit en *någorlunda varaktig beröring* av den andra partens könsorgan eller kropp med det egna könsorganet, men även andra handlingar utan sådan varaktig fysisk beröring kan omfattas. För de fall då sådan varaktig fysisk beröring saknas krävs det att handlingen har haft en *påtaglig sexuell prägel* som varit ägnad att tydligt kränka offrets sexuella integritet.¹⁹⁷ Exempel på sådana sexuella handlingar som omfattas av rekvisitet är orala och anala samlag samt att föra in fingrar, knytnäve eller föremål i en kvinnas underliv eller anus.¹⁹⁸ HD har i NJA 2013 s. 548 p. 9 uttalat att dessa handlingar alltid ska anses ha en sådan påtaglig sexuell prägel som är ägnad att kränka den sexuella integriteten. Avsikten med en sådan handling saknar betydelse för bedömningen av handlingen.¹⁹⁹ Fall som består av beröring av en kvinnas underliv med tunga omfattas också av rekvisitet.²⁰⁰

3.2.2. Andra meningen – särskilt beakta om frivillighet har kommit till uttryck

I 6 kap. 1 § st. 1 men. 2 BrB föreskrivs att ”*vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt*”. Det är det faktiska deltagandet som är relevant för frivillighetsrekvisitet och inte en persons inre inställning. Detta innebär att det är personens agerande eller uttryck som ligger till grund för bedömningen huruvida ett deltagande har varit frivilligt eller inte. Det finns inget krav på att frivilligheten ska manifesteras, men det ska *särskilt beaktas* om det skett. Att frivilligheten kan uttryckas *på annat sätt* kan innebära till exempel kroppsspråk eller minspel. Regeringen menar att den som deltar frivilligt i en sexuell handling som utgångspunkt ger uttryck för sin vilja att delta på något sätt. Bristen på sådana uttryck får normalt förstås som att deltagandet inte är frivilligt. Emellertid kan ett ”tyst samtycke” till en sexuell handling i undantagsfall vara tillräckligt för ett frivilligt deltagande. Om dock ett frivilligt deltagande förnekas av målsäganden i fall då ”tyst samtycke” hävdas under en brottmålsprocess, så krävs att det finns något som tyder på att deltagandet har varit frivilligt.²⁰¹ I NJA 2019 s. 668 understryker HD att detta innebär att passivitet kan innebära

¹⁹⁴ Prop. 2004/05:45 s 135, Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.1 *Samlag*.

¹⁹⁵ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.1 *Samlag*.

¹⁹⁶ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.2 *Sexuell handling jämförlig med samlag*.

¹⁹⁷ Bexar, BrB 6 kap. 1 § kommentar 290 .

¹⁹⁸ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.2 *Sexuell handling jämförlig med samlag*.

¹⁹⁹ I NJA 2013 s. 548 hade gärningspersonen fört upp fingrar i målsägandens underliv i syfte att kontrollera om målsäganden hade varit otrogen. Handlandet bedömdes som en sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag oaktat gärningspersonens avsikt med denna.

²⁰⁰ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.2 *Sexuell handling jämförlig med samlag*.

²⁰¹ Prop. 2017/18:177 s. 79-80.

både att deltagandet är frivilligt och att det inte är det. Eftersom det enligt bestämmelsen särskilt ska beaktas om frivillighet har kommit till uttryck, så drar HD slutsatsen att utrymmet för att bedöma en ren passivitet som ett uttryck för ett frivilligt deltagande är begränsat. Vid situationer då passivitet anses föreligga åligger det åklagaren att bevisa att passiviteten inte inneburit att målsäganden har gett uttryck för ett frivilligt deltagande.²⁰²

Regeringen påpekar att det kan finnas flera anledningar till att en person som inte vill delta inte utåt visar sin motvilja till att delta i den sexuella handlingen. Det kan till exempel röra sig om en person som är rädd, sjuk, trött eller påverkad av alkohol eller droger. Vidare kan det vara en försvarsstrategi att bemöta ett sexuellt övergrepp med passivitet för att undvika att en situation blir våldsam. Om en person befinner sig i *en särskilt utsatt situation* och därför *inte kan* ge uttryck för sin egen vilja, så kan dock situationen enligt 6 kap. 1 § st. 1 men. 3 p. 2 BrB föreligga. Detta om gärningspersonen *otillbörligt utnyttjar* att målsäganden befinner sig i en särskilt utsatt situation, vilket gör att deltagandet aldrig kan anses vara frivilligt.^{203, 204}

3.2.3. Tredje meningen – fallen då frivillighet aldrig kan anses föreligga

I bestämmelsens tredje mening räknas situationer upp då frivillighet *aldrig* kan anses föreligga, oavsett vad målsäganden i efterhand hävdar. Om någon av omständigheterna i tredje meningen inte föreligger, prövas istället om deltagandet varit frivilligt eller inte enligt första meningen.²⁰⁵ Som nämnts utgörs dessa punkter av de rekvisit som tidigare konstituerade våldtäkt respektive sexuellt tvång, vilket gör att äldre praxis kan användas avseende situationer som kan träffas av punkterna i tredje meningen.²⁰⁶

3.2.3.1. Första punkten – Våld eller hot-fallen

Enligt den första punkten kan en person aldrig anses delta frivilligt om ”*deltagandet är en följd av misshandel, annat våld eller hot om brottslig gärning, hot om att åtala eller ange någon annan för brott eller hot om att lämna ett menligt meddelande om någon annan*”.

Till skillnad från den tidigare regleringen krävs det, i och med uttrycket *deltagandet är en följd av*, inte längre att personen som genomför den sexuella handlingen är densamma som den som har hotat eller utövat våldet mot målsäganden. Har gärningspersonen haft uppsåt till att målsägandens deltagande inte varit frivilligt till följd av hotet eller våldet, kan denne fällas för ansvar vid genomförande av en sexuell handling med den utsatte. Detta utvidgade straffansvar kan aktualiseras vid situationer där människohandel som syftar till prostitution förekommer, det vill säga när målsäganden tvingas genom våld eller hot att delta i sexuella handlingar med personer som köper sexuella handlingar. I dessa situationer kan det också

²⁰² NJA 2019 s. 668 p. 15-16.

²⁰³ Detta vidareutvecklas nedan i *avsnitt 3.2.3.2. Andra punkten – utnyttjandefallen*.

²⁰⁴ Prop. 2017/18:177 s. 79-80.

²⁰⁵ Prop. 2017/18:177 s. 37.

²⁰⁶ Prop. 2017/18:177 s. 38.

vara så att målsäganden befinner sig i en sådan särskilt utsatt situation enligt andra punkten, vilket gör att sexköparen därmed kan dömas för våldtäkt. Har sexköparen uppsåt till att den sexuella handlingen är framtvingad genom hot eller våld av någon annan, kan denne redan på grund av insikten i att tvång föreligger dömas till ansvar för våldtäkt eller sexuellt övergrepp oavsett om målsäganden befinner sig i en särskilt utsatt situation.²⁰⁷

Med *misshandel* avses sådana handlingar som avses i 3 kap. 5 § BrB.²⁰⁸ Handlingar som faller utanför misshandel, kan om det innebär ett fysiskt betvingande, uppfylla kraven på *annat våld*.²⁰⁹ Annat våld kan utgöras av att betvinga någons kroppsliga rörelser genom att till exempel sära på benen eller med den egna kroppsstyngden hindra offrets rörelser. Lindrigare typer av våld som att rycka eller slita i en person, knuffa eller hålla fast någon, innebär också sådant annat våld som omfattas av rekvisitet.²¹⁰

Avseende *hot* omfattas så kallade utpressningshot som regleras i 4 kap. 4 § st. 1 men. 2 BrB. Det krävs dock inte uttryckligen att tvånget ska vara otillbörligt, då det alltid måste anses otillbörligt att använda hot som påtryckningsmedel för att få någon att delta i sexuella handlingar. Ett exempel på hot om att lämna ett ofördelaktigt meddelande om någon annan kan vara att gärningspersonen hotar att sprida poseringsbilder som den hotade tidigare har skickat till gärningspersonen. Vidare gäller det hot mot en ung kvinna om att avslöja för hennes släkt att hon har en partner som familjen inte känner till. Denna typen av hot kan vara väldigt allvarligt och reellt för exempelvis en kvinna som tillhör en familj som inte tillåter relationer före äktenskap. Utpressningshot kan också innebära hot om åtgärder mot exempelvis målsägandens anhöriga, medan tvånget riktar sig mot målsäganden.²¹¹

När det kommer till sexuella handlingar som utförs i relationer som kännetecknas av våld och hot, är utgångspunkten att det i sådana relationer ändå kan förekomma frivilligt deltagande i sexuella handlingar. Regeringen uttalar dock att den lämnar över till rättstillämparen att bedöma om omständigheterna i det enskilda fallet gör att den sexuella handlingen är en följd av våld eller hot. Det är inte avgörande om våldet eller hotet har utförts i direkt anslutning till den sexuella handlingen, utan tidigare våld eller hot kan i vissa fall vara tillräckligt för att bedöma ett deltagande som ofrivilligt. Kan den sexuella handlingen ändå inte kopplas till våld eller hot, så kan deltagandet beroende på omständigheterna i det enskilda fallet ändå bedömas som ofrivilligt enligt första meningen.²¹²

Regeringen lämnar också över till rättstillämparen att bedöma huruvida våld som ingår som en del i frivilliga sexuella handlingar, till exempel våld som utövas inom ramen för så kallat BDSM-sex, kan anses som ett frivilligt deltagande eller inte. Är parterna överens om att våld ska ingå i de sexuella handlingarna och om deltagandet inte är att anses som en följd av

²⁰⁷ Prop. 2017/18:177 s. 81-82.

²⁰⁸ Bexar, BrB 6 kap. 1 § kommentar 295.

²⁰⁹ Bexar, BrB 6 kap. 1 § kommentar 296.

²¹⁰ Prop. 2004/05:45 s. 134.

²¹¹ Prop. 2017/18:177 s. 80-81.

²¹² Prop. 2017/18:177 s. 81.

våldet, kan således deltagandet bedömas som frivilligt. Dock kan personer inte anses delta frivilligt i hur omfattande våld som helst i samband med sexuella handlingar. Bestämmelsen om misshandel är tillämplig även när våld utövas i samband med sexuella handlingar och frågan hur mycket våld som kan accepteras får bedömas enligt bestämmelserna om samtycke i 24 kap. 7 § BrB.²¹³

3.2.3.2. Andra punkten – Utnyttjandefallen

Den andra punkten i tredje meningen föreskriver att en person aldrig kan anses delta frivilligt om ”*gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation*”. Liksom innan reformen, ska bedömningen gällande huruvida offret har befunnit sig i en särskild utsatt situation baseras på situationen i dess helhet.²¹⁴

Med *särskilt utsatt situation* avses situationer då ”offret har klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet och undgå ett övergrepp”. Detta innebär inte att offret ska ha helt saknat förmåga att värja sig, uppfatta det som händer eller kontrollera sitt handlande. Det räcker således att offret har klart begränsade möjligheter att värja sig mot övergreppet. Den 1 juli 2013 ändrades *hjälplost tillstånd* till särskilt utsatt situation, vilket innebär att tillämpningsområdet utvidgades²¹⁵ och att en särskilt utsatt situation också omfattar de fall som omfattades av ett hjälplost tillstånd.²¹⁶ En person kan efter att ett frivilligt deltagande ha påbörjats hamna i en särskilt utsatt person som gör att frivilligheten upphör.²¹⁷

Kravet på ett *otillbörligt utnyttjande* innebär att målsägandens val att delta endast ska underkännas för sådana fall då en sexuell handling kan anses innebära ett angrepp på offrets sexuella integritet. Prövningen om utnyttjandet av ett visst tillstånd har varit otillbörligt ska göras genom en objektiv bedömning. Som utgångspunkt anses det otillbörligt att sexuell närma sig någon som sover. För personer som känner varandra kan det dock vara normalt att väcka den andra med sexuella närmanden, vilket gör att det finns ett visst utrymme för att bedöma sådana sexuella handlingar som tillåtna. Vidare ska det finnas ett orsakssamband mellan tillståndet hos offret och offrets deltagande i den sexuella handlingen.²¹⁸ För att det ska anses handla om ett utnyttjande ska således den särskilt utsatta situationen varit en förutsättning för genomförbarheten av den sexuella handlingen.²¹⁹

Skrivelsen *annars med hänsyn till omständigheterna* i bestämmelsen innebär att uppräknningen av vilka omständigheter som kan ha orsakat målsägandens utsatthet inte är uttömmande. De

²¹³ Prop. 2017/18:177 s. 81.

²¹⁴ Prop. 2017/18:177 s. 82.

²¹⁵ Prop. 2012/13:111 s. 112.

²¹⁶ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.4.2.2. *Otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation.*

²¹⁷ Prop. 2017/18:177 s. 82.

²¹⁸ Prop. 2017/18:177 s. 82-83.

²¹⁹ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.4.2.2 *Otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation.*

olika grunderna kan var för sig eller i kombination leda till att offret kan anses ha befunnit sig i en särskild utsatt situation och den utsatta situationen har gjort att offret har hindrats från att göra ett fritt val. Ett exempel på detta kan vara en persons berusningsgrad i kombination med att personen är ung och är på en främmande plats med en person som offret inte känner sedan tidigare.²²⁰

I NJA 2016 s. 819 var målsäganden påverkad av alkohol och narkotika samtidigt som hon befann sig i ett sömndrucket tillstånd, emellanåt också handlingsförlamad och kroppsligt utslagen. Målsäganden befann sig i en personbil med de två tilltalade, som därefter var för sig i följd genomförde samlag med henne medan den andre väntade utanför bilen. Situationen bedömdes av HD som att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation.²²¹ I NJA 1997 s. 538 var målsäganden påtagligt påverkad av alkohol, vilket HD bedömde som att hennes förmåga att klart värdera situationen hon befann sig i samt rationellt överväga hur hon skulle undvika ett övergrepp var negativt påverkad. Tillsammans med omständigheterna att hon under nattetid med fyra okända män fördes i en bil till en relativt isolerad plats, bedömdes situationen som att målsäganden hade varit i ett sådant hjälplöst tillstånd enligt dåvarande lydelse av våldtäktsbestämmelsen.

Erbjudanden om något mot deltagande i en sexuell handling innebär som utgångspunkt inte att ett deltagande inte kan anses vara frivilligt. Det avgörande för bedömningen om frivillighet är om personen har befunnit sig i en situation då denne inte har haft en möjlighet att avstå från ett erbjudande och därför kan anses ha befunnit sig i en särskild utsatt situation enligt andra punkten. Personen kan då inte anses ha utövat sin självbestämmanderätt. Situationer då detta aktualiseras är exempelvis om målsäganden har befunnit sig i livsfara eller annan liknande allvarlig fara och erbjuds hjälp mot deltagande i en sexuell handling.²²²

3.2.3.3. Tredje punkten - Beroendefallen

I den tredje punkten föreskrivs att ett deltagande aldrig kan anses frivilligt om *”gärningsmannen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till gärningsmannen”*. Punkten stämmer överens med det tidigare brottet i 6 kap. 3 § BrB, sexuellt utnyttjande av person i beroendeställning, som upphävdes genom 2018 års reform. Tidigare praxis och motivuttalanden avseende punktens innebörd är således fortfarande relevanta.²²³

Beroendeställningen kan grundas på till exempel ekonomiska mellanhavanden, anställnings- eller lydnadsförhållanden, eller förhållandet mellan en intagen person på kriminalvårdsanstalt och en tjänsteman. Det krävs således att det föreligger ett avhängighetsförhållande mellan gärningspersonen och personen som brottet riktas mot. Ett kännetecken på sådan

²²⁰ Prop. 2017/18:177 s. 82.

²²¹ NJA 2016 s. 819 p. 3 och 7.

²²² Prop. 2017/18:177 s. 81.

²²³ Prop. 2017/18:177 s. 83.

beroendeställning är att den brottet riktas mot är beroende av beslut som gärningspersonen har möjlighet att fatta, till exempel förhållandet mellan en elev och en lärare som är examinerare.²²⁴ Beroendeställningen kan också grundas på narkotikamissbruk, vilket innebär att den inte behöver vara av formellt slag utan förekomsten av valfrihet kan ändå utgöra att en beroendeställning föreligger. Vidare kan även en eventuell åldersskillnad ha betydelse i bedömningen.²²⁵

Att missbrukandet av beroendeställningen ska vara *allvarligt* innebär en kvalificering, vilket betyder att offret ska stå under ett tryck som är allvarligt för denne. Beroendeställningen ska ha varit avgörande eller i vart fall ha starkt påverkat offrets handlande. Det krävs att handlandet ska framstå som ett maktövergrepp över en svagare person.²²⁶ Det krävs dock varken att gärningspersonen tar initiativet till den sexuella handlingen eller att denne måste övervinna ett motstånd från offrets sida.²²⁷

3.3. Rekvisitet för personligt ansvar

I förevarande avsnitt behandlas rekvisitet för personligt ansvar, uppsåt. Inledningsvis presenteras allmänna frågor kring uppsåtsbedömningen vid våldtäkt, därefter presenteras kortfattat likgiltighetsuppsåtet i förhållande till frivillighetsrekvisitet.

3.3.1. Uppsåt

För straffansvar krävs att alla aktuella gärningsmoment, som har beskrivits ovan i *avsnitt 3.2.*, täcks av gärningspersonens uppsåt.²²⁸ Vid bedömningen av gärningspersonens uppsåt *i förhållande till att deltagandet inte var frivilligt* blir olika typer av uttryck för frivilligheten hos målsäganden av central betydelse. Avgörande är vad hos målsägandens agerande som fick gärningspersonen att tro att deltagandet var frivilligt.²²⁹

Gärningspersonen måste ha uppsåt till *att en sexuell handling* har genomförts, men det krävs inte att gärningspersonen själv definierar handlingen som ett samlag eller annan jämförlig sexuell handling. Det avgörande är att denne har uppsåt till de faktiska omständigheter som domstolen lägger till grund för bedömningen huruvida det är en sådan handling, till exempel att en viss fysisk beröring har skett.²³⁰

Vid prövningen av gärningspersonens uppsåt i relation till *våld eller hot-fallen, utnyttjandefallen och beroendefallen* i tredje meningen behöver inte gärningspersonen själv beteckna till exempel ett tillstånd hos en målsäganden som att denne befinner sig i en särskilt

²²⁴ NJA 2015 s. 536 p. 11.

²²⁵ NJA 2015 s. 536 p. 12.

²²⁶ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.4.2.3 *Missbruk av beroendeställning*, NJA 2015 s. 536 p. 13.

²²⁷ Prop. 2017/18:177 s. 83.

²²⁸ 1 kap. 2 § st. 1 BrB.

²²⁹ Prop. 2017/18:177 s. 83.

²³⁰ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.7.2 *Uppsåt till den sexuella handlingen*.

utsatt situation. Det räcker att gärningspersonen har uppsåt i förhållande till närvaron av de omständigheter samt sakförhållanden som domstolen ska pröva, till exempel berusning. Detta gäller även i förhållande till rekvisiten beroendeställning och otillbörligt utnyttjar.²³¹

3.3.1.1. Särskilt om likgiltighetsuppsåt i förhållande till frivillighetsrekvisitet

Likgiltighetsuppsåt kan föreligga om gärningspersonen *inser risken* för att en persons deltagande inte längre är frivilligt och är *likgiltig inför den omständigheten* att målsäganden inte deltar frivilligt, till exempel i en situation då en person ändrar ett aktivt deltagande till att bli helt passiv.²³² I NJA 2019 s. 668 uttrycker HD att detta innebär att frånvaron av frivilligt deltagande inte är ett relevant skäl för gärningspersonen att avstå från den sexuella handlingen, det vill säga en insikt om att målsäganden inte frivilligt deltar hade inte hindrat gärningspersonen från att utföra handlingen. Gärningspersonens faktiska inställning vid tidpunkten för den sexuella handlingen är det avgörande för uppsåtsbedömningen. Vidare krävs det för att likgiltighetsuppsåt i allmänhet ska anses föreligga att risken för en viss effekt enligt gärningspersonens uppfattning har varit avsevärd.²³³ En prövning om gärningspersonen har agerat med likgiltighet görs med utgångspunkt i de faktiska omständigheterna i det enskilda fallet och tar sikte på vilka förhållanden som gärningspersonen har uppfattat som relevanta, samt hur denne har förhållit sig till dem. Av betydelse får då handlingar som inträffat innan och efter händelsen, samt vad som framförts angående parternas agerande under själva händelsen. Övriga omständigheter som kan vara av betydelse för bedömningen är gärningspersonens ålder, mognad och psykiska hälsa.²³⁴

Gränsen mellan likgiltighetsuppsåt och medveten oaktsamhet samt brottet oaktsam våldtäkt enligt 6 kap. 1 a § BrB ligger bland annat i att gärningspersonen vid medveten oaktsamhet faktiskt misstänker att den andra persons deltagande inte är frivilligt, men genomför den sexuella handlingen ändå. Gärningspersonen är således *likgiltig inför risken för att ett frivilligt deltagande inte föreligger*, men inte till att så verkligen är fallet.²³⁵

3.4. Sammanfattning

I detta avsnitt sammanfattar jag hur våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § st. 1 BrB, det vill säga den juridiska regleringen som tingsrätterna utgår ifrån i sin tillämpning. Inledningsvis sammanfattas våldtäktsbestämmelsens rekvisit i allmänhet, därefter sammanfattas det nya gränsdragande rekvisitet *inte deltar frivilligt* något utförligare.

²³¹ Prop. 2017/18:177 s. 83.

²³² Prop. 2017/18:177 s. 83.

²³³ NJA 2019 s. 668 p. 23-24.

²³⁴ NJA 2019 s. 668 p. 26.

²³⁵ Prop. 2017/18:177 s. 85.

3.4.1. Våldtäktsbestämmelsens rekvisit i allmänhet

Våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB kan delas upp i tre delar; *den första* mer öppna delen i den första meningen som reglerar grunden för straffansvar för våldtäkt i allmänhet, *den andra* mer specifika delen i den tredje meningen som reglerar fall då frivilligt deltagande aldrig kan anses föreligga samt *den tredje* delen som består av rekvisitet för personligt ansvar, uppsåt, som ska täcka alla rekvisiten för otillåten gärning. Om inget av de tre fallen i den tredje meningen föreligger så prövas den aktuella sexuella handlingen mot frivillighetsrekvisitet i den mer öppna delen i första meningen. Om alla rekvisiten för otillåten gärning bedöms vara uppfyllda, prövas därefter gärningspersonens uppsåt.

Den första delen, som utgörs av den första meningen, består av tre rekvisit för otillåten gärning; *inte deltar frivilligt, genomför* samt *samlag eller annan sexuell handling*. När det gäller rekvisitet *inte deltar frivilligt* så kan konstateras att frivilligheten ska föreligga under hela akten och situationen i dess helhet ska beaktas vid denna bedömning. Så kallat tjatsex är straffritt, så länge parterna har kunnat fritt ta ställning till deltagandet i den sexuella handlingen, och ett deltagande kan anses frivilligt trots att den ena parten har vilseletts att delta. Detta gäller dock inte om den vilseledde inte har haft möjlighet att förstå vem den sexuella handlingen har genomförts med.²³⁶

Rekvisitet *genomför* innefattar fall då både gärningspersonen eller målsäganden tar initiativ till den sexuella handlingen²³⁷ samt övergrepp då gärningspersonen inte fysiskt berör målsäganden. Det sistnämnda innebär att våldtäkt kan ske på distans.²³⁸

När det gäller *samlag* så avses vaginalt samlag men det krävs inte att samlaget har fullbordats genom inträngning eller utlösning, utan fokus ligger på om könsdelarna från en man och kvinna har kommit i beröring.²³⁹ Gällande rekvisitet *annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag* är det centrala för bedömningen av rekvisitet den kränkning som handlingen innebär, inte handlingens tekniska karaktär. Prövningen tar utgångspunkt i om kränkningen är lika allvarlig som den som kan uppkomma vid ett påtvingat eller oönskat samlag.²⁴⁰ Exempel på sexuella handlingar som omfattas av rekvisitet är orala och anala samlag samt att föra in något i en kvinnas underliv eller anus.²⁴¹

I *den andra delen*, som består av den tredje meningen, räknas tre fall upp då frivilligt deltagande aldrig kan anses föreligga; *våld eller hot-fallen, utnyttjandefallen och beroendefallen*. När det gäller *våld eller hot-fallen* gäller numera på grund av uttrycket *deltagandet är en följd av* att det inte längre krävs att personen som genomför den sexuella

²³⁶ Prop. 2017/18:177 s. 78-79.

²³⁷ Prop. 2017/18:177 s. 79.

²³⁸ Se NJA 2015 s. 501.

²³⁹ Prop. 2004/05:45 s 135, Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.1 *Samlag*.

²⁴⁰ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.2 *Sexuell handling jämförlig med samlag*.

²⁴¹ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.5.2 *Sexuell handling jämförlig med samlag*.

handlingen är densamma som den som har hotat eller utövat våldet mot målsäganden. Detta får bland annat betydelse för situationer där människohandel som syftar till prostitution förekommer.²⁴² Med *misshandel* avses samma handlingar som omfattas av misshandelsbestämmelsen i 3 kap. 5 § BrB och med *annat våld* avses annat fysiskt betvingande än det som föreskrivs i 3 kap. 5 § BrB.²⁴³ Hot omfattar utpressningshot som regleras i 4 kap. 4 § st. 1 men. 2 BrB, det ställs dock inget uttryckligt krav på att tvånget ska vara otillbörligt.²⁴⁴

När det gäller *utnyttjandefallen* så ska bedömningen om målsäganden har befunnit sig i en *särskilt utsatt situation* baseras på situationen i dess helhet.²⁴⁵ Med särskilt utsatt situation avses att ”offret har klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet och undgå ett övergrepp”.²⁴⁶ Uppräkningen av de omständigheter som kan ha orsakat målsägandens utsatthet är inte uttömmande och de olika grunderna kan var för sig eller i kombination ha lett till att målsäganden kan anses ha befunnit sig i en särskild utsatt situation.²⁴⁷ Att det krävs att utnyttjandet är *otillbörligt* innebär att den sexuella handlingen måste innebära ett angrepp på offrets sexuella integritet.²⁴⁸ Vidare måste den särskilt utsatta situationen varit en förutsättning för genomförbarheten av den sexuella handlingen.²⁴⁹

Avseende *beroendefallen* krävs det att det föreligger ett avhängighetsförhållande mellan gärningspersonen och den utsatta. Beroendeställningen kan baseras på till exempel anställnings- eller lydnadsförhållanden.²⁵⁰ Att missbrukandet av beroendeställningen ska vara allvarligt innebär en kvalificering, vilket betyder att offret ska stå under ett tryck som är allvarligt för denne.²⁵¹

När det gäller *den tredje delen* som avser en bedömning av gärningspersonens uppsåt gäller den vanliga regeln i 1 kap. 2 § st. 1 BrB att alla gärningsmomenten ska täckas av gärningspersonens uppsåt. Uppsåtet måste föreligga i förhållande till de faktiska omständigheterna i fallet, men det krävs inte att gärningspersonen definierar omständigheterna på samma sätt som domstolen.²⁵²

²⁴² Prop. 2017/18:177 s. 81-82.

²⁴³ Bexar, BrB 6 kap. 1 § kommentar 296.

²⁴⁴ Prop. 2017/18:177 s. 80-81.

²⁴⁵ Prop. 2017/18:177 s. 82.

²⁴⁶ Prop. 2012/13:11 s. 112.

²⁴⁷ Prop. 2017/18:177 s. 82.

²⁴⁸ Prop. 2017/18:177 s. 82-83.

²⁴⁹ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.4.2.2 *Otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation*.

²⁵⁰ NJA 2015 s. 536 p. 11.

²⁵¹ Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt 2.4.2.3 *Missbruk av beroendeställning*, NJA 2015 s. 536 p. 13.

²⁵² Prop. 2017/18:177 s. 83.

3.4.2. Frivillighetsrekvisitet

Mot bakgrund av att det endast finns *ett* vägledande avgörande från HD när det gäller frivillighetsrekvisitet i 6 kap. 1 § st. 1 BrB²⁵³ samt att regeringen i propositionen²⁵⁴ har lämnat över stora delar av tolkningen av frivillighetsrekvisitet till rättstillämpningen, gör att jag drar slutsatsen att den exakta innebörden av frivillighetsrekvisitet är något oklar. Detta i väntan på att HD ska pröva enskilda våldtäktsmål.

Exempel på att frivillighetsrekvisitets innebörd är något oklar kan enligt min mening ses i bestämmelsens andra mening som föreskriver att vid bedömningen av om deltagandet har varit frivilligt ska *särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt*. Regeringen menar att den som deltar frivilligt i en sexuell handling som *utgångspunkt* ger uttryck för sin vilja att delta på något sätt, men uttrycker samtidigt att ett "tyst samtycke" till en sexuell handling i undantagsfall kan vara tillräckligt för ett frivilligt deltagande.²⁵⁵ I NJA 2019 s. 668 tolkar HD dessa uttalanden som att passivitet kan innebära *både* att deltagandet är frivilligt och att det inte är det, men kommer till slutsatsen att utrymmet för att bedöma en ren passivitet som ett uttryck för ett frivilligt deltagande är begränsat.²⁵⁶

Avseende *våld eller hot-fallen* finns i relation till frivillighetsrekvisitet, enligt min tolkning, också oklarheter som regeringen har lämnat över till rättstillämpningen att klargöra. Detta gäller bedömningen av sexuella handlingar som utförs i relationer som kännetecknas av våld och hot i allmänhet, samt det våld som ingår som en del i frivilliga sexuella handlingar som till exempel utövas inom ramen för så kallat BDSM-sex.²⁵⁷

Gällande bedömningen av rekvisitet för personligt ansvar, uppsåt, i förhållande till att deltagandet i den sexuella handlingen inte var frivilligt anför regeringen att det avgörande är *vad hos målsägandens agerande* som fick gärningspersonen att tro att deltagandet var frivilligt. Att gärningspersonen har likgiltighetsuppsåt i förhållande till frivillighetsrekvisitet innebär att gärningspersonen *inser risken* för att en persons deltagande inte längre är frivilligt och är *likgiltig inför den omständigheten* att målsäganden inte deltar frivilligt.²⁵⁸

Sammanfattningsvis kan sägas att innebörden av våldtäktsbestämmelsen som tingsrätterna har att utgå ifrån i sin tillämpning är relativt tydlig, bortsett från hur frivillighetsrekvisitet ska förstås i vissa enskilda fall. Detta främst i förhållande till om målsäganden har förhållit sig passiv under deltagandet, sexuella handlingar som innefattar våld inom ramen för till exempel BDSM-sex samt sexuella handlingar som utförs i relationer som präglas av våld.

²⁵³ NJA 2019 s. 668.

²⁵⁴ Prop. 2017/18:177.

²⁵⁵ Prop. 2017/18:177 s. 79-80.

²⁵⁶ NJA 2019 s. 668 p. 15-16.

²⁵⁷ Prop. 2017/18:177 s. 81.

²⁵⁸ Prop. 2017/18:177 s. 83.

4. Konstruktionen av brottsoffer i tingsrätternas tillämpning av 6 kap. 1 § st. 1 BrB

4.1. Inledning

Förevarande kapitel syftar till att besvara den andra frågeställningen; vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten. Detta för att kunna uppnå uppsatsens övergripande syfte att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB, samt för att synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden.

Kapitlet är uppdelat i fem avsnitt. I *det första avsnittet* presenteras allmänna utgångspunkter för kapitlet. *De andra, tredje och fjärde avsnitten* består av de diskurser som belyser hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten. Efter varje presenterad diskurs finns en sammanfattande analys av vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas i diskursen och dess tillhörande underdiskurser; jag gör således en analys efter det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, efter det utsatta brottsoffret och så vidare. Dessa sammanfattande analyser ska ses som delar av uppsatsens analys, men som av presentationstekniska anledningar placeras i detta kapitel för att underlätta förståelsen och översikten av diskurserna. I *det femte avsnittet* sammanfattas kapitlet.

4.1.1. Urval av diskurser som presenteras

De diskurser som återfinns i tingsrätternas beskrivning målsäganden före, under och efter våldtäkten är många och i viss mån spretiga. I kapitlet presenteras *de mest förekommande diskurserna som är intressanta och relevanta att studera* i ljuset av att uppsatsen syftar till att besvara vilka mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som kan urskiljas gällande hur brottsoffer konstrueras. Diskurserna presenteras genom citat hämtade från typexempel som belyser dessa diskurser.²⁵⁹ Att jag exemplifierar vissa diskurser som vanligt förekommande innebär dock inte att tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB alltid ser ut såhär i alla domstolar över hela landet.²⁶⁰ Däremot är det möjligt att se vissa föreställningar i de mönstren, tillika diskurserna, som kan urskiljas *i de rättsfallen som har undersökts* i uppsatsen.

²⁵⁹ Andersson s. 214-215.

²⁶⁰ Burman s. 48.

4.1.2. Användning av citat för ökad transparens

Eftersom jag i diskursanalysen undersöker *vad* som sägs och *hur* det sägs i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten, så använder jag mig av citat från rättsfallen istället för att återge tingsrätternas beskrivningar i sammanställningen av de diskurser jag presenterar nedan.²⁶¹ Ett användande av citat kan vara ett sätt att argumentera för sin slutsats och öka transparensen i uppsatsen, men som Göran Bergström och Linda Ekström påpekar, är det viktigt att vara transparent med huruvida utvalda citat tydligast illustrerar ens slutsats eller om de används på grund av att de är de mest representativa.²⁶² Användningen av citat i uppsatsen syftar till att öka transparensen i den företagna diskursanalysen. De citat som används har valts för att de illustrerar den diskurs som presenteras, och diskurserna som har valts grundar sig i att de är mest förekommande samt intressanta och relevanta att studera i ljuset av uppsatsens syfte.

Varje diskurs presenteras först på ett deskriptivt sätt genom illustrativa citat samt beskrivande inledande sammanfattningar och ”bryggor” mellan citat. Därefter analyseras diskursen i ett anslutande avsnitt utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter.

4.2. Tingsrätternas beskrivning av målsäganden före våldtäkten

Avseende tingsrätternas beskrivning av målsäganden före våldtäkten har jag identifierat tre mycket förekommande diskurser som har varit intressanta och relevanta att studera i ljuset av uppsatsens syfte att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras. Jag har valt att benämna dessa det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, det utsatta brottsoffret samt det provocerande brottsoffret. *Det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten* handlar om ett brottsoffer som aktivt tar avstånd från den sexuella handlingen och därigenom försöker värja sig mot våldtäkten, men ändå blir utsatt. *Det utsatta brottsoffret* rör sig om ett brottsoffer som beskrivs som antingen fysiskt eller psykiskt utsatt och därför inte kan eller vågar värja sig mot våldtäkten. Utsattheten gör brottsoffret underlägsen och försvarslös gentemot den tilltalade. *Det provocerande brottsoffret* handlar om beskrivningar av ett brottsoffer som på grund av sina tidigare yttringar eller handlingar i förhållande till den tilltalade enligt tingsrätten har varit otydlig med huruvida hon har velat delta frivilligt i den sexuella handlingen eller inte.

4.2.1. Det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten

En återkommande diskurs som beskrivs innan våldtäkten är målsägandens aktiva avståndstagande från sexuella handlingar med den tilltalade. Offrets avståndstagande före våldtäkten beskrivs genom att hon med hjälp av ord och/eller handlingar har visat att hon inte

²⁶¹ Svedberg s. 137.

²⁶² Bergström, Göran & Ekström, Linda. (2018). Tre diskursanalytiska inriktningar, i: Boréus, Kristina & Berström, Göran (red.). *Textens makt och mening: Metodbook i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (S. 253–301). 4 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018, s. 290.

vill delta. Ju tydligare hon uttryckt sig eller ju fler gånger hon har uttryckt sin ovilja till deltagande, desto tydligare talar hennes agerande enligt tingsrätterna för att hon inte ska anses ha deltagit frivilligt i den sexuella handlingen. Detta talar också för att den tilltalade ska anses ha haft insikt i det ofrivilliga deltagandet.

Jag har valt att dela upp diskursen i tre, delvis sammanhängande, underdiskurser; avståndstagande genom ord och/eller handling, tydligt avståndstagande samt avståndstagande vid upprepade tillfällen. Underdiskursen *avståndstagande genom ord och/eller handling* handlar om beskrivningar av en målsägande som har sagt eller visat genom handlingar att hon inte vill delta i någon sexuell handling. *Tydligt avståndstagande* gäller beskrivningar om hur målsäganden på ett tydligt sätt har sagt eller visat att hon inte vill delta i någon sexuell handling. *Avståndstagande vid upprepade tillfällen* rör beskrivningar av målsäganden då hon flera gånger har uttryckt med ord eller visat genom handlande att hon inte är intresserad av att delta i någon sexuell handling med den tilltalade.

4.2.1.1. Avståndstagande genom ord och/eller handling

I denna underdiskurs beskrivs det återkommande mönstret rörande hur målsäganden på olika sätt genom att säga eller agera har visat sin ovilja till deltagande i sexuella handlingar med den tilltalade.

Exempel på tingsrättens beskrivning av att målsäganden med ord och/eller handling har visat sitt avståndstagande belyses av mål B 5143-20 från Göteborgs tingsrätt, då målsäganden *uttryckligen sagt* innan att hon inte är intresserad av den i målet företagna sexuella handlingen.

”Vidare konstaterar tingsrätten att såväl [den tilltalade] som målsäganden har berättat att hon bad honom att sluta, men att han ändå fortsatte. [Den tilltalade] har även berättat att målsäganden sagt till honom att hon inte var intresserad av analsex.”

I följande rättsfall från Gotlands tingsrätt, mål B 732-20, beskrivs att hon *indirekt har förklarat* för den tilltalade att hon inte är intresserad av deltagande i någon sexuell handling.

”Det sagda sammantaget med att [målsäganden] tidigare förklarat för [den tilltalade] att han inte var välkommen i sängen innebär att det inte kan anses ha funnits någon som helst grund för [den tilltalade] att uppfatta det som att [målsäganden] samtyckt till den sexuella handlingen med honom.”

Också i detta fall från Stockholms tingsrätt, mål B 9084-20, beskrivs hur målsäganden *indirekt förklarar* att hon inte vill delta.

”Han har själv uppgett att hon sade att hon hade ont och att hon ville sova. Redan med hänsyn härtill är det enligt tingsrättens uppfattning visat att [den tilltalade] insåg att målsäganden inte frivilligt deltog i det sexuella umgänget.”

Avståndstagandet kan också *uttryckas mer indirekt* genom att oviljan inte riktar sig direkt mot deltagandet i en sexuell handling. En sådan beskrivning återfinns i mål B 2367-20 från Jönköpings tingsrätt.

”Samtalslistor och meddelanden efter den 31 maj utvisar även i denna del att [den tilltalade] inte var välkommen in i bostaden. Dessa uppgifter ger ett starkt stöd till [målsägandens] uppgifter i målet.”

4.2.1.2. Tydligt avståndstagande

Ett vanligt förekommande mönster i tingsrätternas beskrivningar av målsägandens avståndstagande är att det har skett på vad som bedöms som ett tydligt sätt, vilket har påverkat tingsrätternas bedömning av om deltagandet ska anses frivilligt eller inte.

Exempel på fall då tingsrätten har beskrivit att målsäganden tydligt förklarat sin ovilja till sexuell handling kan ses i följande rättsfall från Göteborgs tingsrätt, mål B 8462-20.

”[...] hon inte hade någon anledning att tro att detta skulle hända, med tanke på att hon tydligt talat om att hon inte var intresserad av att ha sex med [den tilltalade] och han bekräftat att han uppfattat det.”

Liknande beskrivning kan ses i mål B 3110-20 från Göteborgs tingsrätt.

”Målsäganden har uppgett att [den tilltalade] tjatade, ställde ultimatum och uppställde krav att få ha samlag med henne och att hon uttryckligen sa nej till det. Hon har också berättat hon försökte att knuffa bort [den tilltalade] med händerna. Målsäganden har alltså både ord och handling tydligt visat att hon inte önskade delta i de sexuella handlingarna. [Den tilltalade] måste därför ha förstått att Målsäganden inte deltog frivilligt.”

Underdiskursen om målsägandens tydliga avståndstagande förstärks av följande fall då målsäganden enligt Kalmars tingsrätt, mål B 3081-20, visserligen har sagt ifrån, men att detta *inte har varit tydligt nog* för att den tilltalade ska anses ha haft insikt i målsägandens ofrivilliga deltagande.

”Vad först gäller skedet före det att målsäganden slagit på inspelningen har målsäganden uppgett att hon sagt nej till de gärningar [den tilltalade] utförde. Hon har därutöver berättat att hon tänkt att det hela skulle ta slut snabbare om hon bara låg stilla och att hon bad honom att inte få utlösning i henne. Tingsrätten finner inte att det finns anledning att ifrågasätta de uppgifter målsäganden lämnat om hur hon känt och reagerat och att det inte varit fråga om någon frivillighet från hennes sida. Tingsrätten finner dock inte att det är utrett hur tydligt målsäganden sagt ifrån till [den tilltalade] i detta skede.”

4.2.1.3. Avståndstagande vid upprepade tillfällen

Denna underdiskurs handlar om det återkommande mönstret i tingsrätternas beskrivningar om hur målsäganden har visat sin ovilja till deltagande i sexuella handlingar vid flera tillfällen,

vilket leder till tingsrätternas slutsats att den tilltalade måste ha insett att målsäganden inte deltog frivilligt.

Beskrivningar av fall då målsäganden vid upprepade tillfällen har sagt att hon inte är intresserad av en sexuell handling kan ses i följande exempel från Lunds tingsrätt, mål B 5321-18, då hon flera gånger uttryckt sin ovilja till deltagande i sexuella handlingar i *meddelanden* till den tilltalade innan våldtäkten.

”Ytterligare en omständighet som ger stöd åt målsägandens berättelse är de Messengermeddelanden som hon och [den tilltalade] skickat till varandra före den aktuella händelsen. Av dessa framgår att [den tilltalade] hade starka känslor för målsäganden, men att målsäganden flera gånger förklarat för honom att hon inte var intresserad av att ha ett förhållande med honom utan att det bara var aktuellt med en vänskapsrelation.”

I följande typexempel från Varbergs tingsrätt, mål B 1716-20, har målsäganden vid umgänge med den tilltalade innan våldtäkten *sagt flera gånger* att hon inte är intresserad av att delta i sexuella handlingar.

”Med hänsyn till att [målsäganden] vid upprepade tillfällen den aktuella dagen sagt att hon inte ville ha sex med [den tilltalade] och till hans agerande gentemot henne under dagen, samtalen till socialjouren och den punkt på kravlistan som han själv tecknat ner om att hon skulle tillfredsställa honom sexuellt när han hade lust därtill anser tingsrätten att det är ställt utom rimligt tvivel [den tilltalade] insåg risken för att [målsäganden] inte deltog i samlagen frivilligt och att han var likgiltig inför att [målsäganden] inte deltog frivilligt.”

Ett exempel på en beskrivning då det enligt tingsrätten ”måste” ha stått klart för den tilltalade att målsäganden inte ville delta i en sexuell handling illustreras av följande fall från Södertörns tingsrätt, mål B 12729-20, då målsäganden *både tydligt visat med ord och handling* att hon inte var intresserad *samt att detta skett vid de upprepade tillfällen* då den tilltalade gjort närmanden mot henne.

”När det gäller frågan om målsäganden deltagit frivilligt så framgår det klart av hennes berättelse att hon innan den sexuella handlingen genomfördes med ord och handling tydligt visat att hon inte ville ha något sexuellt umgänge med [den tilltalade]. [...] Hon gjorde vidare klart för honom att hon inte ville ha sexuellt umgänge med honom när han gjorde närmanden vid upprepade tillfällen. Inte minst mot den bakgrunden måste det stått klart för [den tilltalade] att målsäganden inte ville ha sexuellt umgänge med honom och att hon inte deltog frivilligt i den sexuella handling som han började genomföra när målsägandens sov.”

4.2.1.4. Sammanfattande analys av konstruktionen av det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten

Avseende *det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten* beskrivs målsägandens avståndstagande genom ord och/eller handlingar som tillräckliga för att tingsrätten ska anse att den tilltalade borde ha insett att deltagandet inte var frivilligt. Enligt min uppfattning är det således ett *handlande subjekt* som beskrivs. Det återkommande mönstret i beskrivningarna att avståndstagandet ska vara manifesterat tydligt nog och gärna upprepade gånger gör att det i

denna underdiskurs kan urskiljas *krav* på hur det aktiva avståndstagandet ska vara beskaffat. Genom att i beskrivningarna lägga fokus på om *avståndstagandet* var tydligt nog för att den tilltalade ska anses ha uppfattat agerandet, så ställs krav på målsägandens agerande istället för på vad den tilltalade borde ha uppfattat. Mot bakgrund av att målsägandens avståndstagande beskrivs med ett agerande genom ord och/eller handlingar, så upprätthåller således denna konstruktion enligt min tolkning våldtäktsmyten att *friska kvinnor kan hindra våldtäktsangrepp om de verkligen vill*. I och med de kraven på hur avståndstagandet ska vara beskaffat, så understryks enligt min tolkning delmomentet som fokuserar på spekulationer om kvinnans *verkliga vilja* att försöka hindra angreppet.

Att krav i beskrivningarna ställs på ett avståndstagande genom ord och/eller handlingar från målsäganden samt kraven på att avståndstagandet ska vara tydligt och gärna uttryckt upprepade gånger, korrelerar också mot *föreställningen om icke-ideala offer som handlar om att våldtäktsoffer ifrågasätts för att ha varit för passiva och endast gjort "halvhjärtade försök" för att komma ifrån gärningspersonen*. Det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten konstrueras som ett subjekt som är aktiv i sitt avståndstagande och gör "helhjärtade försök" att undvika våldtäkten, vilket gör att hon anses som ett idealt offer. Tar brottsoffret i denna konstruktion inte avstånd genom ord och/eller handlingar, helst upprepade gånger, på ett tydligt sätt, riskerar hon således enligt teorin om ideala offer att påtvingas skuld i våldtäkten som hon utsätts för.

Samtidigt som målsäganden i denna konstruktion klandras för våldtäkten om hon inte tar avstånd från våldtäkten som jag beskrivit ovan, minskar den tilltalades skuld. Konsekvensen av detta blir att den tilltalades sexuella våld mot brottsoffret osynliggörs i skuggan av att fokus läggs på *brottsoffrets* avståndstagande. Denna process innebär ett förnekande och förminskande av våldtäktsbrottet, vilket påvisar de konsekvenser som Lonsway och Fitzgerald menar att våldtäktsmyter leder till.

Att brottsoffret beskrivs som ett handlande subjekt som har möjligheten att på något sätt visa sitt avstånd från den sexuella handlingen, gör att hon enligt min tolkning beskrivs som *motsatsen till att offret är svagt*, som är ett kriterium i teorin om ideala offer. Hon framställs inte som svag eller försvarslös när hon försöker värja sig mot våldtäkten, vilket resulterar i att hon hamnar längre bort från vad som kan anses som ett idealt offer och riskerar därmed att ha svårare att anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

4.2.2. Det utsatta brottsoffret

Ett ytterligare förekommande mönster i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden är framställningen av henne som utsatt och försvarslös. Utsattheten som beskrivs har av olika anledningar legat utanför målsägandens egna vållande. Den har förelegat redan innan den företagna våldtäkten, men också ofta även under den efterkommande våldtäkten, vilket gör att avsnittet i viss mån också hänger ihop med nästa huvudavsnitt som behandlar tingsrätternas beskrivningar av målsäganden *under* våldtäkten.

Jag har valt att dela in utsattheten i underdiskurser efter fysisk respektive psykisk utsatthet. *Den fysiska utsattheten* handlar om att målsäganden redan innan våldtäkten har varit utsatt på grund av våld eller hot från den tilltalade, har varit berusad och därför försvarslös eller för att den fysiska platsen har bidragit till en utsatthet. Avseende *den psykiska utsattheten* kan mönster om målsägandens mående och rädsla urskiljas, men också den psykiska maktobalans som rått mellan den tilltalade och målsäganden som gjort henne utsatt. I sammanhanget bör sägas att mönstren om den psykiska utsattheten är långtifrån lika förekommande som mönstren om målsägandens fysiska utsatthet.

4.2.2.1. Fysisk utsatthet

Till beskrivningarna om fysisk utsatthet kan hänföras beskrivningar om målsägandens fysiska tillstånd som förelegat innan våldtäkten och inte har haft något samband med den tilltalades vållande. En sådan beskrivning kan ses i mål B 818-20 från Hässleholms tingsrätt.

”Det kan vidare tilläggas att hans uppgift om att han och målsäganden skulle haft ömsesidigt sex den aktuella kvällen framstår som ytterst osannolik eftersom hon kort dessförinnan sökt vård på grund av blödningar och smärtor från underlivet.”

Ett exempel på en beskrivning på samma tema finns i mål B 2102-20 från Skaraborgs tingsrätt.

”Det framstår också som högst osannolikt att målsäganden, som bevisligen hade pågående menstruation, under sådana omständigheter skulle samtycka till att först penetreras analt och sedan oralt.”

Därtill kan beskrivningar av målsägandens fysiska tillstånd som har direkt samband med den tilltalades tidigare ageranden urskiljas. Med detta förstås att det är den tilltalade som har försatt målsäganden i den fysiska utsattheten.

En frekvent förekommande beskrivning av målsäganden handlar om fall då den tilltalade innan våldtäkten har utsatt henne för *våld och hot*, vilket kan ses i mål B 2367-20 från Jönköpings tingsrätt.

”Att [målsäganden] sa okej måste ses i ljuset efter allt annat som hon utsatts för. Hon har dagen innan utsatts för en våldtäkt där hon varit bunden under en längre tid. Hon säger okej efter det att [den tilltalade] sagt att han inte tänker lämna bostaden. Hon känner att hon inte har något annat val än att låta det ske.”

Liknande beskrivning återfinns i mål B 1716-20 från Varbergs tingsrätt.

”[Den tilltalade] hade vid flera tillfällen innan den nu aktuella händelsen utövat våld mot och hotat [målsäganden], allt i enlighet med de gärningar tingsrätten funnit styrka. [...] Han hade upprepade gånger gett uttryck för sin svartsjuka, sina misstankar om att [målsäganden] hade en annan man och han hade hotat att kasta ut henne utan att dottern fick lov att följa med henne.”

Också i mål B 1881-20 från Falu tingsrätt finns en sådan beskrivning.

”Enbart för att få slut på den grova misshandeln har [målsäganden] sedan besvarat [den tilltalades] fråga om sex med att de skulle ha det men på ett annat sätt.”

Beskrivningarna av målsägandens fysiska utsatthet har också grundat sig i en utsatthet orsakad genom intag av *alkohol eller droger*, vilket kan ses i mål B 3110-20 från Göteborgs tingsrätt.

”[Den tilltalade] har försett Målsäganden med kokain i bilen och har varit medveten om samtliga de omständigheter som innebär att Målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation.”

I detta typexempel från Varbergs tingsrätt, mål B 880-20, har det dessutom varit den tilltalade som har försett målsäganden med *alkoholen*.

”[Den tilltalade] har sett att målsäganden kräcks på toaletten. Vidare har han hjälpt henne upp från badrumsgolvet till soffan när hon knappt kunde gå. Han måste då ha insett att hon var mycket påverkad. Det är dessutom han själv som har bjudit [målsäganden] på alkohol samt narkotika (se nedan) och han har därmed medverkat till att målsäganden försatts i en särskilt utsatt situation.”

Ett annat mönster som rör målsägandens utsatthet är beskrivningarna om att hon befunnit sig på en fysiskt utsatt plats. Ett exempel på en fysisk utsatt plats kan ses i mål B 1353-20 från Skaraborgs tingsrätt där målsäganden har *hindrats från att gå från ett rum* genom att dörren hållits stängd.

”Det finns dock en omständighet utöver vad målsäganden berättat för sina väninnor, som styrker att målsäganden utsatts för någon sexuell handling i sovrummet, nämligen att dörren till sovrummet på något sätt hållits spärrad. Vittnena har uppgett att något eller någon höll emot sovrumsdörren så handtaget inte gick att trycka ned. [Vittnet] har omvitnat att personer sagt till henne att sluta rycka i dörren och låta deras kamrat [den tilltalade] göra sitt.”

I detta fall från Uppsala tingsrätt, mål B 4184-20, har utsattheten också bestått av den fysiska *platsen*, men kombinerats med målsägandens *berusning* samt att hon lämnats på den utsatta platsen *utan varken pengar eller telefon*.

”[Den tilltalade] har uppgett att han träffat på [målsäganden] som dansade och sjöng i centrala Stockholms krogkvarter. Redan här måste [den tilltalade] förstått att [målsäganden] var påverkad eller psykiskt instabil. [...] Han har träffat på [målsäganden] och kört ut henne i förorten för att våldta henne och sedan lämnat henne åt sitt öde på en enslig busshållplats utan vare pengar eller telefon.”

4.2.2.2. Psykisk utsatthet

Ett något förekommande mönster i tingsrätternas bedömningar är beskrivningar av målsägandens psykiska utsatthet som har grundats på den *normalisering av våld och*

destruktivitet som kan ske i destruktiva förhållanden. Exempel på en sådan beskrivning kan ses i mål B 4504-19 från Örebro tingsrätt.

”I linje med den normaliseringsprocess som sker i destruktiva och våldsamma relationer framstår det som uppenbart att hon genomgått en tillvänjning. Samtliga dessa omständigheter skulle kunna förklara hennes kortfattade uppgifter. Samma processer kan ligga bakom parternas återkommande kontakter. Att [målsäganden] fortsatt att träffa [den tilltalade], trots risken för upprepning av våld och hot om våld, har förmodligen mycket lite att göra med vilja, utan mer att göra med oförmåga att avstå. Vilket även det förklaras av det psykologiska grepp som ett hotfullt och våldsamt beteende medför för den som är utsatt, i detta fall [målsäganden].”

4.2.2.3. Sammanfattande analys av konstruktionen av det utsatta brottsoffret

När det kommer till *det utsatta brottsoffret* menar jag att målsäganden i beskrivningarna framställs som ett *försvarslöst utsatt brottsoffer*. Detta mot bakgrund av att hon på olika sätt beskrivs som utsatt på grund av den tilltalades fysiska eller psykiska våldsanvändning mot henne, berusning eller den fysiska platsen hon befinner sig på. Utsattheten framställs också som utanför hennes egen kontroll. Att brottsoffret beskrivs som ett försvarslöst offer som blir fysiskt eller psykiskt utsatt av den tilltalade, eller redan är fysiskt utsatt av andra anledningar, korrelerar enligt min tolkning tydligt mot kriteriet i teorin om ideala offer att *offret är svagt*. Som konsekvens av att brottsoffret framställs om försvarslöst och därmed svagt, framställs *den tilltalade* enligt min uppfattning som *ond* när denne ger sig på det svaga offret eller utnyttjar det redan utsatta offret. Enligt nämnda teori leder detta till att det redan svaga ideala offret anses ännu mer idealt.

I sammanhanget kan det göras gällande att denna konstruktion måste ses i ljuset av att våldtäktsbestämmelsen enligt 6 kap. 1 § st. 1 men 2, de så kallade *utnyttjandefallen*, som bland annat utgörs av att målsäganden har befunnit sig i en *särskilt utsatt situation* och att beskrivningarna handlar om juridisk metod och inte några icke objektiva föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål. Att utsattheten *beskrivs på sättet* som redogörs för ovan och att det är *just dessa situationer* som gör brottsoffret svagt och den tilltalade ond, gör dock att brottsoffer i andra situationer kan få svårt att anses som ideala och således riktiga brottsoffer i våldtäktsmål.²⁶³

Konstruktionen av det utsatta brottsoffret visar därmed enligt min tolkning att tingsrätternas tillämpning bygger på dolda föreställningar om att brottsoffret är svagt, gärningspersonen är ond samt att konstruktionen av brottsoffret som ett oskyldigt utsatt objekt är styrande för dessa föreställningar. Därigenom menar jag att det kan konstateras tendenser till att tingsrätternas tillämpning inte är helt objektiv och värderingsfri.

²⁶³ Se avsnitt 5.2.1.2. *Analys av det utsatta brottsoffret* om att en viss typ av utsatthet, med hjälp av det genusrättsvetenskapliga begreppet avskiljandets logik, kan komma att konstrueras som normen, medan andra typer av utsatthet då konstrueras som det avvikande och riskerar att osynliggöras.

4.2.3. Det provocerande brottsoffret

Ett annat återkommande mönster som jag har utskilt i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden rör ageranden från hennes sida före våldtäkten som enligt tingsrätten kan bedömas som inkonsekventa och tvetydiga i relation till hennes påstående att deltagandet i den sexuella handlingen har varit ofrivilligt. Dessa inkonsekventa ageranden beskrivs enligt min tolkning som provocerande eller i vart fall bejakande till den efterföljande sexuella handlingen. Med inkonsekventa ageranden ska förstås sådana tvetydiga handlingar och yttringar från målsäganden samt omständigheter som tingsrätten bedömt *tala mot* att målsägandens deltagande i den sexuella handlingen varit ofrivilligt.

Avsnittet innehåller tre underdiskurser som jag har valt att kalla tvetydiga yttringar, tvetydiga handlingar och tidigare sexuell samvaro mellan parterna. Underdiskursen *tvetydiga yttringar* handlar om beskrivningar om att målsäganden innan våldtäkten har pratat med den tilltalade om sexuella handlingar. *Tvetydiga handlingar* gäller beskrivningar av målsäganden som på olika sätt genom handlingar bedöms ha varit initiativtagande, uppmuntrande eller i vart fall bejakande till sexuella handlingar med den tilltalade. *Tidigare sexuell samvaro mellan parterna* handlar om beskrivningar av att målsäganden tidigare har haft samlag med den tilltalade, vilket enligt tingsrätterna har påverkat bedömningen av deltagandet eller den tilltalades insikt.

4.2.3.1. Tvetydiga yttringar

Denna underdiskurs rör mönstret i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden som handlar om att hon på något sätt har pratat om sexuella handlingar med den tilltalade innan våldtäkten. Dessa uttalanden bedöms av tingsrätterna som något som påverkar bedömningen av den tilltalades insikt i att deltagandet i en sexuell handling vid ett senare tillfälle var ofrivilligt.

Då den tilltalade och målsäganden beskrivs ha *samtalat* innan om att inleda sexuella handlingar med varandra, har detta enligt tingsrätten påverkat den tilltalades uppsåt till att deltagandet inte var frivilligt vilket kan ses i mål B 9084-20 från Stockholms tingsrätt. Följden av detta resonemang skulle kunna sägas vara att målsäganden *i förväg har uttalat* att i ett senare deltagande i en sexuell handling är frivilligt.

”När det gäller åtalspunkten 1 ger utredningen vid handen att målsäganden och [den tilltalade] hade pratat om sex, om att ha sex med varandra och att de båda ansåg att det till stor del var syftet med att de skulle träffas den 31 maj 2020. Genom utredningen är således visat att [den tilltalade], när han kom till lägenheten, hade uppfattningen att han och målsäganden skulle ha sex.”

I följande rättsfall från Kalmar tingsrätt mål B 2502-20 antyder tingsrätten att också målsägandens *allmänna uttalanden i den tilltalades sällskap* om att hon gillar en viss typ av sexuella handlingar, skulle kunna bedömas som en *överenskommelse* mellan parterna om en sådan sexuell handling. Detta om det inte vore så att målsäganden varit i en särskilt utsatt situation på grund av intag av alkohol och narkotika enligt 6 kap. 1 § st. 1 p. 1 BrB.

”[Vittnet] ska ha framkastat att han funnit (oklart hur) att kvinnor inte sällan uppskattat att bli väckta av sex, och att han för egen del funnit detta märkligt. Målsäganden ska då sagt att hon ”gick igång på” detta. [Den tilltalade] har menat att han då sagt till målsäganden att det i så fall vore bäst med ett ”face-knull” och att den av dem som vaknade först på detta sätt skulle väcka den andre. [...] Om det funnits en överenskommelse, eller om [den tilltalade] haft skäl att uppfatta det så, är detta i och för sig inte utan betydelse. Våldtäkt förutsätter bristande samtycke och när det i bestämmelsen särskilt anges att en person aldrig kan anses delta frivilligt om gärningsmannen otillbörligt utnyttjar medvetlöshet eller sömn måste ordet otillbörligt rimligen syfta just till att undanta överenskommelser. Intaget av alkohol och narkotika innebär dock att målsäganden inte utan vidare kunnat tas på orden.”

4.2.3.2. Tvetydiga handlingar

I detta avsnitt beskrivs fall då målsäganden på något sätt i sitt agerande har handlat på ett sätt som tingsrätten menar ter sig *märkligt* i förhållande till påståendet om att deltagandet skulle ha varit ofrivilligt. Beskrivningarna går i viss mån ut på att målsäganden har gått med på eller utfört en viss sexuell handling, vilket enligt tingsrätten har möjliggjort bedömningen att deltagandet i en annan efterföljande sexuell handling har varit frivilligt.

I detta fall från Göteborgs tingsrätt mål B 6947-20 menar tingsrätten att målsägandens trovärdighet påverkas på grund av att hon *inte bett utomstående om hjälp* för att få ut den tilltalade ur sitt hem, när han enligt henne var en ovälkommen gäst. Vidare påverkas hennes påstående om ofrivilligt deltagande av det inkonsekventa i att *fysiskt beröra den tilltalade* när han varit naken i duschen.

”Det framstår också som märkligt att [målsäganden], om [den tilltalade] var en ovälkommen gäst hos henne, inte bad [vittnet] om hjälp när han kom till lägenheten eller för den delen någon annan i huset. [...] Inte heller är det särskilt konsekvent att gå in i badrummet och smörja in ryggen på en naken man [den tilltalade] i duschen vilket [målsäganden] medger att hon har gjort.”

Vad tingsrätten beskriver som målsägandens *initiativtagande handlingar* i detta exemplet från Jönköpings tingsrätt mål B 4290-19, framstår enligt tingsrätten som *anmärkningsvärt* i förhållande till målsägandens påstående om att deltagandet skulle ha varit ofrivilligt.

”När det gäller fortsättningen har [målsäganden] uppgett att det inte är omöjligt att hon i det läget runkade av [den tilltalade]. Det framstår som anmärkningsvärt att [målsäganden] skulle ha tagit initiativ till en påtagligt sexuell handling, särskilt om hon inte velat ha något intimt umgänge med [den tilltalade]. [...] Mot bakgrund av det inträffade framstår det sett från [den tilltalades] utgångspunkt som om [målsäganden] hade ändrat sig och därefter var intresserad av att frivilligt fortsätta med mer påtagligt sexuella aktiviteter.”

Handlingar som i mål B 1942-20 från Lunds tingsrätt beskrivs som initiativtagande i kombination med att målsäganden har ringt en vän under den aktuella gärningen, istället för att välja de enligt tingsrätten *naturligare* handlingssätten *att lämna lägenheten* (de var dock hemma hos henne) eller *kontakta polis eller sin exmake* framstår enligt tingsrätten som

märkligt. Detta har lett till tingsrättens bedömning att målsägandens berättelse inte ger stöd för att deltagandet skulle ha varit ofrivilligt.

”[Målsäganden] har lämnat en berättelse som till sitt innehåll framstår som märklig om det nu var så att hon inte ville ha sex med [den tilltalade]. Hennes beteende att klä av sig på underkroppen, skämta genom att klämma [den tilltalade] i skrevet och att ta fram kondomer när [den tilltalade] gjorde närmanden talar i motsatt riktning. [...] Hennes åtgärd att kontakta [vittnet] och låta denne lyssna på en öppen linje när hon menar att det började kännas obehagligt framstår också som märkligt. Det hade varit naturligare att hon helt enkelt lämnat lägenheten och kontaktat polis eller bätt hennes närboende exmake att komma.”

I följande fall från Vänersborgs tingsrätt mål B 1124-20 har omständigheten att målsäganden själv *tagit av sina shorts* i kombination med att hon *sedan puttade bort* den tilltalade bedömts som att målsäganden sänt ut ”tvetydiga signaler” till den tilltalade. Detta har enligt tingsrätten påverkat den tilltalades möjlighet att komma till insikt om målsägandens ovilja till deltagande i sexuella handlingar.

”Omständigheten att målsägande själv tagit av sig sina shorts, men sedan puttade bort honom, bedöms utgöra en omständighet som medför att målsäganden gett tvetydiga signaler till [den tilltalade]. Med beaktande härav bedöms han inte ha insett att risken för att hon inte deltog frivilligt varit avsevärd. Hans agerande bedöms därför inte uppsåtligt.”

Att målsäganden i mål B 327-20 från Borås tingsrätt har *åkt till de tilltalade* efter att de har förklarat att de ville ha sex med henne har i nedan fall enligt tingsrätten inledningsvis bedömts som bristande uppsåt hos de tilltalade.

”Som tidigare har redogjorts för är det utrett att [den tilltalade1] och [den tilltalade2] har gjort klart för [målsäganden] att de ville ha sex med henne innan hon kom till dem. Av vad [målsäganden] och [vittnet] har berättat står det också klart att [målsäganden] inte varit helt avvisande till detta. Vid den tidpunkt då de alla tre kom in i lägenheten framstår det därmed som sannolikt att [den tilltalade1] och [den tilltalade2] kan ha uppfattat det så att [målsäganden] var inställd på att ha sex med dem.”

Att målsäganden i detta exempel från Värmland mål B 2564-20 har följt med den tilltalade till ett avgränsat rum har i följande fall bedömts motsatsvis av tingsrätten mot bakgrund av att hon haft en *rimlig förklaring* till sitt tvetydiga agerande.

”Målsägandens berättelse är fri från ologiska moment, däremot innehåller den moment som kan framstå som svårförklarliga. Detta framförallt i varför målsäganden följt [den tilltalade] till skrubben. Målsäganden har emellertid förklarat detta med att hon trott att man förvarat alkohol på annan plats. Detta i förening med att restaurangens ägare stod i baren på övervåningen var anledningen till att hon följde [den tilltalade] till en annan plats. Hon trodde nämligen att [den tilltalade], som hon uppfattade det, när denne skulle bjuda på alkohol ville göra det utom ägarens synhåll.”

4.2.3.3. Tidigare sexuell samvaro mellan parterna

I några fall har parterna tidigare haft samlag, vilket i kombination med andra varierande omständigheter verkar bidra till att tingsrätten menar att det talar för att målsägandens deltagande har varit frivilligt också i en senare sexuell handling eller att kravet på vad den tilltalade ska anses ha insett om målsägandens deltagande sänkts.

I detta fall från Jönköpings tingsrätt mål B 4290-19 beskriver tingsrätten att parterna tidigare har *haft en tillfällig sexuell förbindelse*, vilket har gjort att hennes agerande att endast iförd trosor vara ensam med den tilltalade i ett sovrum talar för att hon varit ”öppen för vissa intimiteter”.

”[Målsäganden] och [den tilltalade] är bekanta med varandra och hade träffats innan tidpunkten för den åtalade händelsen. De hade även kort tid dessförinnan haft en tillfällig sexuell förbindelse. [...] Mot bakgrund av vad [målsäganden] har berättat om parternas tidigare relation och att hon endast iförd trosor begett sig ensam till ett sovrum tillsammans med [den tilltalade] och hennes uppgifter om att hon velat mysa är det uppenbart att hon i vart fall inledningsvis varit öppen för vissa intimiteter dem emellan.”

I följande fall från Skaraborgs tingsrätt mål B 2343-20 har den aktuella sexuella handlingen i målet *inte skiljt sig från tidigare sexuella handlingar mellan parterna*, vilket enligt tingsrätten har påverkat den tilltalades möjlighet att inse att målsäganden inte deltog frivilligt.

”Sextet har sedan, enligt målsägandens beskrivning, gått till ungefär på samma sätt som vid Valborg, dvs. att det har varit hårdhänt och aggressivt från [den tilltalades] sida. Hon har dock uppgett, även om [den tilltalade] fick använda kraft, att hon aktivt sög av honom men att hon slutade när han lättade på greppet. Med tanke på att de tidigare haft sex på detta sätt utan att [den tilltalade] haft misstanke om att målsäganden inte ville är det svårt att göra bedömningen att han i detta läge skulle ha förstått att hon inte ville, särskilt då kommunikationsmönstret tidigare varit sådant att hon sagt ifrån och han då slutat.”

Inte heller i detta fall från Alingsås tingsrätt mål B 978-20 har den aktuella sexuella handlingen i målet särskilt sig från tidigare sexuella handlingar mellan parterna.

”I detta fall har [den tilltalade] sagt att målsäganden, när de befann sig i parken, föreslog att de skulle ha sex. Den uppgiften är inte motbevisad. Han har också oemotsagd sagt att de nu aktuella samlagen inte var annorlunda än de samlag parterna hade haft tidigare. Tingsrätten får därför utgå från att det var så. De nu anförda omständigheterna är sådana att [den tilltalade], trots avsaknad av direkta uttryck för frivillighet i samband med samlagen, mycket väl kan ha haft uppfattningen att målsäganden deltog frivilligt.”

4.2.3.4. Sammanfattande analys av konstruktionen av det provocerande brottsoffret

Enligt min tolkning, särskiljer sig *det provocerande brottsoffret* från de andra konstruktionerna av brottsoffer före våldtäkten. Av undersökningen framgår att mönstren avseende hur det provocerande brottsoffret beskrivs handlar om hur hon på något sätt genom

tvetydiga yttringar eller handlingar på förhand har ansetts provocera de efterkommande sexuella handlingarna, eller i vart fall inte undvikit dem genom att lämna den tilltalade eller tillkalla hjälp. Mot bakgrund av detta tolkar jag mönstren som att hon konstrueras som ett *handlande subjekt* i sin provokation av våldtäkten, istället för försvarslös, utsatt och passiv. I relation till det utsatta brottsoffret kan det provocerande brottsoffret därigenom sägas stå i *motsatsförhållande*.

I beskrivningarna om tvetydiga yttringar kan till exempel samtal om att ha samlag med varandra vid ett senare tillfälle hänföras, och till tvetydiga handlingar kan beskrivningar om att målsäganden till exempel har tagit av sina kläder själv eller att hon utfört en frivillig sexuell handling innan den sexuella handling som ligger till grund för våldtäktsåtalet. Enligt min tolkning upprätthåller dessa beskrivningar våldtäktsmyten att *kvinnor ber om att bli våldtagna*, i dessa fall genom olika yttringar eller handlingar som beskrivs som provocerande eller uppmuntrande till sexuella handlingar och som därmed gör att deltagandet anses frivilligt. Dessa beskrivningar av målsägandens ageranden korrelerar också mot exemplet på *icke-ideala offer som kritiserar för att ha betett sig utmanande*.

Mot bakgrund av påståendet i våldtäktsmålet att målsäganden inte deltog frivilligt i den sexuella handlingen kan det tvetydiga agerandet från henne, som beskrivs som provocerande, också ses som en *motsats till kriteriet enligt teorin om ideala offer om att offret är involverad i en respektabel aktivitet*. Att hon beskrivs som provocerande och utmanande till en sexuell handling kan enligt min mening inte ses som en respektabel aktivitet, om hon vill bli sedd som ett idealt offer som blir utsatt för våldtäkt utan egen skuld i sin utsatthet. Dessa resonemang leder till slutsatsen att det provocerande offret inte uppfyller kriterierna för ett idealt offer och riskerar därmed att inte anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Likt de krav som ställs på avståndstagandet från det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, ställs på det provocerande brottsoffret krav på en *rimlig förklaring* till hennes tvetydiga agerande för att deltagandet i den sexuella handlingen av tingsrätten ska beskrivas i termer av ofrivillighet. Jag menar att en form av huvudregel kan urskiljas där sådana tvetydiga ageranden ska anses tala för ett frivilligt deltagande, om inte en rimlig förklaring till agerandet presenteras. Detta kan enligt min uppfattning tolkas som att målsäganden riskerar att få egen skuld i våldtäkten om hon har agerat tvetydigt utan någon rimlig förklaring till agerandet. Fokus i konstruktionen av det provocerande brottsoffret läggs alltså på målsäganden och vad hon har gjort eller inte gjort för att den tilltalade ska anses ha förstått att hon inte deltog frivilligt. Jag menar därför att tingsrätternas beskrivning av målsägandens ageranden som otvetydiga handlingar får som följd att kraven på vad den tilltalade i sammanhanget borde ha insett i den aktuella situationen tenderar att sänkas.

Undersökningen av rättsfallen visar vidare att det provocerande brottsoffret beskrivs i termer av att hon inte har gjort tillräckligt för att undvika våldtäkten genom att lämna den tilltalade eller tillkalla hjälp. Detta blir en bidragande faktor till att tingsrätterna gör bedömningen att deltagandet i den sexuella handlingen framstår som frivilligt. Mot bakgrund av detta menar jag att denna konstruktion av brottsoffer, i likhet med det avståndstagande brottsoffret före

våldtäkten, upprätthåller våldtäktsmyten att *friska kvinnor kan hindra en våldtäkt om de verkligen vill* samt konstruerar målsäganden som ett *icke-idealt offer för att hon endast har gjort "halvhjärtade försök" att undvika våldtäkten*. Detta får som följd att målsäganden klandras för våldtäkten hon varit utsatt för när hon inte har gjort "helhjärtade försök" genom att lämna den tilltalade eller tillkalla hjälp från någon utomstående.

4.3. Tingsrätternas beskrivning av målsäganden *under våldtäkten*

I detta avsnitt presenteras två frekvent återkommande diskurser med underdiskurser gällande hur tingsrätterna har beskrivit målsäganden under våldtäkten, vilka jag har valt att kalla det medverkande brottsoffret samt det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten. *Det medverkande brottsoffret* handlar om mönster kring huruvida målsäganden genom sina handlingar kan anses ha medverkat i de sexuella handlingarna och därmed anses ha deltagit frivilligt. *Det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten* rör beskrivningar om målsägandens aktiva avståndstagande under våldtäkten. Den sistnämnda konstruktionen ligger väldigt nära det avståndstagande brottsoffret som konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före våldtäkten, men innehåller därtill underdiskursen *avsaknaden av ljud från målsäganden som hörts utåt*.

4.3.1. Det medverkande brottsoffret

Om målsäganden beskrivs som *medverkande* eller inte i den sexuella handlingen har betydelse för bedömningen om deltagandet ska anses ha varit frivilligt eller inte. Detta har antagligen legat till grund för de återkommande mönster i rättsfallen som är hänförliga till tingsrätternas bedömningar om målsäganden ska anses ha medverkat *aktivt* eller inte. Förekomsten av medverkande handlingar eller yttringar från målsäganden kan beskrivas i termer av hon har *initierat, uppmuntrat eller i vart fall accepterat* den sexuella handlingen som utgjort våldtäkten. Dessa medverkande handlingar beskrivs då av tingsrätten som omständigheter som talar för att deltagandet varit frivilligt.

Avsnittet har två underdiskurser, vilka jag har valt att kalla aktivt medverkande handlingar samt strategier för att undvika eller få slut på våldtäkten. Underdiskursen *aktivt medverkande handlingar* rör beskrivningar av målsäganden då hon på något sätt har varit fysiskt aktiv i den sexuella handlingen. *Strategier för att undvika eller få slut på våldtäkten* handlar om beskrivningar av målsäganden då hon har försökt få slut på eller undvika våldtäkten genom handlingar som tingsrätterna beskriver som medverkande.

4.3.1.1. Aktivt medverkande handlingar

I denna underdiskurs redogörs för det återkommande mönster i tingsrätternas beskrivningar om hur målsäganden har utfört vissa fysiska handlingar som tingsrätten bedömer som ett medverkande i den sexuella handlingen.

Ett exempel från Attunda tingsrätt, mål B 7027-20, på att målsägandens aktivt medverkande handlingar tycks indikera ett frivilligt deltagande kan ses i tingsrättens beskrivning av målsägandens *handlingar och yttringar under samlaget* i detta fall.

”Här kan särskilt hänvisas till [vittnets] uppgift om hur hon vid fyra olika tillfällen var inne i badrummet och då iakttog [den tilltalade] och målsäganden, allt från det att de hånglade och tog på varandra till dess att de hade samlag i olika ställningar, och att hon inte uppfattade något annat än att målsäganden, som hon hörde stöna vid samtliga dessa tillfällen, deltog frivilligt.”

En variant på temat att målsägandens aktiva handlingar indirekt kan ses som uttryck för medverkande kan ses i detta exempel från Göteborgs tingsrätt mål B 6774-20.

”Vid denna bedömning har tingsrätten också beaktat att målsäganden stått på knä på sängen under samlaget vilket också talar emot att målsäganden sovit under händelseförloppet.”

I följande fall från Borås tingsrätt mål B 327-20 har en *motsatt bedömning* gjorts då tingsrätten beskriver hur målsäganden rent faktiskt har varit fysiskt aktivt medverkande, men att detta inte godtas som aktivt medverkande i termer av frivilligt deltagande på grund av de tilltalades ageranden.

”[Målsäganden] har berättat om att [den tilltalade1] efter att hon uttalat att hon ville ta bussen tillbaka klädde av henne, ledde henne till sängen och att [den tilltalade1] och [den tilltalade2] därefter båda två styrde vad som skulle hända genom att visa och säga till henne vad hon skulle göra. Att hon också gjorde som de sa åt henne att göra innebär inte att hon varit aktiv på ett sätt som har gett dem anledning att utgå ifrån att hon samtyckte, särskilt inte som de har varit hårdhänta och dominanta mot henne på det sätt som tingsrätten ovan funnit styrkt. [Målsäganden] har berättat att hon inte tog något initiativ själv utan enbart gjorde som hon blev tillsagd.”

4.3.1.2. Strategier för att undvika eller få slut på våldtäkten

I detta avsnitt återges de återkommande mönster som kan urskiljas i tingsrätternas beskrivningar av målsägandens handlingar för att få slut på eller undvika våldtäkten, som i viss mån enligt tingsrätterna skulle kunna peka mot vad som kan uppfattas som ett aktivt och därmed frivilligt deltagande. I dessa fall har tingsrätterna bedömt att handlingarna i och för sig inte hindrat att målsägandens deltagande varit ofrivilligt, men däremot gjort att den tilltalade inte har bedömts ha haft uppsåt till det ofrivilliga deltagandet.

Ett exempel från Borås tingsrätt mål B 4205-19 på målsägandens strategi för att undvika anal penetration utgjordes i detta fall av att hon istället *underlättade en annan sexuell handling*, vaginal penetration.

”[Målsäganden] har emellertid berättat att hon även efter det att hon inom sig återkallat sitt samtycke har flämtat, har lyft upp sin kropp för att underlätta vaginal inträngning och att hon har gett [den tilltalade] oralsex. Hennes motiv för att göra detta, för att undvika anal

penetration respektive i förhoppningen att den sexuella aktiviteten skulle avslutas snabbare, medför inte på något sätt att hon ska anses ha deltagit frivilligt. Det framstår emellertid inte som orimligt att [den tilltalade] kan ha uppfattat hennes agerande som att hon deltog frivilligt.”

I ett annat fall från Göteborgs tingsrätt mål B 3110-20 har målsäganden försökt undkomma den tilltalade och *avleda dennes uppmärksamhet* genom att ta fram en porrfilm på sin telefon och försöka tillfredsställa sig själv.

”Vissa inslag i berättelsen är uppseendeväckande, såsom att hon under händelseförloppet tagit fram porrfilm och bilder på sin telefon och att hon försökt tillfredsställa sig själv i ett skede av händelseförloppet. Målsäganden har sagt att hon på det sättet försökte undkomma [den tilltalades] sexuella närmanden och avleda [den tilltalade] uppmärksamhet för att få komma hem.”

Ett frekvent förekommande mönster i beskrivningarna av målsäganden under våldtäkten är att hon har *förhållit sig passiv* som strategi för att utstå och få slut på våldtäkten, vilket kan ses i följande fall från Kalmar tingsrätt mål B 3081-20.

”Vad först gäller skedet före det att målsäganden slagit på inspelningen har målsäganden uppgett att hon sagt nej till de gärningar [den tilltalade] utförde. Hon har därutöver berättat att hon tänkt att det hela skulle ta slut snabbare om hon bara låg stilla och att hon bad honom att inte få utlösning i henne. Tingsrätten finner inte att det finns anledning att ifrågasätta de uppgifter målsäganden lämnat om hur hon känt och reagerat och att det inte varit fråga om någon frivillighet från hennes sida. Tingsrätten finner dock inte att det är utrett hur tydligt målsäganden sagt ifrån till [den tilltalade] i detta skede.”

En liknande beskrivning av målsägandens agerande för att utstå och få slut på våldtäkten finns i följande fall från Skaraborgs tingsrätt mål B 2343-20.

”Målsäganden har om denna händelse själv varit tydlig med att hon, trots att hon egentligen inte ville, i princip ”spelade med” för att få det överstökat. De har också skiljts åt som vänner efter händelsen, kramat om varandra och inte pratat något mer om att det skulle ha hänt något som målsäganden inte ville. Det finns således ingenting som tyder på att [den tilltalade] i den stunden, eller ens efteråt, har vetat eller haft anledning att misstänka att målsäganden inte ville ha sex med honom på det sättet.”

4.3.1.3. Sammanfattande analys av konstruktionen av det medverkande brottsoffret

Gällande *det medverkande brottsoffret* kan två olika typer av medverkande brottsoffer urskiljas i undersökningen – det aktivt medverkande brottsoffret respektive det passivt medverkande brottsoffret. Avseende beskrivningarna av målsägandens *aktivt medverkande handlingar* ligger fokus på det *fysiskt aktiva* medverkandet; vilka fysiska rörelser och yttringar hon har företagit under samlaget eller den sexuella handlingen. Det gäller till exempel beskrivningar av målsägandens intima handlingar med den tilltalade, som till exempel hångel, hennes olika positioner i sexuella ställningar eller ljud i form av stönanden. Enligt min uppfattning kan paralleller dras till det provocerande brottsoffret före våldtäkten,

då de båda konstrueras som *aktivt bejakande* till den sexuella handlingen. Också det passivt medverkande brottsoffret kan i vissa fall beskrivas som aktivt bejakande till den sexuella handlingen, genom att ”spela med” eller underlätta andra sexuella handlingar, även om målsäganden uttryckligen har en annan intention med det så kallade medverkandet. Eftersom det medverkande brottsoffret i stort sett konstrueras som medverkande genom olika ageranden, så kan hon enligt min mening sägas beskrivas som ett *handlande subjekt*.

Mot bakgrund av att beskrivningarna av de fysiska rörelserna bland annat handlar om att målsäganden har befunnit sig i olika sexuella ställningar och kysst den tilltalade, samt att yttringarna handlar om stönande ljud från målsäganden, så kan det, enligt min tolkning, i tingsrätternas beskrivningar urskiljas tendenser till upprätthållande av våldtäktsmyten att *hon njuter av att bli våldtagen*. Att hon beskrivs som aktivt bejakande har också samband med ett upprätthållande av våldtäktsmyten att *hon ber om att blir våldtagen*. Att tingsrätterna i konstruktionen av det medverkande brottsoffret upprätthåller dessa våldtäktsmyter visar att deras tillämpning baseras på föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål, som enligt teoribildningen kring våldtäktsmyter inte nödvändigtvis är baserade på verklig fakta. Förekomsten av dessa föreställningar visar att tingsrätternas tillämpning i dessa fall inte är objektiv och värderingsfri. Vidare riskerar upprätthållandet av dessa våldtäktsmyter, enligt samma teoribildning, att bidra till att förklara varför våldtäktsoffer förtjänade att bli våldtagna och därigenom förneka och rättfärdiga mäns våld mot kvinnor.

4.3.2. Det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten

Den andra diskursen jag har identifierat som rör tingsrätternas beskrivning av målsäganden *under* våldtäkten har många likheter med diskursen om brottsoffrets avståndstagande *före* våldtäkten. Avsnittet handlar således om de mönster som har kunnat urskiljas i tingsrätternas beskrivningar av *målsägandens avståndstagande under våldtäkten* och innehåller fyra underdiskurser.

Eftersom beskrivningarna av målsäganden i de olika underdiskurserna har varit så lika avseende målsägandens ageranden i underdiskurserna till det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, så har jag valt att använda mig av samma rubriker till underdiskurserna i detta avsnitt; *avståndstagande genom ord och/eller handling*, *tydligt avståndstagande* och *avståndstagande vid upprepade tillfällen*. Dessa underdiskurser har samma innebörd som underdiskurserna till det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten.²⁶⁴ Därtill tillkommer underdiskursen som jag har valt att kalla *avsaknaden av ljud från målsäganden som hörts utåt*, som handlar om beskrivningar om förekomsten eller avsaknaden av målsägandens skrik eller annat agerande för att påkalla uppmärksamhet från allmänheten.

²⁶⁴ Se avsnitt 4.2.1. *Det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten*.

4.3.2.1. Avståndstagande genom ord och/eller handling

I denna underdiskurs behandlas det återkommande mönstret i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden att hon på något sätt genom att uttrycka i ord och/eller handlingar att hon inte har velat delta i sexuella handlingar med den tilltalade.

I följande fall från Göteborgs tingsrätt mål B 5143-20 har målsäganden genom ord *bett den tilltalade att sluta*, och även innan händelsen sagt att hon inte varit intresserad av den sexuella handling som företagits.

”Vidare konstaterar tingsrätten att såväl [den tilltalade] som målsäganden har berättat att hon bad honom att sluta, men att han ändå fortsatte. [Den tilltalade] har även berättat att målsäganden sagt till honom att hon inte var intresserad av analsex. Under sådana förhållanden måste [den tilltalade] ha insett risken för att målsäganden inte deltog frivilligt när han stoppade in en flaska i hennes anal och underliv.”

Exempel på när målsäganden genom att *flytta sig* har visat att hon inte deltog frivilligt återfinns i mål B 1353-20 från Skaraborgs tingsrätt.

”Målsägandens reaktion att flytta sig då hon kände fingrarna i sitt underliv visar dock med styrka att hon inte samtyckte till [den tilltalades] agerande.”

I detta fall från Jönköpings tingsrätt mål B 4290-19 har målsäganden *både slagit bort den tilltalades hand och sprungit iväg*.

”[Målsäganden] har berättat att hon efter att hon slagit bort [den tilltalades] hand reste sig ur sängen och sprang iväg till toaletten. [Den tilltalade] ska ha följt efter henne och tryckt upp henne mot väggen, tagit henne på bröstet och rumpan och försökt få ned sin hand mot hennes underliv.”

Följande fall från Södertörns tingsrätt mål B 9088-20 belyser beskrivningen av målsäganden som både i ord, *skrikit*, och genom handling, *försökt ta sig loss*, har visat sitt avståndstagande.

”Tingsrätten vill inledningsvis framhålla att det genom målsäganden H:s uppgifter är styrkt att målsäganden skrikit och försökt ta sig loss och att hon på olika sätt genom ord och handling visat att hon inte ville delta. Detta måste [den tilltalade] uppfattat. Av målsägandens uppgifter framgår vidare att [den tilltalade] hållit i henne och inte släppt taget om henne.”

4.3.2.2. Tydligt avståndstagande

Ett mönster i tingsrätternas beskrivning av målsäganden som förekommer frekvent är att hon genom ord och/eller handling har tagit avstånd från den sexuella handlingen *och* detta har gjorts på ett *tydligt* sätt.

Exempel på tingsrätternas beskrivning av att målsäganden har varit tydlig genom att säga nej genom ord och handling kan ses i följande fall från Göteborgs tingsrätt mål B 3110-20.

”Målsäganden har emellertid varit mycket tydlig med att hon sagt nej till oralt och vaginalt sex och att hon försökt putta bort [den tilltalade] när han lagt kroppstyngden över henne och penetrerat henne vaginalt.”

Liknande beskrivning återfinns i följande fall från Jönköpings tingsrätt mål B 2367-20.

”Av [målsägandens] uppgifter framgår att hon den 31 maj 2020 tydligt visade i såväl ord som handling att hon inte ville delta i de sexuella handlingarna. [Den tilltalade] har även använt våld mot [målsäganden]. Det har följaktligen inte varit fråga om någon frivillighet från [målsägandens] sida.”

Diskursen förstärker det mönster om att målsägandens *protester inte ansetts tydliga* nog som kan urskiljas i följande fall från Göteborgs tingsrätt mål B 11485-20.

”Av den återopade filmen av händelsen framgår att målsäganden upprepade gånger, i princip viskande, säger snälla, sluta och aj. Mot slutet av filmen säger målsäganden aj vid två tillfällen högt. Det framgår också att det förekommer stönade och gnyende ljud efter det att målsäganden sagt snälla och sluta. Inspelningen slutar med ett högt aj följt av flera korta stönande och gnyende ljud. [Den tilltalade] har berättat att han inte hört vad målsäganden sagt samt att de fortsatte samlaget genom att övergå till missionärsställningen. Med hänsyn till att målsäganden pratar väldigt lågt under den del då hon säger snälla och sluta kan det inte mot [den tilltalades] bestridande anses utrett att han hört vad målsäganden sagt.”

Liknande beskrivning kan ses i följande fall från Kalmar tingsrätt mål B 3081-20 där det enligt tingsrätten i vart fall verkar utrett att målsäganden sagt ifrån, men att det *inte har varit tydligt nog*.

”Vad först gäller skedet före det att målsäganden slagit på inspelningen har målsäganden uppgett att hon sagt nej till de gärningar [den tilltalade] utförde. [...] Tingsrätten finner inte att det finns anledning att ifrågasätta de uppgifter målsäganden lämnat om hur hon känt och reagerat och att det inte varit fråga om någon frivillighet från hennes sida. Tingsrätten finner dock inte att det är utrett hur tydligt målsäganden sagt ifrån till [den tilltalade] i detta skede.”

I detta fall från Jönköping mål B 4290-19 har målsäganden försökt ta bort den tilltalades händer från sina bröst och sagt nej då han låg ovanpå henne, men hon har enligt tingsrätten *inte varit tydlig* med vilken av den tilltalades handlingar som protesterna har hänfört sig till.

”[Målsäganden] har berättat att hon försökte ta bort hans händer från bröstet och att hon sade nej till [den tilltalade] när han låg ovanpå henne och ”juckade”. [...] Detta ger stöd för att [målsäganden] inte ville att [den tilltalade] skulle fortsätta att ligga ovanpå henne eller ta henne på bröstet. Det har inte framkommit att [målsäganden] i det läget har förklarat att hennes nej berodde på att hon inte ville ha samlag eller om det var någonting annat, såsom [den tilltalades] tyngd eller att det på annat sätt gjorde ont, som ledde till att hon ville att han skulle sluta.”

4.3.2.3. Avståndstagande vid upprepade tillfällen

I tingsrätternas beskrivningar finns också det vanligt förekommande mönstret beskrivet att målsäganden flera gånger försökt visa sitt avståndstagande.

I detta exempel från Kalmar tingsrätt mål B 3081-20 har målsäganden *sagt nej och sluta flera gånger*, vilket enligt tingsrätten klart visar hennes ofrivilliga deltagande.

”I den inspelning som spelats upp inför tingsrätten har målsäganden vid ett mycket stort antal tillfällen sagt nej och bett [den tilltalade] att sluta mm, vilket klart visar att hon inte ville medverka till de sexuella handlingarna hon utsattes för. [Den tilltalade] måste ha insett att målsäganden inte medverkade frivilligt.”

I detta fall från Lunds tingsrätt mål B 5560-18 har hon också i handling genom att *vrida sig och spänna sina ben* visat sin ovilja.

”Hon har därefter, efter att hon vaknade, sagt nej upprepade gånger genom såväl ord som handling när hon vred på sig och spände sina ben. Enligt tingsrätten är det därmed ställt bortom rimligt tvivel att målsäganden inte deltagit frivilligt i de sexuella handlingar som [den tilltalade] genomförde med henne, och vidare att hon under händelseförloppet befann sig i en särskilt utsatt situation.”

4.3.2.4. Avsaknaden av ljud från målsäganden som hörts utåt

Ett återkommande mönster i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden under våldtäkten är förekomsten alternativt avsaknaden av hennes skrik eller annat agerande för att påkalla uppmärksamhet från allmänheten. Förekomsten av sådana ageranden från målsäganden tycks bedömas som styrkande av påståendet att hennes deltagande varit ofrivilligt, medan avsaknaden respektive om ingen hört hennes påstådda skrik kan tala mot påståendet.

Ett sådant mönster kan ses i detta fall från Jönköpings tingsrätt mål B 4290-19 där det inte funnits någon bevisning som styrkt att målsäganden har skrikit så högt som hon påstått.

”Det är inte utrett att det har varit fråga om något sådant högt skrik som [målsäganden] sagt, eftersom ingen i lägenheten har reagerat särskilt på detta.”

Ett liknande mönster kan urskiljas mer indirekt i följande fall från Kristianstads tingsrätt mål B 1756-19 där vittnet som varit närvarande i samma hus under gärningen *inte har hört något från rummet* som den tilltalade och målsäganden har befunnit sig i.

”Inte heller har [vittnet] hört några anmärkningsvärda ljud från mammans rum under kvällen. Deras uppgifter ger således inte så starkt stöd att det kan anses ställt utom rimligt tvivel att det gått till på det sätt som målsäganden har berättat.”

I följande fall från Kalmar tingsrätt mål B 2581-20 finns inget påstående om att målsäganden skulle ha skrikit under våldtäkten, men i sin beskrivning av målsägandens agerande kan enligt

min tolkning mönstret av att tingsrätten tycks lägga en sådan ”skrik-börda” på målsäganden urskiljas. Tingsrätten har dock i sin beskrivning tagit hänsyn till vad som verkar vara ”berättigade” *anledningar* till att protesterna inte har varit höga nog, vilket talar för att en sådan ”skrik-börda” finns. De godtagna anledningarna funkar som undantagen som bekräftar bördan som utgör huvudregeln.

”Det kan i och för sig tyckas märkligt att hon inte skrek eller försökte påkalla uppmärksamhet, men hennes förklaring att hon först sade nej flera gånger och sedan försökte visa att hon inte ville genom att spjärna emot när hon skulle föras in i bilen samt att hon i en senare situation vände bort huvudet, men att hon sedan ansåg att hon inte kunde göra mer är rimlig och får godtas. Hon har uppgett att hon var rädd och inte vågade annat än att göra som [den tilltalade] ville. Omständigheterna var också sådana att hon befann sig i en mycket utsatt position, då de var på en tämligen ödsligt belägen parkeringsplats sent på natten och då [den tilltalade] var fysiskt starkare.”

Att målsäganden *inte ropade på hjälp* i följande fall från Lund mål B 5560-18 berättigas också genom en godtagbar förklaring.

”Det är tingsrättens uppfattning att det inte finns anledning att värdera hennes uppgifter med försiktighet med anledning av att hon la sig på madrassen eller att hon inte ropade på hjälp. Tvärtom har hon förklarat att varför hon inte ropade på hjälp – nämligen eftersom hon inte ville att hennes hund skulle råka illa ut. Hennes ovilja att hunden skulle råka illa ut är väl förenlig med uppgifterna om att hon var ledsen och stressad eftersom hennes grannar hade synpunkter på hunden.”

I detta fall från Södertörns tingsrätt mål B 12729-20 har målsägandens *protester inte varit högljudda nog* för att höras av vittnen, men det har enligt tingsrätten funnits godtagbara förklaringar till detta.

”När det gäller [vittnets] uppgifter så har han vittnat om att han inte hört de protester som målsäganden berättat att hon uttalat vid upprepade tillfällen. Tingsrätten anser emellertid inte att detta i sig motsäger vad målsäganden berättat. Som tingsrätten konstaterat tidigare har målsäganden berättat att hon på grund av trötthet och rädsla hållit tillbaka sin reaktion såväl inför [den tilltalade] som inför [vittnet] och valt att inte konfrontera [den tilltalade] i samband med händelsen. Att [vittnet] inte hört något kan således förklaras av att han sovit hårt på grund av berusningen och att målsäganden medvetet valt att prata med låg röst.”

4.3.2.5. Sammanfattande analys av konstruktionen av det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten

Det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten är som redan nämnts mycket likt det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten. Det handlar om ett *subjekt* som genom ord och/eller handling konstrueras som *handlande* för att värja sig mot våldtäkten. Också i konstruktionen av detta brottsoffer kan urskiljas *krav* på att avståndstagandet ska ske vid upprepade tillfällen eller vara tydligt nog för den tilltalade ska anses ha uppfattat avståndstagandet. Mot bakgrund av likheterna i de två konstruktionerna av brottsoffer kan således konstateras att det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten baseras på

våldtäktsmyten *friska kvinnor kan hindra våldtäktsangrepp om de verkligen vill*. Konstruktionen är även ett exempel på ett *icke-idealt offer enligt teorin om ideala offer*, då *hon kan sägas ifrågasättas för att ha varit för passiv och endast gjort "halvhjärtade försök" för att komma ifrån gärningspersonen*. Brottsoffret konstrueras vidare som ett handlande subjekt och därmed som *motsatsen till svag*, eftersom krav ställs på hennes avståndstagande, vilket gör henne ännu mindre ideal som offer.

Utmärkande för konstruktionen av det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten är att ett ytterligare krav har kunnat urskiljas i de mönster som funnits i tingsrätternas beskrivningar – att målsäganden ska göra något ljud som har hörs utåt, en sorts *skrik-börda*. Detta mönster kan enligt min uppfattning sägas skapa ytterligare ett krav på det avståndstagande brottsoffret ageranden under våldtäkten. När väl våldtäkten har påbörjats krävs det *ännu mer* av målsägandens aktiva avståndstagande för att hennes agerande ska beskrivas i termer av ofrivillighet. Med stöd av detta menar jag att våldtäktsmyten att *friska kvinnor kan hindra våldtäktsangrepp om de verkligen vill* och exemplet på ett *icke-idealt offer som endast gjort "halvhjärtade försök" att komma ifrån gärningspersonen* framträder extra tydligt i denna underdiskurs. Brottsoffret beskrivs således som att hon kan göra ännu mer för att undvika våldtäkten när den väl har påbörjats, och uppfylls inte kravet på "helhjärtade försök" att hindra våldtäkten riskerar hon att klandras för sin utsatthet. I beskrivningarna av det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten kan således föreställningar om att brottsoffer i våldtäktsmål visar sitt avståndstagande och värjer sig mot våldtäkten synliggöras.

4.4. Tingsrätternas beskrivning av målsäganden efter våldtäkten

De diskurser som jag har urskilt i tingsrätternas beskrivning av målsäganden efter våldtäkten handlar om hur målsäganden har *reagerat och agerat efter* våldtäkten. Avseende de återkommande mönster i tingsrätternas beskrivningar som jag funnit relevanta i relation till uppsatsens syfte har jag identifierat tre diskurser med tillhörande underdiskurser. Gemensamt för samtliga konstruktioner av brottsoffer är att det i dem återfinns tydligt framträdande *förväntningar* på hur brottsoffret ska agera och reagera efter våldtäkten. Den *första* diskursen har jag valt att kalla *det omedelbart agerande brottsoffret* och handlar om ett brottsoffer som agerar och reagerar omedelbart efter våldtäkten. Den *andra* diskursen kallas *det välvilliga brottsoffret* och handlar om ett brottsoffer som inte har några anledningar att vilja falskt anklaga den tilltalade för våldtäkt. Den *tredje* diskursen har jag valt att benämna *brottsoffret i förhör* och handlar om ett brottsoffer som i sin återberättelse av våldtäkten under huvudförhandling är återhållsam men med ett upprört sinnestillstånd, samt att berättelsen är detaljerad – gärna innehållandes för målsäganden självutlämnande uppgifter.

Flera av underdiskurserna har sin grund i tingsrätternas beskrivning av målsägandeförhöret, vilket har gjort att en del av dem är väldigt nära sammanlänkade. Detta har gjort att uppdelningen i olika underdiskurser inte har varit helt naturligt alla gånger. Avskiljandet har ändå gjorts för att möjliggöra och underlätta *synliggörandet* av *flera olika* mönster, och de olika betydelser nyansskillnaderna i underdiskurserna får som följd.

4.4.1. Det omedelbart agerande brottsoffret

Ett tydligt och återkommande mönster i tingsrätternas beskrivning av målsäganden är *om och hur* hon har agerat och reagerat *i direkt anslutning* till våldtäkten. När reaktionen eller agerandet har kommit har i de flesta fall fått betydelse för om det ska anses ge stöd åt målsägandens berättelse. I mönstren kan urskiljas att *ju förr* målsäganden har agerat och reagerat efter våldtäkten, desto större chans har det varit att tingsrätten funnit att stöd föreligger för hennes berättelse och som följd av detta att deltagandet anses som ofrivilligt.

I denna diskurs har jag delat upp de olika mönstren hänförliga till omedelbarheten i målsägandens agerande och reagerande i fyra underdiskurser som jag har valt att kalla; omedelbar kontakt med vänner, direkt lämnat brottsplatsen, tiden för polisanmälan samt upprört sinnestillstånd. Underdiskursen *omedelbar kontakt med vänner* handlar om beskrivningar av att målsäganden direkt efter våldtäkten har tagit kontakt med sina vänner. *Direkt lämnat brottsplatsen* rör beskrivningar om att målsäganden direkt efter våldtäkten har lämnat den tilltalade. *Tiden för polisanmälan* gäller beskrivningar om när målsäganden har kontaktat polis och anmält våldtäkten. *Upprört sinnestillstånd* handlar om beskrivningar av att målsäganden varit i ett känslomässigt upprört tillstånd direkt efter våldtäkten.

4.4.1.1. Omedelbar kontakt med vänner

Ett vanligt förekommande mönster i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden efter våldtäkten handlar om betydelsen tingsrätten ger målsägandens omedelbara kontakt med vänner efter händelsen.

I detta fall från Göteborgs tingsrätt mål B 15610-19 har målsäganden *redan samma natt* som våldtäkten skett kommunicerat med sina vänner och meddelat att det som hänt inte känts okej.

”Hennes berättelse får stöd av det meddelande som skickats under natten i en grupp där hon skrivit
Hjälp han va it som jag trodde!!!!
Vill it ha han här
ÄR INTEOK!!!

Det visar att målsäganden redan under natten kommunicerade med sina vänner om att hon varit med om något som inte kändes okej för henne.”

Också i detta fall från Göteborgs tingsrätt mål B 8462-20 understryker tingsrätten att målsäganden skrivit till en vän *redan när hon varit kvar hos den tilltalade* efter händelsen.

”Målsäganden hade redan då hon ännu befann sig i [den tilltalades] lägenhet tagit kontakt med [vittnet] och berättat vad som hänt och när de kort därpå träffades berättade hon åter vad som hänt.”

I detta fall från Attunda tingsrätt mål B 1152-19 understryks vikten av att målsäganden berättar *direkt efter* om våldtäkten för att hennes berättelse ska få erforderligt stöd.

”I ett antal meddelanden redogör målsäganden för att det förekommit oönskade sexuella handlingar mellan henne och [den tilltalade]. Tingsrätten anser att styrkan av denna bevisning särskilt består i att konversationen ägde rum direkt efter händelsen.”

Vikten av att målsäganden berättar om händelsen *direkt efter* kan ses också i detta fall från Stockholms tingsrätt mål B 4950-19 där hon väntat en *hel* dag, vilket tydligen är en mycket lång tid.

”Även om den påstådda gärningen inträffat den 3 januari 2019 på det sätt som [målsäganden] gjort gällande har [målsäganden] väntat en hel dag innan hon konfronterat [den tilltalade] med händelsen eller nämnt den för sina vänner.”

Att det viktiga är att målsäganden berättar om våldtäkten omedelbart efter kan ses i följande fall från Skaraborgs tingsrätt mål B 1353-20 då tingsrätten beskrivit att målsäganden inte har velat berätta om den direkt, men att hon har haft en *godtagbar förklaring* till det. Hon har väntat med att berätta om våldtäkten i vad som verkar vara *ett halvt dygn* vilket tingsrätten menar *är något märkligt*. I sin beskrivning av målsäganden menar dock tingsrätten att berusning och oklara minnesbilder kan vara en förklaring till tidsutdräkten.

”Hon har dagen efter berättat om handlingen för vittnena. Det är naturligtvis något märkligt att målsäganden under natten inte velat säga något till sina väninnor och inte heller till en kvinnlig polis sagt att något hänt. Det ska dock beaktas att målsäganden var berusad och inte hade helt klara bilder av vad som skett i sovrummet.”

Målsäganden har i detta fall från Stockholms tingsrätt mål B 9084-20 i meddelanden till sin vän inte direkt velat beskriva det hon varit med om som en våldtäkt, men tingsrätten har funnit en *godtagbar anledning* till detta.

”När det gäller den chattkonversation som målsäganden hade med bl.a. [vittnet] på morgonen den 1 juni 2020 konstaterar tingsrätten att målsägandens inledande meddelande i chatten till sin ordalydelse inte ger intryck av att målsäganden varit med om något som hon senare har beskrivit som en våldtäkt. Målsäganden har förklarat detta med att hon när hon skrev meddelandet varken för sig själv eller [vittnet] ville erkänna vad som hänt. Tingsrätten konstaterar att det ligger i sakens natur att människor som anser sig blivit utsatta för sexuella handlingar mot sin vilja kan reagera olika.”

4.4.1.2. Direkt lämnat brottsplatsen

Detta avsnitt behandlar de mönster i tingsrätternas beskrivningar som finns angående *hur och när* målsäganden har *lämnat* den tilltalade efter våldtäkten. Att målsäganden beskrivs ha lämnat brottsplatsen direkt efter får betydelse för om en våldtäkt ska anses ha ägt rum eller inte, det vill säga vilket stöd målsägandens berättelse får i tingsrätternas bedömningar.

I följande fall från Falu tingsrätt mål B 205-20 beskrivs att målsäganden *mer eller mindre flytt* från brottsplatsen.

”Vidare är det mycket svårt att förstå varför hon skulle ha mer eller mindre flytt från lägenheten i åtalspunkt 6 – 8 och omedelbart kontaktat polisen, om det inte vore så att hon verkligen utsatts för både våld och övergrepp.”

Liknande situation kan ses i detta exempel från Halmstads tingsrätt mål B 1307-20 då målsäganden *genast har flytt* ur lägenheten knappt påklädd.

”Målsägandens reaktioner direkt efter händelsen stödjer också hennes berättelse. Målsäganden har beskrivit hur hon genast efter gärningen, hals över huvud och knappt påklädd, har flytt ut ur lägenheten där sexköpet ägt rum.”

Nedan fall från Göteborgs tingsrätt mål B 8462-20 ger exempel på vad som beskrivs som målsägandens *plötsliga och panikartade lämnande*.

”I ljust av att samtliga inblandade beskrivit att de haft en trevlig kväll tillsammans och att Målsäganden och [vittnet] självmant lagt sig i [den tilltalades] säng för att sova kan knappast den omständigheten att Målsäganden plötsligt och panikartat vill lämna lägenheten förklaras på annat sätt än att något traumatiskt hänt henne.”

I följande fall från Hässleholms tingsrätt mål B 818-20 beskriver tingsrätten att målsäganden inte lämnat den tilltalade direkt, men att hon har haft *en rimlig förklaring* till detta agerande, vilket förstärker tingsrättens bild av att hon ska lämna den tilltalade direkt efter våldtäkten för att få stöd för sin berättelse. I detta fall har anledningen varit *rädsla*.

”Att målsäganden inte lämnat lägenheten förrän på eftermiddagen nästa dag och inte bitt sin bror Sekretess C om hjälp när han lämnade sonen låter sig väl förklaras av att hon var rädd och därför inte vågade göra detta.”

Också i detta fall från Värmlands tingsrätt mål B 2564-20 har tingsrätten beskrivit att målsäganden har haft en rimlig förklaring till att inte direkt lämna den tilltalade och istället följa efter honom en bit.

”Av den förevisade övervakningsfilmen framgår att målsäganden när hon kommit ut från skrubben väntar ca 20 sekunder på [den tilltalade] och därefter följer honom till baren där han bjuder henne på en shot. Denna omständighet kan framstå som svårförklarlig om målsäganden nyss utsatts för en våldtäkt. Tingsrätten noterar därvid att det från det att målsäganden gått ned för trappen för att bjudas på en shot till dess att hon kommer ut från skrubben bara gått tre-fyra minuter. Det är i den situationen inte svårförståeligt, menar tingsrätten, om målsäganden inte hunnit processa det hon varit med om. Det finns, vilket tingsrätten bedömer allmänt veterligt, ett stort spann av möjliga reaktioner efter traumatiska händelser.”

4.4.1.3. Tiden för polisanmälan

Denna underdiskurs behandlar mönstret som rör vikten av att målsäganden har anmält händelsen eller på liknande sätt initierat en rättsprocess *direkt eller mycket nära i tid* efter våldtäkten för att få stöd för sin berättelse.

Följande fall från Halmstads tingsrätt mål B 1892-20 belyser när målsäganden *i direkt anslutning* till våldtäkten har tagit kontakt med polis.

”[Målsäganden] har dock i omedelbar anslutning till den sexuella handlingen ringt 112 och uppgett att hon blivit våldtagen, en berättelse som hon genom hela utredningen och huvudförhandlingen vidhållit.”

Liknande beskrivning finns i mål B 3110-20 från Göteborgs tingsrätt.

”Målsäganden har i direkt anslutning till händelsen uppgett för polisen att hon blivit drogad och analt våldtagen. Uppgiften om våldtäkt och [polisens] iakttagelser av Målsäganden vid ingripandet av ger stöd åt Målsägandens berättelse om vad som hänt i bilen.”

I följande fall från Halmstads tingsrätt mål B 1307-20 beskrivs att målsäganden har tagit kontakt med polisen redan *samma kväll*.

”Målsäganden har polisanmält händelsen samma kväll och tillsammans med polis begett sig till akutmottagningen på Hallands länssjukhus för en läkarundersökning.”

I detta fall från Göteborgs tingsrätt mål B 8462-20 beskrivs att målsäganden tog kontakt med ett målsägandebiträde *redan* dagen efter våldtäkten och att polisanmälan gjordes några dagar efter.

”Hon tog också kontakt med målsägandebiträdet, som en vän rekommenderat, redan den 23 maj och diskuterade bl.a. följderna av en polisanmälan, vilken gjordes den 26 maj 2020.”

I detta fall från Vänersborgs tingsrätt mål B 1959-20 har en motsatt bedömning gjorts när målsäganden *väntade någon dag* med att polisanmäla våldtäkten. Denna tidsutdräkt, tillsammans med andra faktorer, beskrivs istället som bidragande till att målsägandens utsaga bedöms som något svagare bevisning.

”Andra delar av berättelsen som ”sticker ut” något är varför [...]hon väntade någon dag med att polisanmäla brottet. [Målsäganden] har förklarat dessa saker, och det finns skäl att tro hennes förklaringar, men frågorna i sig gör hennes utsaga något svagare som bevisning än vad den hade varit utan dessa frågor.”

Nedan exempel från Falu tingsrätt mål B 205-20 illustrerar fall då målsäganden har *dröjt* med att polisanmäla vilket har minskat robustheten i åklagarens bevisning till stöd för åtalet. Detta stödjer den centrala utgångspunkten i underdiskursen att polisanmälan ska ske direkt efter våldtäkten för att ge stöd åt målsägandens utsaga.

”Hon anmälde heller inte den påstådda våldtäkten till polisen på en gång. [...] Allt detta är givetvis något som måste beaktas vid bevisvärderingen.”

Liknande omständigheter kan ses i följande fall från Stockholms tingsrätt mål B 4950-19.

”[Målsäganden] har även inledningsvis valt att inte polisanmäla händelsen eller medverka till en polisutredning. [...] Dessa omständigheter gör tillsammans att det föreligger tvivel kring [målsägandens] uppgifter.”

4.4.1.4. Upprört sinnestillstånd

Ett vanligt mönster i beskrivningarna rör målsägandens sinnestillstånd och känslor direkt efter våldtäkten. Dessa handlar oftast om hur vittnen har uppfattat målsäganden efter våldtäkten, och om deras utsagor ger stöd åt målsägandens berättelse om att en våldtäkt ägt rum. Mönstren i tingsrätternas beskrivningar handlar oftast om en målsägande som beskrivs som väldigt upprörd, ledsen eller förtvivlad omedelbart efter händelsen, vilket kan urskiljas i följande fall.

I detta fall från Lycksele tingsrätt mål B 133-20 upplevdes målsäganden som *förtvivlad* i sin berättelse i *direkt anslutning* till våldtäkten.

”Hon har på ett tillförlitligt sätt redogjort för hur den förtvivlade målsäganden berättat om händelsen i direkt anslutning till det som skett.”

I följande fall från Göteborgs tingsrätt mål B 6774-20 beskrivs hon som *upprörd* i sin berättelse i *direkt anslutning* till våldtäkten.

”Hennes uppgift om att hon i direkt anslutning till händelsen varit upprörd och sagt att hon blivit våldtagen, vilket även vittnen berättat om, ger också stöd för hennes uppgift om att hon inte deltagit frivilligt i de sexuella handlingarna.”

I nedan fall från Skaraborgs tingsrätt mål B 2102-20 beskrivs målsägandens sinnesstämning som ett *mycket upprivet tillstånd*.

”De har också beskrivit att målsäganden varit i ett mycket upprivet tillstånd och att hon beskrivit att hon haft stora smärtor på grund av de sexuella handlingarna.”

Också i detta fall från Vänersborgs tingsrätt mål B 1124-20 beskrivs målsäganden som *mycket uppriven*, samt *gråtandes med panik* i rösten.

”[Vittnet] har uppgett hur målsäganden samma natt ringde till henne med panik i rösten, att målsäganden var mycket uppriven och grät samt berättade att hon blivit våldtagen.”

Vikten av att målsäganden är i någon typ av upprört tillstånd belyses i följande fall från Solna tingsrätt mål B 4971-20 när en målsägande *snarare beskrivs som glad* och har *skrattat* direkt efter våldtäkten. Att målsäganden ändå anses trovärdig beror på att rätten funnit att hon har haft *rimliga förklaringar* till sin reaktion och agerande efter våldtäkten.

”Försvaret har pekat på att [målsäganden] i inspelningarna skrattar till emellanåt, att hon enligt [vittnet] framstår som glad och att hon även i viss mån uttrycker sig positivt om [den tilltalade], vilket enligt försvaret ger skäl att ifrågasätta uppgifterna om att det skulle ha skett en våldtäkt. Enligt tingsrätten har dock [målsäganden] gett sådana förklaringar till sina ordval och sitt beteende efteråt att de nu anförda omständigheterna inte gör att hennes uppgifter till [vittnet] framstår som mindre trovärdiga.”

4.4.1.5. Sammanfattande analys av konstruktionen av det omedelbart agerande brottsoffret

Avseende *det omedelbart agerande brottsoffret* visar undersökningen att brottsoffret som konstrueras har möjlighet att förstå och erkänna vad som har hänt henne *direkt*, för att sedan omedelbart efter våldtäkten handlingskraftigt agera och reagera. Jag tolkar således diskursen som att det är ett *rationellt, logiskt och handlande subjekt* som konstrueras. Utöver detta konstrueras det omedelbart agerande brottsoffret med vissa ytterligare differentierade egenskaper beroende på de mönster i underdiskurserna som undersökningen visar.

I den första underdiskursen, *omedelbar kontakt med vänner*, konstrueras enligt min mening ett brottsoffer med ett tillräckligt starkt socialt nätverk för att ha vänner eller nära anhöriga att anförtra sig till direkt efter en så traumatisk upplevelse som en våldtäkt kan innebära för brottsoffret. Med stöd av detta framträder därför i denna underdiskurs i viss mån kriteriet att hon är *en välanpassad individ*, som bidrar till att hon anses som ett idealt offer enligt teorin om ideala offer. I beskrivningarna kan jag således urskilja en föreställning om brottsoffer *att de berättar* om våldtäkten direkt och att de överhuvudtaget *har någon* att kontakta för denna återberättelse.

När det gäller den andra underdiskursen *direkt lämnat brottsplatsen*, menar jag att det är ett brottsoffer som *vill* lämna platsen och förövaren som konstrueras. Detta brottsoffer konstrueras således som tillräckligt psykiskt oberoende för att fly från brottsplatsen. Med psykiskt oberoende ska förstås avsaknaden av en sådan maktobalans som skulle kunna göra brottsoffret tillräckligt underlägsen den tilltalade för att inte våga, kunna eller vilja lämna platsen. Visserligen påvisar underdiskursen att en sådan maktobalans skulle kunna vara en godtagbar förklaring till varför hon inte lämnade brottsplatsen. Detta förändrar dock inte att det i mönstren kan urskiljas föreställningar om ett brottsoffer som är tillräckligt psykiskt oberoende. Vidare konstrueras ett brottsoffer som har den fysiska möjligheten att fly, utan hänsyn till om hon till exempel fått på sig tillräckligt med kläder.

I den tredje underdiskursen, *tiden för polisanmälan*, menar jag att det utöver vad som inledningsvis har nämnts om det omedelbart agerande brottsoffret, konstrueras ett brottsoffer som *hyser tilltro* till rättsväsendet och dess möjlighet att lagföra våldtäkten. Brottsoffret konstrueras som ett subjekt som tror på att hon kan och ska bli tagen på allvar av rättsväsendets aktörer. Mot bakgrund av dessa konstruerade premisser om tilltro så anmäler hon också självklart våldtäkten direkt. Med stöd av undersökningens resultat konstrueras i denna underdiskurs också ett brottsoffer som har förmågan att bearbeta våldtäkten så snabbt att hon i ord kan återge den direkt efter, samt har den mentala styrkan att så kort efter prata med en utomstående person om en så integritetskränkande upplevelse som en våldtäkt kan

innebära. Med stöd av denna analys gör jag bedömningen att kriteriet att *offret har tillräckligt inflytande för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och hävda sin offerstatus, men är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen* i teorin om ideala offer framträder tydligt i underdiskursen. I underdiskursen synliggörs således föreställningar om att brottsoffer i våldtäktsmål har möjligheten och viljan att anmäla våldtäkten direkt efter att den har inträffat. Lever brottsoffret inte upp till dessa föreställningar riskerar hon att inte anses som trovärdig som ett riktigt brottsoffer.

Avseende den fjärde underdiskursen, *upprört sinnestillstånd*, visar undersökningen att det är ett brottsoffer som uppvisar *synbara* upprörda känslor direkt efter våldtäkten som konstrueras. Med upprörda känslor kan utifrån rättsfallen förstås bland annat att brottsoffret beskrivs som förtvivlad, gråtandes eller i ett mycket upprivet tillstånd. Med stöd av detta resultat menar jag att det i denna konstruktion framträder föreställningar baserade på kriterier i teorin om ideala offer om att *offret är svagt med ett tydligt uttalat behov av hjälp*. Vidare menar jag att det i denna konstruktion ligger en tydlig förväntning på brottsoffer i våldtäktsmål att reagera på ett visst sätt efter en våldtäkt. Dessa föreställningar och förväntningar på brottsoffrets reaktion gör att brottsoffer som av olika anledningar inte reagerar genom just synbara upprörda känslor direkt efter våldtäkten, riskerar att få svårt att uppfattas som trovärdiga och riktiga brottsoffer i våldtäktsmål.

4.4.2. Det välvilliga brottsoffret

Ytterligare en återkommande diskurs i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden efter våldtäkten handlar om tingsrätternas spekulationer kring om hon har haft någon anledning att falskt anklaga den tilltalade. Tingsrätterna beskriver olika förhållanden och ageranden från målsäganden som får betydelse för dessa spekulationer, som i sin tur påverkar målsägandens trovärdighet – anses hon inte ha haft någon anledning att falskt anklaga den tilltalade bidrar det till att hon anses trovärdig. Dessa förhållanden och ageranden har jag delat upp i tre underdiskurser; *inställning till den tilltalade*, ingen bekantskap samt ovilja att polisanmäla våldtäkten. Underdiskursen *inställning till den tilltalade* handlar om beskrivningar om vad som av tingsrätterna bedöms som målsägandens positiva inställning till den tilltalade, trots den våldtäkt han har utsett henne för. *Ingen bekantskap* handlar om beskrivningar om att målsäganden och den tilltalade inte känner varandra. *Ovilja att polisanmäla våldtäkten* rör beskrivningar om att målsäganden inte vill anmäla våldtäkten, vilket har resulterat i en sen anmälan från henne eller att någon annan än hon har anmält våldtäkten.

4.4.2.1. Inställning till den tilltalade

En mycket vanligt förekommande underdiskurs till det välvilliga brottsoffret handlar om hur målsägandens inställning till den tilltalade efter våldtäkten beskrivs. Att en målsägande beskrivs som positivt inställd till den tilltalade eller som i allmänhet har understrukt positiva sidor hos honom, bedöms av tingsrätterna som omständigheter som pekar mot att hon inte har haft någon anledning att falskt anklaga den tilltalade vilket i sin tur bedöms trovärdigt.

I följande fall från Hässleholms tingsrätt mål B 818-20 har målsäganden *hjälpt den tilltalade med vissa praktiska saker* när han suttit häktad, vilket tingsrätten har bedömt som att hon fortfarande bryr sig om den tilltalade och därför pekar mot att hon inte skulle falskt anklaga honom.

”De brev hon skrivit till [den tilltalade] när han suttit häktad påverkar inte heller de hennes trovärdighet eller hennes uppgifters tillförlitlighet och hon har också gett en rimlig förklaring till denna kontakt och varför hon bistått honom med vissa praktiska saker. Tvärtom ger dessa omständigheter ytterligare stöd för att hon inte oriktigt skulle beskylla [den tilltalade] för brott utan fortfarande bryr sig om honom.”

I följande fall från Norrtälje tingsrätt mål B 1752-19 beskrivs en målsägande som har beskrivit den tilltalade som *en i grunden en bra person*.

”Det har inte heller framkommit något rimligt skäl till att målsäganden skulle ha velat sanningslöst beskylla [den tilltalade] för det brott som han åtalats för. Tvärtom har hon förklarat att han i grunden är en bra person.”

Också i detta fall från Halmstads tingsrätt mål B 1307-20 har målsäganden uttalat sig positivt om det tilltalade genom att säga att hon uppfattade honom som både *snäll och respektfull*.

”Hon har inte heller gett sken av att vilja svartmåla [den tilltalade] eller att skönmåla sitt eget beteende på något vis. Hon har även sagt bra saker om [den tilltalade], såsom att hon före den aktuella händelsen uppfattade honom som både snäll och respektfull.”

Detta fall från Skaraborgs tingsrätt mål B 2102-20 ger exempel på en målsägande som är *uppriktigt ledsen över att ”ha satt” den tilltalade i förevarande situation*.

”Det har inte framkommit någonting som tyder på att målsäganden haft anledning eller velat beskylla eller smutskasta [den tilltalade] för något som inte är riktigt. Situationen verkar snarare vara den motsatta, dvs. att målsäganden är uppriktigt ledsen över att ”ha satt” [den tilltalade] i den aktuella situationen.”

4.4.2.2. Ingen bekantskap

Ett något återkommande mönster i tingsrätternas beskrivning av målsäganden är att hon inte innan har känt den tilltalade innan våldtäkten, vilket indirekt verkar ha betydelse för att det saknas anledning för målsäganden att falskt anklaga den tilltalade. Denna beskrivning kan ses i mål B 3360-20 från Malmö tingsrätt.

”Målsäganden och [den tilltalade] är inte närmare bekanta och det har inte kommit fram någon anledning för målsäganden att hitta på det hon nu berättar.”

I mål B 2564-20 från Värmlands tingsrätt återfinns en liknande beskrivning.

”Det har inte framkommit något skäl för målsäganden att beljuga [den tilltalade] och de är heller inte närmare bekanta.”

4.4.2.3. *Ovilja att polisanmäla våldtäkten*

En annan förekommande diskurs i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden efter våldtäkten handlar om att hon på något sätt beskrivs som ovillig att polisanmäla våldtäkten.

Att målsäganden *inte ville göra en polisanmälan* i detta fall från Lunds tingsrätt mål B 5560-18, ansågs tala för att hon inte ville falskt anklaga den tilltalade och därigenom att hon bedömdes som trovärdig.

”Härtill kommer att det inte framkommit något skäl varför målsäganden falskeligen skulle anklaga [den tilltalade] för brott. Tvärtom har framkommit att hon inte ville göra en polisanmälan vilket resulterade i att det istället var [vittnet] som gjorde en polisanmälan å målsägandens vägnar.”

Liknande mönster kan ses i följande fall från Varbergs tingsrätt mål B 1253-19 där det beskrivs att våldtäkten *polisanmälts först när föräldrar och skolan fått kännedom* om den, och att detta av tingsrätten tolkas mot att målsäganden har falskt anklagat den tilltalade.

”Någon omständighet som tyder på att målsäganden skulle överdriva eller ha någon anledning att felaktigt anklaga [den tilltalade] för ett så allvarligt brott som våldtäkt föreligger inte. Tvärtom har målsäganden motvilligt berättat om händelsen och det är först sedan den kommit till skolans och hennes föräldrars kännedom som den polisanmälts.”

I detta fall från Vänersborgs tingsrätt mål B 2878-20 beskrivs en målsäganden som *valt att vänta* med att polisanmäla våldtäkten i hopp om att själv kunna bearbeta händelsen, vilket också talar för att hon inte har velat falskt anklaga den tilltalade.

”Det saknas anledning att tro att hon skulle vilja anklaga [den tilltalade] för något han inte gjort. Hon har tvärtom förklarat att hon väntade med att göra en polisanmälan eftersom hon först hoppades kunna bearbeta händelsen själv utan att anmäla honom och gå igenom en rättsprocess.”

4.4.2.4. *Sammanfattande analys av konstruktionen av det välvilliga brottsoffret*

Angående *det välvilliga brottsoffret*, menar jag att studien visar att brottsoffret som konstrueras inte hyser något agg mot den tilltalade och därför bedöms sakna anledning att vilja falskt anklaga honom för våldtäkt. Detta brottsoffret har, trots det hon har blivit utsatt för av den tilltalade, ingen avsikt att vilja hämnas eller ”sätta dit” den tilltalade. Jag menar således att brottsoffret som konstrueras är *passiv i sin utsatthet* – brottsoffret har ingen vilja att på något sätt agera mot den tilltalade på grund av det han har utsatt henne för. Med stöd av detta menar jag att undersökningen visar att kriteriet i teorin om ideala offer att *offret är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen, som hör ihop med att offret har tillräckligt inflytande för att hävda sin offerstatus*, är uppfyllt. Beskrivningarna av målsäganden i konstruktionen visar således att det finns en föreställning om brottsoffer i våldtäktsmål att de inte vill hämnas eller ha upprättelse på bekostnad av den tilltalades intresse att inte bli falskt anklagad för

brott. Tvärtemot konstrueras brottsoffret till och med som positivt inställd till den tilltalade i en av underdiskurserna, vilket gör henne till ett idealt offer.

Avseende underdiskurserna *inställning till den tilltalade* samt *ingen bekantskap*, har de gemensamt att konstruktionerna av brottsoffret baseras på *relationen eller bristen på relation* målsäganden har till den tilltalade. Det kan således urskiljas en föreställning om vilken betydelse förekomsten eller avsaknaden av en relation mellan parterna har för om målsäganden kan anses ha skäl att vilja falskt anklaga den tilltalade. Har brottsoffret ingen relation till den tilltalade så kan föreställningen att hon inte har någon anledning att vilja falskt anklaga den tilltalade urskiljas, vilket tydligt påvisar kriteriet enligt teorin om ideala offer om att *gärningspersonen är okänd för offret*. Att föreställningen påvisar detta kriterium gör att gärningspersonen anses ideal som gärningsperson, vilken i sin tur gör offret idealt. Föreligger däremot någon typ av relation mellan parterna kan i beskrivningarna av målsäganden urskiljas en föreställning om att hon inte hyser något agg mot den tilltalade, och därför inte säger något negativt om honom. Mot bakgrund av dessa föreställningar riskerar konstruktionen av det välvilliga brottsoffret att få som följd att de målsägande som känner den tilltalade *måste* tala gott om den tilltalade, annars riskerar de att kategoriseras som hämndlystna brottsoffer som därigenom *hotar den tilltalades intresse av att inte bli falskt anklagad*. Brottsoffret riskerar då att inte anses som tillräckligt svagt, vilket gör henne mindre ideal som offer. Att målsäganden blir mindre ideal som offer kan ses i bedömningarna av de brottsoffer som anses ”hämndlystna” och därigenom inte bedöms som trovärdiga av tingsrätten. Detta gör att hon inte ses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål, utan istället någon som falskt anklagar den tilltalade.

När det gäller underdiskursen *ovilja att polisanmäla våldtäkten*, kan utöver vad som inledningsvis har konstaterats om det välvilliga brottsoffret följande sägas. Till skillnad från konstruktionen av det omedelbart agerande brottsoffret som ska anmäla våldtäkten direkt för att få stöd för sin berättelse, så ska det välvilliga brottsoffret för att anses trovärdigt *inte alls vilja anmäla* våldtäkten. Oviljan att anmäla händelsen kan enligt min tolkning ses som ett led i att det välvilliga brottsoffret konstrueras som passiv genom avsaknaden på att vilja hämnas på den tilltalade. Därigenom hänger denna konstruktion i viss mån ihop med ovan resonemang om kriteriet i teorin om ideala offer att *offret inte hotar andra intressen*, vilket gör henne till ett idealt offer.

4.4.3. Brottsoffret i förhör

I varje rättsfall finns tingsrättens värdering av målsägandens utsaga, vilket har resulterat i en stor mängd diskurser hänförliga till målsägandens återberättelse av våldtäkten under huvudförhandlingen. De mest förekommande underdiskurserna som jag har valt att lyfta under denna rubrik handlar om *hur* målsäganden har berättat om våldtäkten, *vad* hon har sagt samt under vilken *sinnesstämning*. Underdiskurserna har jag valt att kalla återhållsamt berättande, detaljerad berättelse, självutlämnande uppgifter samt upprörd under berättandet. Underdiskursen *återhållsamt berättande* rör beskrivningar av målsägandens återberättelse av våldtäkten som inte bedöms som överdriven eller liknande. *Detaljerad berättelse* handlar om

beskrivningar om hur målsäganden i sin berättelse av våldtäkten beskriver många olika detaljer. *Självutlämnande uppgifter* gäller beskrivningar av en målsägande som lämnar uppgifter om sitt egna beteende som kan bedömas som för henne ofördelaktigt i förhållande till påståendet att deltagandet i den sexuella handlingen var ofrivilligt. *Upprörd under berättandet* hänför sig till beskrivningar av målsägandens känslomässiga tillstånd under återberättelsen av våldtäkten.

4.4.3.1. Återhållsamt berättande

På temat *hur* målsäganden har berättat om våldtäkten återfinns en vanligt förekommande diskurs som handlar om att hon i allmänhet har berättat om våldtäkten på ett återhållsamt sätt. Målsägandens berättande beskrivs av tingsrätten som att hon inte verkar vilja överdriva händelsen och att hon har en i allmänhet nedtonad framtoning. Denna underdiskurs är nära sammanlänkad med spekulatjonen om målsäganden har haft någon anledning till att falskt anklaga den tilltalade.

I detta fall från Falu tingsrätt mål B 844-20 består återhållsamheten i att målsäganden i sin berättelse har *belyst* när gärningsbeskrivningen har innehållit något moment av *våld som inte förekommit*.

”Särskilt kan noteras att hon varit återhållsam på så sätt att hon i några avseenden varit noga med att påpeka när gärningsbeskrivningen innehåller moment av våld som inte ägt rum.”

I följande fall från Falu tingsrätt mål B 205-20 har målsäganden *inte broderat ut* skildringen av våldtäkten.

”Det har inte framkommit något som tyder på att [målsäganden] falskeligen velat beskylla [den tilltalade] för att få skadestånd. Om hon hade haft en sådan avsikt så hade hon ju kunnat brodera ut skildringen av det allvarligaste brottet, men hennes uppgifter om samlaget har tvärtom varit nedtonade och återhållsamma.”

Målsägandens berättelse återges av tingsrätten i detta fall från Södertörns tingsrätt mål B 6646-20 som att hon *inte verkar ha överdrivit* sina uppgifter.

”Det finns inget i utredningen som pekar på att målsäganden överdrivit det våld hon anser att [den tilltalade] utövat mot henne utan snarast det motsatta.”

Liknande beskrivning kan ses i mål B 6284-20 från Attunda tingsrätt.

”Vidare har det inte för tingsrätten framstått att målsägande AA velat överdriva vad som hänt till [den tilltalades] nackdel. I stället har det framstått som att hon bara velat berätta om det som hon minns.”

4.4.3.2. Detaljerad berättelse

En vanligt förekommande underdiskurs som berör beskrivningar av *vad* målsägandens berättelse innehåller handlar om förekomsten av detaljer i utsagan.

I följande fall från Hässleholms tingsrätt mål B 818-20 beskrivs att målsägandens berättelse har haft *många detaljer*, vilket tyder på att hon inte har hittat på vad hon varit utsatt för.

”Enligt tingsrättens bedömning framstår det dock som högst långsökt att tro att målsäganden skulle ha dikterat ihop en berättelse med alla de detaljer och inslag som hon beskrivit och genomgående hållit fast vid denna.”

I detta fall från Attunda tingsrätt mål B 13764-19 har förekomsten av *många detaljer* om och kring våldtäkten gett stöd åt målsägandens berättelse.

”Hon har med många detaljer kunnat berätta om de sexuella handlingarna, vad som har föregått händelsen, hur hon har upplevt händelsen och vad hon har gjort för att tydliggöra sin inställning till sexuellt umgänge på ett sätt som gör att berättelsen framstår som levande och logisk.”

Mora tingsrätt beskriver i mål B 1097-19 en *detaljriktighet* och *exakthet* i detaljerna i målsägandens berättelse.

”Målsäganden NN5:s berättelse varit lång och rik på detaljer. Hon har med stor exakthet kunnat ange datum och även tidpunkter för olika händelser och kontakter hon haft.”

Fallen då målsägandens berättelse beskrivs som detaljrik ska ställas mot de fall då hennes berättelse istället bedöms som detaljfattig, kortfattad eller liknande.

I följande fall från Göteborgs tingsrätt mål B 17419-19 har målsäganden *inte kunnat berätta några detaljer alls* om eller kring händelsen, vilket gör att tingsrätten menar att de inte alls kan värdera målsägandens uppgift.

”Målsäganden har vidare berättat att hon inte minns något av det som syns på de återopade bilderna. Målsägandens uppgifter om detta har enligt tingsrätten varit mycket vaga. Det är självklart så att det inte går att berätta om något man inte minns. Målsäganden har dock inte berättat i princip något om den aktuella dagen och hon har heller inte fått frågor som har verkat klargörande i det avseendet. [...] Det har alltså inte framkommit något närmare i detalj kring när parterna träffades den här dagen, om målsäganden var berusad eller något annat som gör att det finns möjlighet att värdera målsägandens uppgift om att hon inte minns händelserna.”

I detta fall från Halmstads tingsrätt mål B 1859-20 beskrivs en *detaljfattig berättelse* som påverkat tillförlitligheten i målsägandens uppgifter.

”Målsäganden har lämnat en tämligen oprecis och detaljfattig berättelse. Den innehåller inte några direkta motsägelser, men hennes uppgifter framstår inte som tillförlitliga.”

Målsägandens berättelse beskrivs i detta fall från Vänersborg tingsrätt mål B 1959-20 som *ordfattig* på grund av att hon inte har återgett några detaljer om och kring våldtäkten.

”Däremot har [målsäganden] inte varit särskilt ordrik när det gäller att i detalj beskriva de olika delmomenten, inklusive själva våldtäkten. Förhöret med henne har varit förhållandevis kort vid huvudförhandlingen. Hennes berättelse har varit koncentrerad på de olika momenten i gärningspåståendet, vad som hänt och i vilken ordning, och saknar i viss mån den slags detaljer kring saker runtomkring händelsen som i sig kan vara ovidkommande för de brottsliga gärningarna, men som levandegör en berättelse. Den slags detaljer, om de hade funnits, skulle kunna förstärka intrycket att utsagan är sann.”

4.4.3.3. *Självutlämnande uppgifter*

Ett återkommande mönster i tingsrätternas beskrivningar om *vad* målsägandens berättelse innehåller handlar om att hon har lämnat uppgifter om sig själv och sitt handlande som kan ses som för henne ofördelaktiga. Detta bedöms då ofta tala för målsägandens trovärdighet.

I följande fall från Halmstads tingsrätt mål B 1307-20 beskriver tingsrätten att målsäganden har berättat att hon *”sålt sin kropp till olika män under flera års tid”*.

”Målsäganden har även berättat ärligt om saker som inte kan sägas höja hennes anseende. Hon har exempelvis berättat att hon har sålt sin kropp till olika män under flera års tid.”

Kalmar tingsrätt beskriver i mål B 3081-20 att målsäganden själv har uppgett att hon *brukat narkotika*, vilket i vart fall är brottsligt vid en jämförelse med ovan fall.

”Hon har berättat även om sådant som inte är till fördel för henne själv, som att hon använt narkotika.”

Också i detta fall från Södertörns tingsrätt mål B 5805-20 beskrivs att målsäganden har berättat om sitt egna brottsliga beteende, vilket har bestått i *brukande av våld*.

”Hon har också berättat om de tillfällen när hon tagit till våld.”

I följande fall från Stockholms tingsrätt mål B 9084-20 uttrycker tingsrätten explicit att målsäganden i sin berättelse har lämnat uppgifter som skulle kunna användas mot henne. Uppgifterna målsäganden har lämnat är hänförliga till att hon *till en början har uppmuntrat sexuella handlingar* med den tilltalade.

”Hon har inte heller uteslutit uppgifter som kan användas emot henne. Hon har i det avseendet exempelvis uppgett att hon var attraherad av [den tilltalade] och syftet med att han skulle komma hem till henne var att de skulle kunna komma att ha sex. Hon har även vidgått att hon stönade under det sexuella umgänget.”

Liknande beskrivning kan ses i mål B 2564-20 från Värmlands tingsrätt.

”Målsäganden har gett intryck av en vilja att berätta vad som skett utan överdrifter eller felaktigheter oavsett hur det kan påverka bedömningen av det efterföljande förloppet. Detta gäller t.ex. när hon uttryckt hur hon först besvarat [den tilltalades] kyssar samt hur hon efter att ha sagt ”nej” inte vidtagit någon mer aktiv handling.”

4.4.3.4. Upprörd under berättandet

Att målsäganden på något sätt har uppvisat någon typ av upprörd sinnesstämning under sin återberättelse av våldtäkten är en vanligt förekommande beskrivning av henne i tingsrätternas bedömningar. Denna upprördhet bedöms tala för att hon talar sanning, medan avsaknaden av någon upprörd sinnesstämning gör att hennes trovärdighet ifrågasätts.

I följande fall från Kalmar tingsrätt mål B 2581-20 beskrivs att målsäganden har varit *mycket känslomässigt berörd* och att återgivandet av utsagan inte har skett med lätthet.

”Inför tingsrätten har hon, inte utan vanda, lämnat en lågmäld, tämligen detaljerad berättelse och hon har delvis varit mycket känslomässigt berörd.”

Också i detta fall från Södertörns tingsrätt mål B 12729-20 beskrivs en målsäganden som har varit känslomässigt berörd under återgivandet av berättelsen.

”Det är uppenbart att målsäganden varit starkt påverkad av det hon berättat.”

Vikten av denna upprörda sinnesstämning hos målsäganden under återberättelsen vid huvudförhandlingen kan illustreras av följande fall från Lunds tingsrätt mål B 1942-20 där tingsrätten beskriver att det är tydligt att hon *inte har varit känslomässigt berörd*. Avsaknaden sägs också vara en omständighet som inte talar för att hon talar sanning.

”Det ska också sägas att [målsäganden] lämnat sina uppgifter utan märkbart känslomässigt engagemang. Det sistnämnda kan givetvis ha andra orsaker än att hon talar osanning men det är i vart fall inte en omständighet som talar för att hennes uppgifter är riktiga.”

4.4.3.5. Sammanfattande analys av konstruktionen av brottsoffret i förhör

När det gäller *brottsoffret i förhör*, konstrueras det enligt min tolkning av materialet ett brottsoffer som *vill och kan* medverka i lagföringen av den tilltalade i målsägandeförhöret under huvudförhandlingen. Denna medverkan sker dock inte för att brottsoffret vill hämnas på den tilltalade, utan brottsoffrets medverkan sker snarare närmast motvilligt genom vad som beskrivs som ett återhållsamt berättande utan några överdrifter. Ytterligare tecken på att brottsoffret inte vill hämnas på den tilltalade är att hon inte undanhåller detaljer om sitt eget beteende som enligt tingsrätten kan bedömas som klandervärt. Det egna klandervärda beteendet som brottsoffret lämnar uppgifter om utgörs bland annat av att hon till en början har uppmuntrat den sexuella handlingen eller att hon inte gjort tillräckligt för att undvika våldtäkten. Mot bakgrund av detta menar jag att konstruktionen av brottsoffret i förhör bygger på en föreställning om att brottsoffer i våldtäktsmål till viss del skuldbelägger sig själva för den våldtäkt de har utsatts för. Att brottsoffret skuldbelägger sig själv kan innebära att hon har

svårt att få upprättelse för den våldtäkt hon varit utsatt för, eftersom *hon klandrar sig själv* för våldtäkten. Mot denna bakgrund menar jag att brottsoffret i förhör också bygger på föreställningar om att *offret har ett tydligt uttalat behov av hjälp* och därigenom också att *offret är svagt*, vilka båda utgör kriterier enligt teorin om ideala offer. Genom att målsäganden lever upp till föreställningen om att brottsoffer i våldtäktsmål skuldbelägger sig själva för våldtäkten de varit utsatta för, anses hon som ett idealt offer och därmed också ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Att brottsoffret i förhör konstrueras enligt ovan visar enligt min bedömning att kriteriet i teorin om ideala offer att *offret har tillräckligt inflytande för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och hävda sin offerstatus, men är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen*, är uppfyllt. Hon har förmågan att minnas våldtäkten samt återge den på en detaljnivå, vilket gör att hon har tillräckligt inflytande för att hävda sin offerstatus. Samtidigt berättar hon återhållsamt om våldtäkten utan överdrifter och drar sig inte för att lämna uppgifter om sitt egna klandervärda beteende, vilket gör henne tillräckligt svag för att inte hota den tilltalades intresse att inte bli falskt anklagad.

Att brottsoffret *kan* medverka i lagföringen innebär enligt min tolkning att konstruktionen av brottsoffret i förhör *dels* bygger på föreställningen att hon har förmågan att minnas våldtäkten på detaljnivå samt i ord berätta om våldtäkten på ett begripligt och detaljrikt sätt. *Dels* bygger den på föreställningen att hon har den psykiska styrkan att minnas och berätta om våldtäkten som i sig kan innebära en obehaglig återupplevelse av våldtäkten, samt i domstol framför okända människor framföra denna berättelse om våldtäkten.

I underdiskursen *upprörd under berättandet* konstrueras vidare brottsoffret i förhör på liknande sätt som det omedelbart agerande brottsoffret i underdiskursen *upprört sinnestillstånd*. Brottsoffret konstrueras således som ett subjekt som blir *synbart* känslomässigt upprörd också under målsägandeförhöret. Det känslomässiga sinnestillståndet ska alltså finnas både direkt efter våldtäkten och finnas kvar kanske månader efter²⁶⁵ händelsen när huvudförhandlingen hålls. Att brottsoffret konstrueras som upprörd också under sitt förhör, inte bara direkt efter våldtäkten,²⁶⁶ gör att kriteriet enligt teorin om ideala offer om att *offret är svagt* framträder och förstärks ytterligare. Beskrivningarna om att målsäganden uppvisar upprörda känslor som ledsenhet och tårar kan således enligt min tolkning sägas bygga på föreställningar om att brottsoffer i våldtäktsmål är ledsna efter våldtäkten, vilket kan tolkas som att hon måste uppvisa den här typen av svaghet för att anses som ett idealt offer och riktigt brottsoffer i våldtäktsmål. Att brottsoffret långt efter våldtäkten fortfarande uppvisar dessa upprörda känslorna, och därmed svagheten, gör enligt min bedömning att kriteriet att *offret har ett tydligt uttalat behov av hjälp* framträder. Detta gör henne ännu mer ideal som offer.

²⁶⁵ Tiden för förundersökning samt tiden mellan att åtal väcks tills huvudförhandling hålls är olika från fall till fall.

²⁶⁶ Se avsnitt 4.4.1.4. *Upprört sinnestillstånd*.

4.5. Sammanfattning

Utifrån kapitlets undersökning och dess resultat kan det enligt min mening inledningsvis konstateras att det inte handlar om en konstruktion av brottsoffer, utan om *flera* olika konstruktioner av brottsoffer. I studien har jag valt att belysa åtta olika, vanligt förekommande diskurser med underdiskurser från rättsfallsmaterialet. Med hjälp av de teoretiska utgångspunkterna teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter har jag i mina analyser kunnat konstatera att diskurserna baseras på olika föreställningar om brottsoffer, vilka i vissa fall kan sägas likna varandra och i andra fall stå i motsatsförhållande. Baserat på de föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kan urskiljas i beskrivningarna av målsäganden finns det också, enligt min tolkning, framträdande förväntningar på hur brottsoffer i våldtäktsmål ska agera och reagera i olika skeden av händelsen och den efterkommande processen i domstol. Dessa föreställningar och förväntningar framträder enligt min mening *först* vid en kritisk undersökning av *flera rättsfall* (i mitt fall 102 stycken),²⁶⁷ vilken möjliggör synliggörandet av dessa *mönster*²⁶⁸ med hjälp av den kritiska diskursanalysens metodologiska och teoretiska utgångspunkter.²⁶⁹ Att det överhuvudtaget går att konstatera att det finns *dolda* föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål i den *till synes objektiva* utförda tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen, leder enligt min uppfattning till slutsatsen att den tillämpning av våldtäktsbestämmelsen som återfinns i de tingsrättsavgöranden som undersökts i uppsatsen inte sker objektivt och värderingsfritt.

Avseende de mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som jag har urskilt gällande hur brottsoffer konstrueras i tingsrätternas beskrivning av målsäganden före, under och efter våldtäkten, kan till att börja med sägas att inte alla kriterier och myter har varit representerade i rättsfallsmaterialet. De mönster som jag ändå har urskilt utifrån de nämnda teoretiska utgångspunkterna kan, enligt min tolkning, sägas bygga på vissa föreställningar om hur brottsoffer i våldtäktsmål ska agera och reagera för att anses som riktiga brottsoffer utan skuld i våldtäkten. En följd av att vissa våldtäktsmyter finns representerade i tingsrätternas föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål, kan enligt min tolkning av teoribildningen, anses bidra till att förneka och rättfärdiga mäns sexuella våld mot kvinnor. De mönster som jag har urskilt utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter kan sammanfattas enligt följande.

Min analys av rättsfallsstudien visar att diskursen *det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten* upprätthåller våldtäktsmyten om att friska kvinnor kan hindra våldtäktsangrepp om de verkligen vill. Vidare illustrerar beskrivningarna av målsäganden exemplet på icke-ideala offer som handlar om att våldtäktsoffer ifrågasätts för att ha varit för passiva och endast gjort ”halvhjärtade försök” för att komma ifrån våldtäkten. I denna diskurs beskrivs hon också som motsatsen till att offret är svagt, som är ett kriterium i teorin om ideala offer. Det kan alltså

²⁶⁷ Se avsnitt 2.3.2.5. *Insamlings- och urvalsprocess.*

²⁶⁸ Se avsnitt 2.3.2.4. *Tingsrättsavgöranden som empiriskt material.*

²⁶⁹ Se avsnitt 2.2.1. *Diskursanalys som teori* samt avsnitt 2.3.2.1. *Valet av diskursanalys som metod*, 2.3.2.2. *Faircloughs kritiska diskursanalys* samt avsnitt 2.3.2.3. *Den kritiska diskursanalysen i uppsatsen och genomförande.*

skönjas föreställningar i tingsrätternas tillämpning om att brottsoffret kan och ska göra motstånd för att betraktas som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Analysen av diskursen *det utsatta brottsoffret* visar att beskrivningarna av målsäganden i stor utsträckning uppfyller kriteriet att offret är svagt från teorin om ideala offer. Eftersom brottsoffret konstrueras som svagt och försvarslöst, så framställs den tilltalade som ond när denne ger sig på det utsatta offret vilket gör det utsatta svaga offret ännu mer idealt. I denna konstruktion menar jag således att det finns föreställningar om att brottsoffer i våldtäktsmål är svaga och underordnade den tilltalade.

När det gäller *det provocerande brottsoffret* menar jag i min analys att konstruktionen upprätthåller våldtäktsmyterna att kvinnor ber om att bli våldtagna och att friska kvinnor kan hindra våldtäktsangrepp om de verkligen vill. Det provocerande brottsoffret konstrueras vidare som ett icke-idealt offer då hon kan sägas kritiseras för att ha betett sig utmanande. Detta utmanande beteende uppfyller därigenom inte kriteriet om att hon är involverad i en respektabel aktivitet. Vidare beskrivs hon som att hon endast har gjort ”halvhjärtade försök” att undvika våldtäkten. Sammantaget visar konstruktionen på föreställningar om att brottsoffret måste göra motstånd samt inte får bete sig utmanande eller provocerande för att inte klandras för våldtäkten hon varit utsatt för och för att anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Min analys av *det medverkande brottsoffret* visar att konstruktionen upprätthåller våldtäktsmyterna om att hon njuter av att bli våldtagen samt att hon ber om att bli våldtagen genom olika handlingar som på olika sätt beskrivs som aktivt medverkande. I tingsrätternas tillämpning finns det således föreställningar om att brottsoffret ska vara helt passiv för att anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Avseende *det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten* upprätthålls samma våldtäktsmyt och samma kriterier från teorin om ideala offer som för det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, vilket gör att det rör sig om samma föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som redan sammanfattats ovan. Det som särskiljer denna konstruktion något är att det i beskrivningarna av målsäganden verkar krävas mer från hennes agerande, att hon har skrikit under våldtäkten, för att hon ska anses som ett idealt offer. I min analys har jag därför kommit fram till att föreställningarna om att brottsoffer i våldtäktsmål kan och gör motstånd är ännu mer framträdande.

När det gäller *det omedelbart agerande brottsoffret* konstaterar jag i min analys att kriteriet från teorin om ideala offer om att offret har tillräckligt inflytande för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och hävda sin offerstatus, men är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen uppfylls i beskrivningarna av målsäganden i denna konstruktion. Konstruktionen uppfyller också kriteriet att hon är en välanpassad individ med sitt sociala nätverk samt kriteriet att offret är svagt med ett tydligt uttalat behov av hjälp. Det omedelbart agerande brottsoffret är således väldigt idealt och kan därmed sägas bygga på föreställningar om att ett

brottsoffer ska vara svagt, underordnat och i övrigt en välanpassad individ för att anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Utifrån analysen av *det välvilliga brottsoffret* kan det konstateras att konstruktionen uppfyller kriterierna ur teorin om ideala offer att offret är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen samt att gärningspersonen är okänd för offret. Detta gör det välvilliga brottsoffret idealt och hon klandras inte för sin utsatthet för våldtäkt, vilket därmed också kan sägas bygga på föreställningar om att ett brottsoffer ska vara svagt.

Avseende analysen av *brottsoffret i förhör* kan sägas att denna konstruktion bygger på flera föreställningar utifrån teorin om ideala offer. Beskrivningarna av målsäganden påvisar kriterierna att offret har tillräckligt inflytande för att kunna göra sitt fall uppmärksammat och hävda sin offerstatus, men är tillräckligt svagt för att inte hota andra intressen, att offret har ett tydligt uttalat behov av hjälp uppfyllt samt att offret i övrigt är svagt. Mot denna bakgrund kan denna konstruktion sägas bygga på föreställningar om att ett brottsoffer ska vara svagt och underordnat.

Sammanfattningsvis kan sägas att våldtäktsmyterna upprätthålls i konstruktionerna av brottsoffer som baseras på tingsrätternas beskrivningar av målsäganden *före* och *under* våldtäkten. Kriterierna utifrån teorin om ideala offer är däremot representerade i beskrivningarna av målsäganden *före*, *under* och *efter* våldtäkten, men är särskilt dominerande i konstruktionerna som rör beskrivningarna av målsäganden *efter* våldtäkten. Förekomsten av mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som undersökningen och analysen i förevarande kapitel synliggör, visar således att tillämpningen i de tingsrättsavgöranden som undersökts i denna uppsats bygger på vissa föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål. Dessa föreställningar uttalas inte explicit som föreställningar i tingsrätternas domskäl, men kan med hjälp av de teoretiska och metodologiska utgångspunkter som använts i kapitlet urskiljas.

5. Analys av konstruktionen av brottsoffer

5.1. Inledning

I detta kapitel analyseras de sammanställda resultaten av de olika konstruktionerna av brottsoffer från den kritiska diskursanalysen som har gjorts i kapitel 4. Mot bakgrund av att en del av analysen redan har presenterats i kapitel 4, så ska analysen i förevarande kapitel ses som en påbyggnad på den nämnda analysen i föregående kapitel. Analysen i detta kapitel görs med hjälp av de genusrättsvetenskapliga begreppen *avskiljandets logik*, *rättssubjektets autonomi* samt *det relationella brottsoffret*. Den syftar till att synliggöra ytterligare föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som hänger ihop med de mönster utifrån teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter som har urskilts i analysen i kapitel 4. Detta för att uppnå det övergripande syftet att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Genom att använda de genusrättsvetenskapliga begreppen som analysverktyg på detta sätt kan jag därigenom också synliggöra ytterligare *indikationer* på att tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen inte sker objektivt och värderingsfritt, samt att detta i sådana fall skulle kunna utgöra ett *jämställdhetsproblem*.

Som jag har belyst i de sammanfattande analyserna i kapitel 4, får i vissa fall samma eller liknande omständigheter och ageranden liknande betydelser i olika delar av den kronologiska indelning av konstruktionen av brottsoffer före, under och efter våldtäkten som jag har valt. Detta innebär att vissa konstruktioner av brottsoffer i praktiken följer fler än en del av processen, till exempel det avståndstagande brottsoffret före respektive under våldtäkten. I analysen som görs i detta kapitel har detta förhållande därför resulterat i vissa upprepningar. Jag har dock valt att i vissa fall att hänvisa till en tidigare gjord analys av liknande omständigheter eller ageranden för att undvika sådana upprepningar.

Kapitlet är indelat i tre avsnitt. I det *första avsnittet* presenteras kortfattat de grunder som kapitlets analys baseras på. I kapitlets *andra avsnitt* presenteras analysen, vilken är uppdelad i två delar. I det *tredje avsnittet* sammanfattas kapitlets analys.

5.2. Analys med hjälp av de genusrättsvetenskapliga begreppen

Förevarande avsnitt är som redan nämnt strukturerat i två delar. I den *första* delen analyseras de åtta konstruktioner av brottsoffer som urskilts och belysts i kapitel 4. Analysen sker med hjälp av de genusrättsliga begreppen utan någon specifik ordning av användning av begreppen för varje konstruktion. Istället låter jag innehållet i konstruktionerna styra när och var ett visst begrepp ska användas i analysen. I den *andra* delen analyseras flera av konstruktionerna på ett mer övergripande och integrerat sätt. Detta mot bakgrund av att det enligt min tolkning går att dela in flera av konstruktionerna dikotomatiskt utifrån föreställningen om brottsoffer som antingen utsatta passiva objekt eller medagerande handlande subjekt, som bygger på begreppet det relationella brottsoffret.

5.2.1. Analys av de olika konstruktionerna av brottsoffer

5.2.1.1. Analys av det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten

Mot bakgrund av att jag i diskursanalysen i kapitel 4 har kommit fram till att fokus i tingsrätternas beskrivningar läggs på hur målsägandens agerande uppfattades av den tilltalade i uppsåtsbedömningen när det gäller underdiskursen *tydligt avståndstagande*, går det enligt min bedömning att dra slutsatsen att det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten konstrueras som ett *relationellt brottsoffer*. Detta eftersom målsägandens avståndstagande bedöms *utifrån* vad den tilltalade har uppfattat – är hennes avståndstagande inte tydligt nog så anses inte den tilltalade ha haft möjlighet att inse att målsägandens deltagande var ofrivilligt. Detta kan förklaras utifrån att hon i sitt avståndstagande genom ord och/eller handlingar konstrueras som ett *handlande subjekt*, vilket enligt Burman utesluter möjligheten för målsäganden att ses som ett brottsoffer utan skuld i våldtäkten som utsätts i egenskap av att vara ett utsatt passivt objekt. Mot denna bakgrund menar jag att den tilltalades skuld i våldtäkten minskar när målsägandens avståndstagande inte når upp till kravet på tydlighet som tingsrätten ställer. Detta leder till att hon, på grund av att hon har visat sitt avstånd, kan anses få ett delat ansvar i våldtäkten i egenskap av handlande subjekt.

Med stöd av att jag menar att det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten i underdiskursen *tydligt avståndstagande* konstrueras som ett relationellt brottsoffer, gör att det går att dra slutsatsen att de beskrivningar som konstruktionen baseras på sker utifrån vad Burman kallar *en manligt bekönad rationalitet*. Detta eftersom brottsoffrets handlingar inte får en självständig innebörd, utan bedöms i *relation* till den tilltalade. Jag menar att det förhållande att brottsoffrets ageranden bedöms utifrån en manligt bekönad rationalitet gör att det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten konstrueras med *dubbla hinder* mot att anses som ett idealt offer, och därmed också som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål. Att hon gör *visst* motstånd mot våldtäkten utesluter att hon enbart kan ses som ett utsatt passivt objekt, hon är alltså *inte tillräckligt passiv*. Eftersom hon i sitt motstånd då anses som ett handlande subjekt, vilket ställer krav på hennes avståndstagande, så anses hon *inte tillräckligt handlande* i sitt avståndstagande om hon inte når upp till kravet på tydlighet. Mot bakgrund av det anförda riskerar brottsoffret som väljer att visa sitt avståndstagande genom ord och/eller handlingar att, på grund av att brottsoffrets ageranden bedöms utifrån en manligt bekönad rationalitet, *varken* anses som tillräckligt passiv eller tillräckligt handlande. Hon riskerar då att inte nå upp till kraven för att vara ett idealt offer som gör ”helhjärtade försök” att värja sig mot våldtäkten, vilket gör att hon får ett delat ansvar i våldtäkten.

Att tingsrätternas beskrivningar i diskursen kan sägas baseras på en *manligt bekönad rationalitet* kan med hjälp av det genusrättsvetenskapliga begreppet *rättssubjektets autonomi* således sägas leda till möjligheten att ifrågasätta idén om att rättssubjektet som konstrueras skulle vara könlöst. Jag menar att det förhållande att brottsoffrets ageranden bedöms utifrån en manligt bekönad rationalitet, visar att de föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som tingsrätternas tillämpning baseras på präglas av manliga ideal. Med stöd av hur det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten konstrueras som ett handlande subjekt och de

krav som därför ställs på hennes agerande som jag har visat ovan, så går det enligt min tolkning att därigenom konstatera att tingsrätternas till synes objektiva tillämpning av den könsneutrala våldtäktsbestämmelsen i denna konstruktion faktiskt gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp. Mot denna bakgrund är det enligt min bedömning möjligt att dra slutsatserna att tillämpningen i denna del inte sker objektivt, utan istället baseras på en manligt bekönad rationalitet, vilket på grund av gynnandet av män som grupp och missgynnandet av kvinnor som grupp utgör ett jämställdhetsproblem.

5.2.1.2. *Analys av det utsatta brottsoffret*

I min undersökning i kapitel 4 framkommer det att det utsatta brottsoffret beskrivs som ett försvarslöst utsatt offer som blir fysiskt eller psykiskt utsatt för den tilltalade, eller som redan är fysiskt utsatt av andra anledningar. Avseende de mönster då den tilltalade har fysiskt utsatt målsäganden för hot eller våld, försett målsäganden med alkohol eller droger eller försatt målsäganden i en rumslig utsatthet, konstrueras ett brottsoffer där fokus ligger på *den tilltalades ageranden gentemot brottsoffret*. Detsamma gäller de mönster avseende psykisk utsatthet på grund av en normalisering av våld och nedbrytande handlingar i destruktiva relationer. Då beskrivs hur den tilltalade utsätter henne för hot och/eller våld inom ramen för en relation. När målsägandens fysiska utsatthet inte beror på den tilltalades vållande framstår ändå ett frivilligt deltagande enligt tingsrätterna som osannolikt. Mot bakgrund av detta tolkar jag det som att målsäganden inte påläggs några krav på att agera, vilket kan jämföras med de krav som ställs på det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten som konstrueras som ett handlande subjekt.²⁷⁰ Det utsatta brottsoffret konstrueras således enligt min tolkning som ett *utsatt passivt objekt*, som är försvarslöst i förhållande till den tilltalade. Att det utsatta brottsoffret konstrueras utifrån hur hon har blivit utsatt av den tilltalade, leder enligt min tolkning till slutsatsen att hennes egenskap av att vara ett utsatt passivt objekt bedöms *utifrån och i relation till* den tilltalade. Hon konstrueras således som ett *relationellt brottsoffer*, vilket får som följd att hon i egenskap av utsatt passivt objekt inte får någon skuld i sin utsatthet för våldtäkt och därigenom anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

Undersökningen i kapitel 4 visar också att det är underdiskurserna om brottsoffrets *fysiska* utsatthet som är dominerande, även om också viss psykisk utsatthet beskrivs. Detta konstruerar enligt min bedömning förhållandet att det är just fysisk utsatthet som erkänns och utgör det normala för *vad* utsatthet innebär. Med hjälp av begreppet *avskiljandets logik* kan det belysas att omständigheten att den psykiska utsattheten beskrivs i så liten omfattning i relation till den fysiska utsattheten, visar tendenser till att psykisk utsatthet nedvärderas och osynliggörs i skuggan av den dominerande underdiskursen om fysisk utsatthet som konstrueras som *normen* för utsatthet. Jag menar att detta riskerar att leda till att brottsoffer som är psykiskt utsatta får svårare att blir förstådda som utsatta och därmed riktiga brottsoffer i våldtäktsmål.

²⁷⁰ En vidareutveckling av detta resonemang sker nedan i avsnitt 5.2.2. *Övergripande analys – en föreställning om brottsoffer som utsatta passiva objekt eller medagerande handlande subjekt.*

Att tingsrätternas beskrivningar visar tendenser till att psykisk utsatthet osynliggörs i skuggan av normen om fysisk utsatthet kan förklaras utifrån att psykisk utsatthet, enligt min mening, till stora delar kan hänföras till *känslor och subjektiva upplevelser* hos brottsoffret. Dessa ideal är enligt begreppet avskiljandets logik kvinnligt kodade. Med hjälp av begreppet *rättssubjektets autonomi* menar jag att det förhållandet att den psykiska utsattheten kan sägas vara kvinnligt kodad *och* att den riskerar att osynliggöras i skuggan av normen om den fysiska utsattheten, visar att tingsrätternas tillämpning i detta hänseende bygger på föreställningar om utsatthet som riskerar att missgynna kvinnor som grupp. Med anledning av detta menar jag att det går att dra slutsatsen att det psykiskt utsatta brottsoffret är kvinnligt konstruerat. Att den till synes objektiva tillämpningen bygger på dessa föreställningar om vad utsatthet innebär kan således, mot bakgrund av att den kvinnligt kodade psykiska utsattheten riskerar att nedvärderas och osynliggöras, sägas utgöra ett jämställdhetsproblem.

5.2.1.3. *Analys av det provocerande brottsoffret*

Liksom det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, konstrueras det provocerande brottsoffrets ageranden *i relation till vad den tilltalade har uppfattat* om dessa ageranden, vilket enligt min bedömning konstruerar ett *relationellt brottsoffer*. Mot bakgrund av att min analys av undersökningen i kapitel 4 visar att det provocerande brottsoffret också konstrueras som ett *handlande subjekt* som provocerar fram våldtäkten, menar jag att hennes tvetydiga handlingar konstrueras som medagerande. Detta leder till att hon får delat ansvar i våldtäkten såsom relationellt brottsoffer. Till skillnad från det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, ställs det på det provocerande brottsoffrets agerande inte några ytterligare krav. Vid en jämförelse av de två konstruktionerna ter det sig enligt min mening snarare som att när det gäller agerande, så krävs det inte att det provocerande brottsoffret skulle ha agerat ”mer” eller tydligare. Istället krävs *en rimlig förklaring* till agerandet för att deltagandet ska anses ofrivilligt, vilken jag tolkar som att det tvetydiga agerandet redan har ”gått över gränsen” till ett frivilligt deltagande. Detta gör det, enligt min bedömning, ännu svårare för det provocerande brottsoffret att undvika att själv klandras för våldtäkten och anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål.

När det gäller underdiskursen *tidigare sexuell samvaro* visar undersökningen i kapitel 4 att fokus i beskrivningarna läggs på parternas tidigare ageranden och förhållande till varandra, det vill säga indirekt på målsägandens tidigare provocerande ageranden *i relation till den tilltalade*. Enligt min tolkning tycks den tidigare sexuella samvaron mellan parterna i denna underdiskurs leda till *ett antagande* att målsäganden ska anses ha deltagit frivilligt i en senare sexuell handling. Jag menar att detta antagande innebär att hon på förhand, genom tidigare provocerande ageranden, konstrueras som att hon har ingått en *överenskommelse* om framtida frivilligt deltagande i andra sexuella handlingar. Detta i kombination med målsägandens övriga ovan beskrivna provocerande ageranden visar enligt min bedömning att tingsrätterna i beskrivningarna av det provocerande brottsoffret konstruerar henne som ett *autonomt och oberoende subjekt* kapabelt att på förhand fatta välgrundade och oavhängiga beslut. Detta resonemang är intressant att belysa utifrån det genusrättsvetenskapliga begreppet *rättssubjektets autonomi*.

Eftersom jag menar att brottsoffret konstrueras som ett autonomt och oberoende subjekt kapabelt att fatta oavhängiga beslut, så kan det tolkas som att hon konstrueras utifrån rättsstatliga idéer om att individen är fri utan att vara underordnad någon. Dessa egenskaper om frihet och jämlikhet i förhållande till andra individer är dock enligt genusrättsvetenskapen egenskaper som endast tillskrivs den offentliga individen, vilken är en man. Med hjälp av begreppet rättssubjektets autonomi går det därför enligt min tolkning att påvisa att tingsrättens konstruktion av det provocerande brottsoffret görs i ljuset av ett manligt kodat subjekt. Konstruktionen av det provocerande brottsoffret är således inte könlöst, utan manligt kodat, vilket enligt min tolkning gör att det kan konstateras att tingsrätternas tillämpning i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp. Detta eftersom det *kvinnliga* provocerande brottsoffret bedöms utifrån *manligt* kodade ideal, istället för att förstås utifrån sin specifika kontext. Att tingsrätternas till synes objektiva tillämpning av våldtäktsbestämmelsen i dessa beskrivningar bygger på dessa manliga ideal utgör därför enligt min uppfattning ett problem för uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

5.2.1.4. Analys av det medverkande brottsoffret

I min analys i kapitel 4 har jag kommit fram till att tingsrätterna i underdiskursen *aktivt medverkande handlingar* beskriver olika fysiska rörelser och yttringar målsäganden har företagit under samlaget eller den sexuella handlingen, som tecken på ett från hennes sida aktivt bejakande till den sexuella handlingen. De mönster i de rimliga förklaringarna som krävts för att målsägandens fysiskt aktiva medverkande i de sexuella handlingarna ändå ska anses som ofrivilligt deltagande, handlar om *vad den tilltalade har gjort för att hon ska agera på förevarande sätt*. I de rimliga förklaringarna beskrivs alltså målsägandens agerande *i relation till* den tilltalade. Detta gör att jag gör bedömningen att innebörden av målsägandens medverkande konstrueras som beroende av den tilltalades ageranden – vid avsaknad av ageranden från den tilltalade anses medverkandet tala för målsägandens frivilliga deltagande. Liknande bedömning kan göras i förhållande till vad den tilltalade kan anses ha uppfattat om målsägandens ofrivilliga deltagande när målsäganden har använt någon *strategi för att undvika eller få slut på våldtäkten*. Hennes agerande får betydelse i förhållande till vad den tilltalade har uppfattat och den tilltalades skuld bedöms utifrån detta agerande. Mot denna bakgrund kan det enligt min bedömning konstateras att brottsoffret återigen konstrueras som ett *relationellt brottsoffer*.

När det gäller underdiskursen *strategier för att undvika eller få slut på våldtäkten* har jag i analysen i kapitel 4 kommit fram till att målsägandens passivitet beskrivs som accepterande, och att hennes underlättande eller genomförande av sexuella handlingar för att undvika en för henne värre sexuell handling beskrivs som aktivt medverkande. Jag menar att hon, likt det provocerande brottsoffret, genom dessa beskrivningar av ageranden konstrueras som ett *medagerande handlande subjekt*. Att hon konstrueras som ett medagerande handlande subjekt gör att de bakomliggande motiven hon har haft till sitt handlande, inte ryms i den subjektsposition hon konstrueras i och därför inte kan tas hänsyn till i tingsrätternas

bedömningar. Detta illustrerar enligt min tolkning att hennes handlande bedöms inom ramen för en *manligt bekönad rationalitet*, vilket gör att hennes agerande i egenskap av handlande subjekt *endast* kan förstås som medagerande som därigenom gör att deltagandet i den sexuella handlingen anses som frivilligt. Det finns inget utrymme att inom den manligt bekönade rationaliteten beakta, än mindre förstå, hennes motiv och handlande för att undvika en för henne värre sexuell handling som den tilltalade varit på väg att företa.

Med stöd av att agerandet från det medverkande brottsoffret i underdiskursen *strategier för att undvika eller få slut på våldtäkten* bedöms inom ramen för en *manligt bekönad rationalitet*, går det enligt min mening att konstatera att rättssubjektet i detta hänseende konstrueras med ett visst kön – det manliga. Denna bedömning kan jämföras med den jag gjort ovan i förhållande till att agerandet från det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten också bedöms utifrån en manligt bekönad rationalitet. Med hjälp av begreppet *rättssubjektets autonomi* menar jag att detta resonemang möjliggör synliggörandet av att det i tingsrätternas, till synes objektiva tillämpning, finns en underliggande utgångspunkt och föreställning om ett manligt kodat rättssubjekt. Mot denna bakgrund menar jag att det går att konstatera att tingsrätternas konstruktion av det medverkande brottsoffret i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp, vilket enligt min bedömning utgör ett problem för uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

5.2.1.5. *Analys av det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten*

Avseende det avståndstagande brottsoffret *under* våldtäkten har jag i min analys av rättsfallen i kapitel 4 kommit fram till att detta brottsoffer konstrueras väldigt likt det avståndstagande brottsoffret *före* våldtäkten. Enligt min bedömning blir en analys med hjälp av de genusrättsvetenskapliga begreppen i detta avsnitt väldigt lik den som redan har gjorts avseende det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten. Eftersom en djupgående analys av det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten redan har presenterats i *avsnitt 5.2.1.1.*, så upprepas den inte här utan istället hänvisas till det nämnda avsnittet. I detta avsnitt sammanfattas endast huvudpunkterna i analysen.

Det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten konstrueras således som ett *handlande subjekt* genom att med ord och/eller handling ha försökt värja sig mot våldtäkten. Även de krav på att avståndstagandet ska ske vid upprepade tillfällen eller vara tydligt nog för att *den tilltalade ska anses ha uppfattat* avståndstagandet kan urskiljas i denna konstruktion. Mot denna bakgrund kan det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten också sägas konstrueras som ett *relationellt brottsoffer*. Att brottsoffrets agerande får betydelse utifrån hur den tilltalade har uppfattat det, gör att det enligt begreppet det relationella brottsoffret går att konstatera att agerandet bedöms utifrån en *manligt bekönad rationalitet*. Att bedömningen kan sägas ske utifrån en manligt bekönad rationalitet kan vidare kritiseras utifrån begreppet *rättssubjektets autonomi*, vilket leder till ifrågasättandet av att rättssubjektet i detta avseende skulle vara könlöst. Eftersom bedömningen sker utifrån en manligt bekönad rationalitet går det enligt min tolkning att dra slutsatsen att tingsrätternas tillämpning i praktiken leder till ett

gynnande av män som grupp och ett missgynnande av kvinnor som grupp, vilket inte främjar jämställdheten mellan könen.

5.2.1.6. *Analys av det omedelbart agerande brottsoffret*

Enligt min analys i kapitel 4 konstrueras det omedelbart agerande brottsoffret som ett *rationellt, logiskt och handlande subjekt* genom att hon direkt efter våldtäkten kan förstå och erkänna vad hon har utsatts för, för att omedelbart efter reagera och genom olika handlingar agera för att hävda sin status som riktigt brottsoffer i våldtäktsmål. I till exempel underdiskursen *tiden för polisanmälan* konstrueras ett subjekt som hyser sådan tilltro till rättsväsendet och dess möjlighet att lagföra våldtäkten att hon utan att tveka anmäler våldtäkten direkt. Att denna konstruktion enligt min tolkning kan sägas bygga på detta logiska resonemang gör att det, enligt min uppfattning, är ett subjekt som har möjlighet att rationellt och logiskt resonera som konstrueras. Jag menar därför att det subjekt som konstrueras överensstämmer med *den rättsstatliga autonoma individen* som är fri att fatta egna oberoende beslut på rationella grunder.

Med hjälp av det genusrättsvetenskapliga begreppet *rättssubjektets autonomi* är det möjligt att synliggöra att detta konstruerade fria, rationella och logiska rättssubjekt inte är könlöst, då de beskrivna egenskaperna tillskrivs den offentliga individen – som enligt begreppet är en man. I tingsrätternas till synes objektiva tillämpning är det därmed möjligt att med begreppet rättssubjektets autonomi synliggöra att tingsrätternas konstruktion av det omedelbart agerande brottsoffret faktiskt bygger på manligt kodade egenskaper. Tillämpningen baseras alltså på föreställningar om ett manligt kodat rättssubjekt, vilket enligt min bedömning utgör ett jämställdhetsproblem. Detta mot bakgrund av att det *kvinnliga* brottsoffret måste passa in på ett rättssubjekt som bygger på föreställningar och ideal som är *manligt* kodade för att anses som ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål. Jag menar att detta leder till slutsatsen att tingsrätternas tillämpning i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp.

Ovan analys med hjälp av begreppet rättssubjektets autonomi kan också användas i förhållande till min analys av underdiskursen *direkt lämnat brottsplatsen*. I denna underdiskurs menar jag att brottsoffret konstrueras som så psykiskt oberoende i avsaknad av någon maktobalans mellan brottsoffret och den tilltalade, att hon vågar, kan och vill lämna brottsplatsen direkt efter våldtäkten. Enligt min tolkning är detta oberoende konstruerade subjekt ett tydligt exempel på en beskrivning av den rättsstatliga autonoma individen som kan agera utan yttre påverkan, och ovan slutsats gäller därmed också avseende denna underdiskurs.

I underdiskursen *upprört sinnestillstånd* konstrueras dock brottsoffret något annorlunda jämfört med brottsoffren i de övriga underdiskurserna till det omedelbart agerande brottsoffret. Min analys i kapitel 4 visar att det brottsoffer som konstrueras uppvisar synbara upprörda känslor, i form av till exempel förtvivlan eller tårar, direkt efter våldtäkten. Detta har lett mig till slutsatsen att dessa föreställningar om och förväntningar på brottsoffrets reaktion

gör att brottsoffer som av olika anledningar *inte* reagerar genom just synbara upprörda känslor direkt efter våldtäkten, riskerar att få svårt att uppfattas som trovärdiga och riktiga brottsoffer i våldtäktsmål. Med hjälp av begreppet *avskiljandets logik* kan detta förklaras med att på grund av att det finns ett vanligt förekommande mönster om ett upprört sinnestillstånd hos brottsoffret i tingsrätternas beskrivningar, så konstrueras detta upprörda tillstånd som *normen*. Detta riskerar i enlighet med begreppet att få som följd att andra typer av reaktioner ses som avvikande. Begreppet synliggör således att tingsrätternas beskrivningar av brottsoffrets reaktioner efter en våldtäkt bygger på en dold föreställning baserad på en *hierarkisk värdering* av olika reaktioner, där det normala är ett upprört sinnestillstånd hos brottsoffret efter en våldtäkt. Med stöd av detta går det således enligt min mening att konstatera att tingsrätternas tillämpning av våldtäktsbestämmelsen i detta avseende bygger på dolda värderingar, vilket visar att den varken är objektiv eller värderingsfri.

5.2.1.7. Analys av det välvilliga brottsoffret

I min undersökning i kapitel fyra har jag kommit fram till att det välvilliga brottsoffret inte hyser något agg mot den tilltalade och har därför ingen avsikt att hämnas på honom, trots den våldtäkt han har utsatt henne för. Jag menar således att konstruktionen av det välvilliga brottsoffret bedöms *utifrån vilken inställning eller relation hon har till den tilltalade*. Detta framträder i underdiskurserna *inställning till den tilltalade* och *ovilja att polisanmäla våldtäkten* genom att brottsoffret konstrueras som positivt inställd till den tilltalade respektive med en avsaknad att vilja "sätta dit" den tilltalade genom en polisanmälan. Vidare kan detta ses i underdiskurserna *inställning till den tilltalade* och *ingen bekantskap* som baseras på relationen eller bristen på relation målsäganden har till den tilltalade. Eftersom brottsoffrets vilja att falskt anklaga den tilltalade och trovärdighet bedöms *utifrån vilken relation eller inställning hon har till den tilltalade*, så menar jag att detta innebär att det välvilliga brottsoffret konstrueras i enlighet med begreppet *det relationella brottsoffret*. Detta mot bakgrund av att hon beskrivs som välvillig i relation till den tilltalade vilket gör att hon, enligt min tolkning, inte konstrueras som ett medagerande handlande subjekt som gör något motstånd genom att försöka hämnas på den tilltalade. Istället konstrueras hon som skyddsvärd i egenskap att vara ett *utsatt passivt objekt* som, trots den våldtäkt som den tilltalade har utsatt henne för, inte ändrar sig angående den inställning till den tilltalade som beskrivs som positiv i tingsrätternas beskrivningar.

Likt tidigare analyser i detta kapitel när brottsoffret konstrueras som ett relationellt brottsoffer, så innebär konstruktionen av det välvilliga brottsoffret som relationellt också i detta fall att konstruktionen kan anses ske *utifrån en manligt bekönad rationalitet*. Att konstruktionen kan sägas ske *utifrån en manligt bekönad rationalitet* får med hjälp av begreppet *rättssubjektets autonomi* betydelse för ifrågasättandet av att rättssubjektet som konstrueras skulle vara könlöst. Istället kan slutsatsen dras att rättssubjektet, i detta fall det välvilliga brottsoffret, konstrueras i ljuset av manligt präglade ideal. Även om det välvilliga brottsoffret anses som trovärdigt, för att hon bedöms på ett visst sätt i förhållande till den tilltalade, så upprätthåller konstruktionen ett subjekt som förstås *utifrån den tilltalade och därigenom manligt präglade ideal*. Detta får som följd att tingsrätternas tillämpning i

praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp. Enligt min bedömning är därför dessa föreställningar, som präglas av manligt kodade ideal och som ligger till grund för tingsrätternas tillämpning, problematiska för uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

5.2.1.8. *Analys av brottsoffret i förhör*

När det gäller konstruktionen av brottsoffret i förhör menar jag i min analys i kapitel 4 att brottsoffret som konstrueras *vill och kan* medverka i lagföringen av den tilltalade, men att detta sker närmast motvilligt genom ett återhållsamt berättande. Brotts-offret i förhör konstrueras också som *tillräckligt psykiskt stark* för att minnas och berätta om våldtäkten i domstolen. Med stöd av detta menar jag att brottsoffret som konstrueras förstår och kan leva upp till att det är i domstol framför okända människor som hon måste berätta detaljrikt, men återhållsamt, med självutlämnande detaljer om sig själv, för att kunna hävda att hon är ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål. Enligt min tolkning konstrueras därigenom detta brottsoffer i ljuset av vad som enligt begreppet *rättssubjektets autonomi* beskrivs som det *rättsstatliga autonoma subjektet*. Detta eftersom jag menar att brottsoffret konstrueras som rationellt, logiskt och tillräckligt oberoende i och med förmågan att kunna berätta på det beskrivna sättet om våldtäkten, som kan innebära en traumatisk upplevelse för brottsoffret, under huvudförhandlingen framför okända människor.

Med stöd av begreppet *rättssubjektets autonomi* är det möjligt att konstatera att egenskaperna som tillskrivs brottsoffret i denna konstruktion, är egenskaper som är hänförliga till den offentliga manliga individen. Jag menar därför att det är möjligt att dra slutsatsen att konstruktionen av brottsoffret i förhör inte är ett könlöst rättssubjekt, utan istället konstruerat i ljuset av manligt kodade ideal. Detta resonemang synliggör att tingsrätternas konstruktion av brottsoffer i våldtäktsmål i detta avseende bygger på dolda föreställningar om rättssubjektet som manligt kodat. Likt tidigare analyser, leder detta till slutsatsen att tillämpningen av den könsneutrala våldtäktsbestämmelsen i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp, vilket är ett problem för främjandet av jämställdhet mellan könen.

När det gäller konstruktionen av brottsoffret i underdiskursen *upprörd under berättandet* har jag i kapitel 4 konstaterat att detta brottsoffer konstrueras på liknande sätt som det omedelbart agerande brottsoffret i underdiskursen *upprört sinnestillstånd*. Konstruktionen av detta brottsoffer bygger på föreställningar om att brottsoffret är synbart känslomässigt upprörd också under målsägandeförhöret, inte bara direkt efter våldtäkten som den omedelbart agerande brottsoffret, vilket med hjälp av begreppet *avskiljandets logik* kan förklaras med att det upprörda tillståndet konstrueras som normen. Andra reaktioner blir i denna konstruktion avvikande. Att tingsrätternas konstruktioner bygger på detta tankesätt synliggör att tillämpningen inte är objektiv och värderingsfri. För en mer djupgående analys hänvisas till den tidigare gjorda analysen i underdiskursen *upprört sinnestillstånd* i avsnitt 5.2.1.6.

5.2.2. Övergripande analys – en föreställning om brottsoffer som *antingen* utsatta passiva objekt *eller* medagerande handlande subjekt

Mot bakgrund av analysen av konstruktionerna av brottsoffer som gjorts i kapitel 4 samt analyserna i förevarande kapitel, menar jag att *ett genomgående tema* är att de flesta konstruktioner och de föreställningar de bygger på kan delas upp utifrån det genusrättsvetenskapliga begreppet *det relationella brottsoffret*. Detta tema kan urskiljas i hur målsäganden och hennes ageranden ständigt beskrivs och bedöms i förhållande till vad de betyder utifrån den tilltalades perspektiv. Analyserna visar således att det finns en föreställning om hur brottsoffrets ageranden ska bedömas i tingsrätternas tillämpning som leder till att brottsoffer i våldtäktsmål *antingen* kategoriseras som utsatta passiva objekt *eller* medagerande handlande subjekt. Beroende på vilken kategori konstruktionerna av brottsoffer kan hänföras, får det olika konsekvenser för vilka möjligheter brottsoffren har att enligt de teoretiska utgångspunkterna²⁷¹ hävda att de saknar egen skuld i våldtäkten och därmed ska anses som riktiga brottsoffer i våldtäktsmål.

Då begreppet *det relationella brottsoffret* kombineras med kriterierna enligt teorin om ideala offer att offret ska vara *svagt* med ett *tydligt uttalat behov av hjälp* samt att offret ska *sakna egen skuld i våldtäkten*, så är det enligt min bedömning möjligt att med begreppet *avskiljandets logik* dra slutsatsen att det skapas en dikotomi mellan konstruktionen av brottsoffer som *antingen* subjekt eller objekt. Med stöd av detta resonemang utgör de brottsoffer som konstrueras som utsatta passiva objekt *normen* för de brottsoffer som anses som skyddsvärda i tingsrätternas tillämpning, då de enligt analyserna i kapitel 4 i högre grad anses trovärdiga eller kraven på att deltagandet ska bedömas som ofrivilligt är lägre.²⁷² De brottsoffer som konstrueras som handlande subjekt positioneras istället som det avvikande och får det svårare att hävda sin status som riktiga brottsoffer i våldtäktsmål, genom till exempel påförandet av olika krav på handlande för att deltagandet ska anses som ofrivilligt.²⁷³

Baserat på mina analyser kan sammanfattningsvis konstateras att konstruktionen av det utsatta brottsoffret och det välvilliga brottsoffret kan hänföras till kategorin *utsatta passiva objekt*. Det avståndstagande brottsoffret före och under våldtäkten, det provocerande brottsoffret och det medverkande brottsoffret kan istället hänföras till *medagerande handlande subjekt*.

Exempel på en kategorisering i motsatsparen objekt respektive subjekt kan ses i min analys om att det *inte ställs några krav* på ett visst agerande eller någon förklaring från det utsatta brottsoffret för att deltagandet enligt tingsrätterna ska framstå som ofrivilligt och att den tilltalade måste ha haft insikt i detta. Medan det däremot ställs krav på avståndstagandet för det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten och krav på rimlig förklaring till agerandet

²⁷¹ Teorin om ideala offer, våldtäktsmyter och det genusrättsvetenskapliga begreppet *det relationella brottsoffret*.

²⁷² Exempel på detta ges nedan i förevarande avsnitt.

²⁷³ Se t.ex. analyserna av konstruktionerna av de avståndstagande brottsoffren i avsnitt 4.2.1.4. Sammanfattande analys av konstruktionen av det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten samt avsnitt 4.3.2.5. Sammanfattande analys av konstruktionen av det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten.

för det provocerande brottsoffret för att deltagandet ska anses ofrivilligt och den tilltalade ska anses ha haft insikt i detta förhållandet.

Att min analys av konstruktionerna ovan visar att tingsrätternas tillämpning bygger på en föreställning om att brottsoffer antingen kan anses som utsatta passiva objekt *eller* medagerande handlande subjekt, innebär enligt begreppet det relationella brottsoffret att brottsoffret kan sägas positioneras utifrån en *manligt bekönad rationalitet*. Brottsoffrets ageranden bedöms *utifrån den tilltalade*. Eftersom konstruktionerna av brottsoffer positioneras utifrån en *manligt bekönad rationalitet*, får *kvinnorna* svårt att nå upp till kraven som finns dolda i tingsrätternas tillämpning. Liksom analyserna som gjorts ovan i *avsnitt 5.2.1.*, i relation till konstruktionerna som baseras på en manligt bekönad rationalitet, så kan också här göras en analys med hjälp av begreppet *rättssubjektets autonomi*. Med stöd av begreppet rättssubjektets autonomi är det enligt min bedömning möjligt att dra slutsatsen att rättssubjektet, således brottsoffret, som tingsrätterna konstruerar i sin tillämpning inte är könlöst utan istället skapat i ljuset av manligt kodade ideal. Detta får som följd att den till synes neutrala tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp, vilket därigenom utgör ett problem för uppnåendet av jämställdheten mellan könen.

5.3. Sammanfattning

Inledningsvis kan sägas att jag med hjälp av de genusrättsvetenskapliga begreppen har kunnat synliggöra *ytterligare* föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål i de tingsrättsavgöranden som har undersökts i uppsatsen, vilket har utgjort en del av den kritiska undersökningen av hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen. Liksom i analysen i kapitel 4, har det faktum att jag kunnat synliggöra *att* tillämpningen bygger på vissa föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål också synliggjort att tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i dessa rättsfall inte är objektiv och värderingsfri. Utöver dessa slutsatser visar min analys att föreställningarna som jag har synliggjort i detta kapitel genom att gynna män som grupp och missgynna kvinnor som grupp, bidrar till upprätthållandet av den maktordning vari män som grupp är överordnade kvinnor som grupp. Förekomsten av dessa föreställningar i tingsrätternas tillämpning utgör därför enligt min mening ett jämställdhetsproblem.

Nedan sammanfattas de föreställningar som jag har identifierat utifrån de genusrättsvetenskapliga begreppen. Jag kommer dock inte redogöra för exakt vilka föreställningar som kan urskiljas i varje konstruktion, eftersom konstruktionerna enligt min mening har gemensamt att de bygger på samma föreställningar men av olika anledningar och i olika grad. Vidare redogör jag för de konsekvenser dessa föreställningar kan sägas få för tillämpningen samt för främjandet av uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

Min analys i detta kapitel visar att flera av konstruktionerna av brottsoffer bygger på en *indelning av brottsoffren i antingen utsatta passiva objekt eller medagerande handlande*

subjekt. Med hjälp av begreppet det relationella brottsoffret kan det synliggöras att denna indelning görs genom att brottsoffrets ageranden bedöms i relation till den tilltalade, vilket leder till slutsatsen att tingsrätternas tillämpning görs utifrån en manligt bekönad rationalitet. Detta kan illustreras av exemplet att brottsoffrets avståndstagande bedöms *utifrån vad den tilltalade* kan anses ha haft möjlighet att uppfatta i konstruktionen av det avståndstagande brottsoffret under våldtäkten. Eftersom brottsoffret gör motstånd och försöker värja sig från våldtäkten, så bedöms hon som ett handlande subjekt. Uppfattas hennes avståndstagande inte som tydligt nog sett från den tilltalades synvinkel, så bedöms hon i egenskap av handlande subjekt som medagerande och den tilltalade får därigenom en minskad skuld i våldtäkten.

Att brottsoffrets ageranden får sin betydelse i relation till den tilltalade, det vill säga de bedöms utifrån en manligt bekönad rationalitet, har jag därefter analyserat med hjälp av begreppet rättssubjektets autonomi. Analyserna med hjälp av detta begrepp synliggör att de brottsoffer som tingsrätterna konstruerar bygger på en föreställning om ett manligt kodat rättssubjekt. Detta får som följd att det går att dra slutsatsen att tingsrätternas till synes objektiva och värderingsfria tillämpning i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp, vilket enligt min bedömning utgör ett problem för uppnåendet av jämställdhet mellan könen.

Indelningen av brottsoffren i antingen utsatta passiva objekt eller medagerande handlande subjekt har också analyserats med hjälp av begreppet avskiljandets logik. Med stöd av begreppet har jag dragit slutsatserna att de brottsoffer som konstrueras som utsatta passiva objekt utgör normen för vilka som anses som riktiga brottsoffer i våldtäktsmål, medan de brottsoffer som konstrueras som medagerande handlande subjekt konstrueras som avvikande till vad som anses som ett riktigt brottsoffer. Indelningen av brottsoffren i objekt respektive subjekt bildar således ett motsatspar som ordnas hierarkiskt i tingsrätternas tillämpning, vilket synliggör en föreställning i tingsrätternas tillämpning om hur olika handlingssätt och reaktioner hos brottsoffer ska värderas. Detta kan illustreras med exemplet att det utsatta brottsoffret konstrueras som ett utsatt passivt objekt vars agerande inte påförs något extra krav för att deltagandet ska anses frivilligt. Avståndstagandet för det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten är däremot belagt med bland annat krav på agerande genom ord och/eller handlingar samt att detta sker tydligt nog. Enligt min analys visar avsaknaden på krav för det utsatta brottsoffret att det konstrueras som normen för definitionen av ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål, medan det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten utgör det avvikande.

Analysen visar också att det finns tydliga förväntningar på hur brottsoffer i våldtäktsmål ska agera och reagera efter våldtäkten. Med hjälp av begreppet rättssubjektets autonomi har jag identifierat att flera av dessa förväntningar bygger på föreställningar om egenskaper hos subjekt som är manligt kodade. Detta kan ses i bland annat konstruktionen av det omedelbart agerande brottsoffret, som jag menar konstrueras som ett rationellt, logiskt och handlande subjekt genom att hon direkt efter våldtäkten förstår och erkänner vad hon har utsatts för, för att omedelbart därefter reagera och genom olika handlingar agera för att hävda sin status som riktigt brottsoffer i våldtäktsmål. Med stöd av begreppet rättssubjektets autonomi menar jag

att detta brottsoffret konstrueras i en mall för rättssubjekt som är manligt präglat, vilket därigenom bidrar till gynnandet av män som grupp och missgynnande av kvinnor som grupp.

Med hjälp av begreppet avskiljandets logik har jag i min analys kommit fram till att dessa förväntningar på hur brottsoffer ska reagera, som illustreras av tingsrätternas mönster av beskrivningar av vissa handlingar och reaktioner, också leder till att vissa handlingssätt och reaktioner i förhållande till våldtäkten konstrueras som norm. Detta gör att andra sätt att handla och reagera riskerar att ses som avvikande, vilket försvårar för brottsoffer som agerar och reagerar på andra sätt. Denna analys kan illustreras av underdiskurserna *upprört sinnestillstånd* samt *upprörd under berättandet*, som konstruerar brottsoffer som uppvisar synbara upprörda känslor direkt efter våldtäkten samt under målsägandeförhöret vid huvudförhandlingen. Jag menar att eftersom de upprörda tillstånden är så vanligt förekommande i tingsrätternas beskrivningar av målsäganden, så utgör de normen för hur brottsoffer känslomässigt ska reagera efter en våldtäkt. Denna analys synliggör således att tingsrätternas tillämpning bygger på föreställningar om hur olika ageranden och reaktioner ska värderas, vilket därigenom visar att tillämpningen inte är objektiv och värderingsfri.

Avslutningsvis kan sägas att analysen i förevarande kapitel synliggör att tingsrätternas till synes objektiva tillämpning av den könsneutrala våldtäktsbestämmelsen bygger på föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som baseras på *manligt* kodade ideal. Det handlar om föreställningar om hur brottsoffer ska agera och därigenom vilka personliga egenskaper de besitter, som bygger på manligt präglade ideal och som producerar och reproducerar en mall för vilka subjekt som anses som riktiga brottsoffer. Vidare handlar det om föreställningar om hur brottsoffrets ageranden ska bedömas och positioneras utifrån den tilltalades perspektiv, det vill säga tingsrätternas bedömningar görs utifrån en manligt bekönad rationalitet. Dessa föreställningar som baseras på manligt kodade ideal synliggör således för *det första* att tillämpningen i de tingsrättsavgöranden som undersökts i uppsatsen inte sker objektivt och värderingsfritt. Vidare synliggör analysen för *det andra* att förekomsten av just dessa föreställningar bidrar till att producera och reproducera den könsmaktsordning vari män är överordnade och kvinnor underordnade, vilket får betydelse för upprätthållandet av de ojämställda maktförhållandena i samhället.

6. Avslutande slutsatser och reflektioner

Det *övergripande syftet* med uppsatsen har varit att kritiskt undersöka hur brottsoffer konstrueras i tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § st. 1 BrB. Resultatet från studien visar att brottsoffer i våldtäktsmål konstrueras på många olika, ibland motsägelsefulla, sätt i tingsrätternas tillämpning. Med hjälp av uppsatsens teoretiska utgångspunkter har jag kommit fram till att brottsoffer konstrueras på varierande sätt beroende på om tingsrätternas beskrivningar av målsäganden är hänförliga till tiden före, under eller efter våldtäkten.

När det gäller beskrivningar av målsäganden för tiden *före* våldtäkten har jag genom studien urskilt tre vanligt förekommande konstruktioner av brottsoffer. Det handlar om konstruktionen av ett brottsoffer som tar avstånd från våldtäkten genom ord och/eller handlingar, ett utsatt brottsoffer som konstrueras som svagt och försvarslöst samt ett brottsoffer som konstrueras som provocerande och utmanande.

Avseende tingsrätternas beskrivningar av målsäganden för tiden *under* våldtäkten har jag i studien urskilt två framträdande konstruktioner av brottsoffer. Det handlar *dels* om konstruktionen av ett medverkande brottsoffer som aktivt bejaktar den sexuella handlingen, *dels* om ett brottsoffer som konstrueras på ett liknande sätt som det avståndstagande brottsoffret före våldtäkten, det vill säga som ett brottsoffer som tar avstånd från våldtäkten genom ord och/eller handlingar.

När det gäller beskrivningar av målsäganden för tiden *efter* våldtäkten har jag genom undersökningen urskilt tre framträdande konstruktioner av brottsoffer. Det handlar om konstruktionen av ett brottsoffer som omedelbart efter våldtäkten handlingskraftigt agerar och reagerar på olika sätt. Vidare konstrueras ett välvilligt brottsoffer som inte hyser något agg mot den tilltalade och därför bedöms sakna anledning att vilja falskt anklaga honom för våldtäkt. Slutligen konstrueras ett brottsoffer som vill och kan medverka i lagföringen av den tilltalade i målsägandeförhöret genom att berätta detaljrikt om våldtäkten, men på ett återhållsamt sätt samt berätta om självutlämnande detaljer, under ett upprört tillstånd.

I *syftet* med uppsatsen har det ingått att synliggöra vilka föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som kommer till uttryck i tingsrätternas beskrivning av målsäganden. Resultatet visar att konstruktionerna av brottsoffer som kan urskiljas i tingsrätternas tillämpning bygger på en mängd olika, till viss del inkonsekventa, föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål. Med hjälp av teorin om ideala offer samt våldtäktsmyter har jag kunna dra slutsatser om hur de olika föreställningarna får betydelse för om de olika konstruktionerna av brottsoffer får skuld i våldtäkten eller anses som riktiga brottsoffer i våldtäktsmål. Slutsatserna jag har kommit fram till i studien är att några av konstruktionerna bygger på föreställningar om att brottsoffer kan och ska göra motstånd, samt att de inte får bete sig utmanande eller provocerande för att anses som riktiga brottsoffer i våldtäktsmål. Samtidigt baseras andra konstruktioner av brottsoffer på föreställningar om att brottsoffer ska vara välanpassade, passiva, svaga och underordnade den tilltalade. I föreställningen att brottsoffer ska vara svaga

ligger dock också föreställningen att de ändå är tillräckligt starka för att kunna hävda att de är riktiga brottsoffer, vilket i sig belyser en binär kategorisering som är motsägelsefull.

Med hjälp av de genusrättsvetenskapliga begreppen har jag i min analys kunnat synliggöra ytterligare föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som tingsrätternas tillämpning bygger på. Analysen med hjälp av begreppet det relationella brottsoffret har visat att det finns en föreställning om att brottsoffers ageranden ska bedömas i relation till den tilltalade, vilket får betydelse för hur den tilltalades skuld sedan bedöms. Detta får som följd att brottsoffer konstrueras som antingen utsatta passiva objekt eller medagerande handlande subjekt, vilket har visat att tingsrätternas tillämpning görs utifrån en manligt bekönad rationalitet. Med hjälp av begreppet rättssubjektets autonomi har jag visat att denna föreställning i sig bygger på en föreställning om att rättssubjektet är manligt kodat, vilket gör att tillämpningen i praktiken gynnar män som grupp och missgynnar kvinnor som grupp. Mot bakgrund av detta har jag med hjälp av begreppet avskiljandets logik kommit fram till att de brottsoffer som konstrueras som utsatta passiva objekt, konstrueras som normen för definitionen av riktiga brottsoffer. Samtidigt konstrueras de medagerande handlande subjekten som avvikande.

Min analys har vidare visat att det finns förväntningar på hur brottsoffer i våldtäktsmål ska agera och reagera efter våldtäkten. Med hjälp av begreppet rättssubjektets autonomi har jag identifierat att flera av dessa förväntningar bygger på föreställningar om att subjekt besitter vissa egenskaper, som i sig är manligt kodade. Jag har visat att konsekvensen av detta blir att tillämpningen av våldtäktsbestämmelsen inte bidrar till uppnåendet av jämställdhet mellan könen. Vid en analys av dessa förväntningar har jag med hjälp av begreppet avskiljandets logik kommit fram till att dessa förväntningar på hur brottsoffer ska reagera, bygger på föreställningar om hur olika ageranden och reaktioner ska värderas.

I syftet med uppsatsen har det vidare ingått att undersöka innebörden av 6 kap. 1 § st. 1 BrB för att förstå den juridiska regleringen som tingsrätterna utgår ifrån i sin tillämpning av våldtäktsbestämmelsen. Resultatet av min undersökning av hur våldtäkt i 6 kap. 1 § st. 1 BrB regleras visar att innebörden av de rekvisiten av bestämmelsen som finns kvar från den tidigare lydelsen är relativt klara. När det däremot gäller det nya gränsdragande rekvisitet *inte deltar frivilligt*, så menar jag med stöd av undersökningen att det råder en del oklarheter kring hur enskilda fall ska bedömas. Detta gäller främst situationer då målsäganden har förhållit sig passiv under deltagandet samt inom relationer eller sexuell samvaro som präglas av våld.

Resultatet av undersökningen av bestämmelsens innebörd har haft betydelse för min förståelse av hur tingsrätterna konstruerar brottsoffer. Att en del av tidigare praxis fortfarande gäller samt att vissa oklarheter föreligger gällande frivillighetsrekvisitets närmare innebörd, menar jag har skapat en bakgrundsförståelse för att tingsrätterna i sin tillämpning fortfarande kan sägas resonera i skuldbeläggande termer i sina beskrivningar av målsäganden.

Jag har genom uppsatsen påvisat att tingsrätternas tillämpning av våldtäktsbestämmelsen bygger på dolda föreställningar, som har kunnat åskådliggöras först vid en analys av *vilka mönster* som förekommer i *ett större antal* rättsfall, vilket har lett till slutsatsen att

tillämpningen inte sker objektivt och värderingsfritt. Eftersom jag har påvisat att dessa föreställningar får som följd att män som grupp gynnas medan kvinnor som grupp missgynnas, så har jag dragit slutsatsen att detta utgör ett problem för uppnåendet av jämställdhet. Med stöd av det anförda och för att återknyta till utgångspunkten att våldtäkt är ett jämställdhetsproblem,²⁷⁴ gör jag bedömningen att tingsrätternas tillämpning upprätthåller den könsmaktsordning som innebär att kvinnor är underordnade och män överordnade samt att det manliga utgör normen vilket gör att kvinnor missgynnas. Jag gör därför gällande att tingsrätternas tillämpning leder till bibehållandet av kvinnors systematiska underordning, vilket inte bidrar till uppnåendet av det jämställdhetspolitiska delmålet att ”mäns våld mot kvinnor ska upphöra”.

Att jag menar att tingsrätternas tillämpning av den nya våldtäktsbestämmelsen inte bidrar till att uppnå det nämnda delmålet, är intressant att belysa i ljuset av det paradigmskifte från våld till frivilligt deltagande som skett i våldtäktsbestämmelsen och som regeringen bedömer vara en viktig åtgärd för att nå delmålet. Jag menar med stöd av uppsatsens resultat att rättstillämpningen inte hänger med i den utveckling som har skett i våldtäktsbestämmelsen. Trots att verktyget i sig, den nya våldtäktsbestämmelsen, är utformat på ett sätt som är tänkt att bryta kvinnors systematiska underordning, så visar min uppsats att verktyget inte per automatik ändrar de föreställningar som rättstillämpningen vilar på. Enligt min uppfattning visar min uppsats, genom synliggörandet av dessa föreställningar om brottsoffer i våldtäktsmål som leder till upprätthållandet av rådande könsmaktsordning, att det på en strukturell nivå behöver göras något utöver förändringar i våldtäktsbestämmelsen. Detta för att uppnå det jämställdhetspolitiska delmålet samt, för att återknyta till uppsatsens bakgrund, för att legitimera den dömande verksamheten. *Vad* detta skulle vara kräver dock en annan undersökning och analys.

Mot bakgrund av de slutsatser jag har kunnat dra i uppsatsen, menar jag dock inte att *förekomsten* av subjektiva föreställningar hos individerna i den dömande verksamheten är det problematiska, eller att föreställningarna ens går att separera från individerna. Utifrån den socialkonstruktionistiska ansats som anlagts i uppsatsen är jag av uppfattningen att vi alla är historiskt och kulturellt präglade, vilket gör att ett objektivt dömande inte är möjligt. Istället för att dölja dessa föreställningar och värderingar efter bästa förmåga för att kunna låtsas att tillämpningen sker objektivt och värderingsfritt, åtminstone till ytan sett, menar jag att det viktiga är att *synliggöra* att dessa subjektiva föreställningar *finns* samt belysa *vilka grunder* dessa baseras på. Detta för att kunna nyansera och medvetandegöra rättstillämpningen och på det sättet i så hög grad som möjligt undvika *dolda* subjektiva föreställningar och värderingar i den dömande verksamheten som leder till *oönskade* effekter. Genom att eftersträva denna reflekterade rättstillämpning skulle kanske definitionen av ett riktigt brottsoffer i våldtäktsmål en dag komma att baseras på en transparent rättstillämpning, som inte leder till ett oönskat bibehållande av kvinnors systematiska underordning.

²⁷⁴ Se Avsnitt 1.4.3. Våldtäkt – ett jämställdhetsproblem.

Källförteckning

Offentligt tryck

Regeringens propositioner

Prop. 2004/05:45 *En ny sexualbrottslagstiftning*

Prop. 2005/06:155 *Makt att forma samhället och sitt eget liv – nya mål i jämställdhetspolitiken*

Prop. 2012/13:111 *En skärpt sexualbrottslagstiftning*

Prop. 2017/18:177 *En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet*

Statens offentliga utredningar

SOU 2016:60 *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten*

Övrigt

Skr. 2016/17:10 *Makt mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*

Litteratur

Böcker

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils. *Kriminalrättens grunder*. 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2013.

[Cit. Asp m.fl.]

Bergenlöv, Eva, Cronberg Lindstedt, Marie & Österberg, Eva. *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sverige historia från reformationen till nutid*. Nordic Academic Press, Lund, 2002.

[Cit. Bergenlöv, Cronberg Lindstedt & Österberg]

Bergström, Göran & Ekström, Linda. (2018). Tre diskursanalytiska inriktningar, i: Boréus, Kristina & Berström, Göran (red.). *Textens makt och mening: Metodbook i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (S. 253–301). 4 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Burman, Monica. Brottsoffer i straffrätten, i: Lernestedt, Claes och Tham, Henrik (red.). *Brottsoffret och kriminalpolitiken*. (S. 279-298). Norstedts Juridik, Stockholm, 2011.
[Cit. Burman 2011]

Christie, Nils. Det idealiska offret, i Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.). *Det motspänstiga offret*. (S. 46-60). Studentlitteratur, Lund, 2001. En översättning av "The Ideal Victim" i Fattah, Ezzat A. (red.). *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*. (S. 17-30). St. Martin's Press, New York 1986.
[Cit. Christie]

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik och Heuman, Lars. *Rättegång IV*. 7 uppl.. Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Granström, Görel & Mannelqvist, Ruth (red.). *Brottsoffer - rättsliga perspektiv*. Studentlitteratur, Lund, 2016.
[Cit. Granström & Mannelqvist]

Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria. *Genusrättsvetenskap*. 1 uppl., Studentlitteratur. Lund, 2009.
[Cit. Gunnarsson & Svensson]

Gunnarsson, Åsa; Svensson, Eva-Maria; Käll, Jannice & Svedberg, Wanna. *Genusrättsvetenskap*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.
[Cit. Gunnarsson m.fl.]

Kleineman, Jan. Rättsdogmatisk metod, i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.). *Juridisk metodlära*. (S. 21-46). 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Leijonhufvud, Madeleine. *Svensk sexualbrottslag: en framåtsyftande tillbakablick*. Norstedts Juridik, Stockholm, 2015.
[Cit. Leijonhufvud]

Lindgren, Magnus; Pettersson, Karl-Åke & Hägglund, Bo. *Brottsoffer. Från teori till praktik*. Jure CLN AB, Stockholm, 2001.

Peczenik, Aleksander. *Juridikens teori och metod: en introduktion till allmän rättslära*. Norstedts Juridik, Stockholm, 1995.
[Cit. Peczenik]

Sandgren, Claes. *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*. 4 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2018.
[Cit. Sandgren]

Sutorius, Helena. *Bevisprövning vid sexualbrott*. 2 uppl., Omarbetad och uppdaterad av Diesen, Christian. Norstedts Juridik, Stockholm, 2014.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise. *Diskursanalys som teori och metod*. Studentlitteratur, Lund, 2000.
[Cit. Winther Jørgensen & Phillips]

Akademiska avhandlingar

Andersson, Ulrika. *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Bokbox förlag, Lund, 2006, Diss, Lunds universitet.
[Cit. Andersson]

Bladini, Moa. *I objektivitetens sken – en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm, 2013, Diss., Lunds universitet.
[Cit. Bladini]

Burman, Monica. *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Iustus förlag, Uppsala, 2007, Diss., Umeå universitet.
[Cit. Burman]

Svedberg, Wanna. *Ett (o)jämsällt transportsystem i gränslandet mellan politik och rätt*. Bokbox förlag, Malmö, 2013, Diss., Göteborgs universitet.
[Cit. Svedberg]

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1997 s. 538

NJA 2013 s. 548

NJA 2015 s. 501

NJA 2015 s. 536

NJA 2016 s. 819

NJA 2019 s. 668 “Övernattningen”

Elektroniska källor

Asp, Petter, Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 §, Lexino 2019-08-19 (JUNO)

Tillgänglig: <https://www.nj.se/juno> (hämtad: 2020-10-26)

[Cit. Asp, BrB 6 kap. 1 § avsnitt]

Bexar, Michaela, Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 §, Karnov (JUNO)

Tillgänglig: <https://www.nj.se/juno> (hämtad 2020-10-26)

[Cit. Bexar, BrB 6 kap. 1 § kommentar]

Bisnode InfoTorg Juridik, *Avgöranden*

Tillgänglig: <https://www5.infotorg.se/rb/MainServlet?view=HdHovForm>

Brottsförebyggande rådet

Statistik utifrån brottstyper: *Våldtäkt och sexualbrott*. Senast uppdaterad 2020-10-30

Tillgänglig: <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html#Konsfordelning> (hämtad 2020-11-27)

Brottsoffermyndigheten.se

Brottsoffer och målsägande. Senast uppdaterad 2020-06-12

Tillgänglig: <https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/brottsofferkunskap/brottsoffer-och-malsagande> (hämtad 2020-11-11)

Burt, Martha R. *Cultural myths and supports for rape*. Journal of Personality and Social Psychology. Vol: 38, No. 2, S. 217-230. USA 1980.

Tillgänglig: <https://search-proquest-com.ezproxy.ub.gu.se/docview/614292712/fulltextPDF/C7480B5F9D044C8DPQ/1?accountid=11162> (hämtad 2020-11-25)

[Cit. Burt]

Edwards, Katie M.; Turchik Jessica A.; Dardis, Christina M.; Reynolds, Nicole & Gidycz, Christine A. *Rape Myths: History, Individual and Institutional-Level Presence, and Implications for Change*. Sex Roles. Vol: 65. Iss: 11-12. S. 761-773. New York 2011.

Tillgänglig: <https://search-proquest-com.ezproxy.ub.gu.se/docview/906361332/fulltextPDF/318ECE0F797B4C95PQ/1?accountid=11162> (hämtad 2020-11-25)

[Cit. Edwards m.fl.]

Mannheimer, Edgar. *Regeringen lägger fram förslag om samtyckeslag*. SVT nyheter.

Publicerad 2017-12-17, uppdaterad 2018-05-23.

Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/uppgifter-regeringen-infor-samtyckeslagen> (hämtad 2020-11-27)

Nationalencyklopedin *me too-rörelsen*

Tillgänglig: <https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/me-too-rörelsen> (hämtad 2020-11-27)

Lonsway, Kimberly A. & Fitzgerald, Louise F. *Rape Myths In Review*. Psychology of Women Quarterly. Vol: 18. S. 133-164. USA 1994.

Tillgänglig: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.ub.gu.se/doi/epdf/10.1111/j.1471-6402.1994.tb00448.x> (hämtad 2020-11-25)

[Cit. Lonsway & Fitzgerald]

Regeringskansliet, regeringen.se

Mer om jämställdhetspolitikens mål. Publicerad 2017-01-11.

Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/artiklar/2017/01/mer-om-jamstalldhetspolitikens-mal/> (hämtad 2020-12-17)

[Cit. Regeringskansliet, *Mer om jämställdhetspolitikens mål*]

Bilaga: Förteckning över tingsrättsavgöranden

1	Alingsås tingsrätt, dom 2020-07-15, mål nr: B 978-20
2	Attunda tingsrätt, dom 2020-09-24 , mål nr: B 13764-19
3	Attunda tingsrätt, dom 2020-09-21, mål nr: B 7528-20
4	Attunda tingsrätt, dom 2020-09-03, mål nr: B 1152-19
5	Attunda tingsrätt, dom 2020-08-28, mål nr: B 7027-20
6	Attunda tingsrätt, dom 2020-08-24, mål nr: B 6284-20
7	Attunda tingsrätt, dom 2020-06-18, mål nr: B 5051-20
8	Borås tingsrätt, dom 2020-07-09, mål nr: B 327-20
9	Borås tingsrätt, dom 2020-06-15, mål nr: B 4205-19
10	Falu tingsrätt, dom 2020-08-04, mål nr: B 1881-20
11	Falu tingsrätt, dom 2020-07-23, mål nr: B 844-20
12	Falu tingsrätt, dom 2020-07-22, mål nr: B 205-20
13	Falu tingsrätt, dom 2020-06-18, mål nr: B 1519-20
14	Falu tingsrätt, dom 2020-06-16, mål nr: B 109-20
15	Gotlands tingsrätt, dom 2020-07-24, mål nr: B 732-20
16	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-09-22, mål nr: B 11485-20
17	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-09-09, mål nr: B 17419-19
18	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-08-12, mål nr: B 6947-20
19	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-08-06, mål nr: B 8462-20
20	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-07-31, mål nr: B 6774-20
21	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-07-27, mål nr: B 18960-19
22	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-07-21, mål nr: B 3110-20
23	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-06-26, mål nr: B 5143-20
24	Göteborgs tingsrätt, dom 2020-06-18, mål nr: B 15610-19
25	Halmstads tingsrätt, dom 2020-09-30, mål nr: B 1892-20
26	Halmstads tingsrätt, dom 2020-08-10, mål nr: B 1859-20
27	Halmstads tingsrätt, dom 2020-07-17, mål nr: B 1307-20
28	Helsingborgs tingsrätt, dom 2020-08-13, mål nr: B 4045-20
29	Helsingborgs tingsrätt, dom 2020-06-08, mål nr: B 6437-19
30	Hudiksvalls tingsrätt, dom 2020-06-17, mål nr: B 2463-19
31	Hudiksvalls tingsrätt, dom 2020-06-16, mål nr: B 930-20
32	Hässleholms tingsrätt, dom 2020-09-28, mål nr: B 818-20
33	Hässleholms tingsrätt, dom 2020-09-11, mål nr: B 902-20
34	Jönköpings tingsrätt, dom 2020-09-30, mål nr: B 1453-20
35	Jönköpings tingsrätt, dom 2020-08-26, mål nr: B 2367-20
36	Jönköpings tingsrätt, dom 2020-06-26, mål nr: B 4290-19
37	Kalmar tingsrätt, dom 2020-09-30, mål nr: B 3081-20
38	Kalmar tingsrätt, dom 2020-08-19, mål nr: B 2581-20
39	Kalmar tingsrätt, dom 2020-08-10, mål nr: B 2502-20
40	Kristianstads tingsrätt, dom 2020-06-29, mål nr: B 1756-19

41	Kristianstads tingsrätt, dom 2020-06-23, mål nr: B 2463-19
42	Lunds tingsrätt, dom 2020-09-01, mål nr: B 5321-18
43	Lunds tingsrätt, dom 2020-06-26, mål nr: B 5560-18
44	Lunds tingsrätt, dom 2020-06-08, mål nr: B 1942-20
45	Lycksele tingsrätt, dom 2020-06-11, mål nr: B 133-20
46	Malmö tingsrätt, dom 2020-09-02, mål nr: B 3360-20
47	Moras tingsrätt, dom 2020-09-22, mål nr: B 1097-19
48	Mora tingsrätt, dom 2020-09-08, mål nr: B 900-20
49	Norrköpings tingsrätt, dom 2020-08-05, mål nr: B 2129-20
50	Norrtälje tingsrätt, dom 2020-06-16, mål nr: B 1752-19
51	Skaraborgs tingsrätt, dom 2020-09-17, mål nr: B 1353-20
52	Skaraborgs tingsrätt, dom 2020-07-15, mål nr: B 2343-20
53	Skaraborgs tingsrätt, dom 2020-06-22, mål nr: B 2102-20
54	Skellefteå tingsrätt, dom 2020-07-31, mål nr: B 1259-19
55	Solna tingsrätt, dom 2020-09-03, mål nr: B 4971-20
56	Solna tingsrätt, dom 2020-09-02, mål nr: B 4843-19
57	Solna tingsrätt, dom 2020-08-07, mål nr: B 4839-20
58	Stockholms tingsrätt, dom 2020-09-24, mål nr: B 12766-20
59	Stockholms tingsrätt, dom 2020-08-17, mål nr: B 7440-20
60	Stockholms tingsrätt, dom 2020-08-17, mål nr: B 8656-20
61	Stockholms tingsrätt, dom 2020-08-13, mål nr: B 9084-20
62	Stockholms tingsrätt, dom 2020-08-13, mål nr: B 10001-20
63	Stockholms tingsrätt, dom 2020-07-29, mål nr: B 10005-20
64	Stockholms tingsrätt, dom 2020-07-27, mål nr: B 5029-20
65	Stockholms tingsrätt, dom 2020-06-29, mål nr: B 2682-19
66	Stockholms tingsrätt, dom 2020-06-23, mål nr: B 4950-19
67	Stockholms tingsrätt, dom 2020-06-22, mål nr: B 12-19
68	Stockholms tingsrätt, dom 2020-06-10, mål nr: B 6071-20
69	Sundsvalls tingsrätt, dom 2020-07-31, mål nr: B 1460-20
70	Södertörns tingsrätt, dom 2020-09-25, mål nr: B 12729-20
71	Södertörns tingsrätt, dom 2020-09-24, mål nr: B 10462-20
72	Södertörns tingsrätt, dom 2020-09-10, mål nr: B 9088-20
73	Södertörns tingsrätt, dom 2020-07-23, mål nr: B 6646-20
74	Södertörns tingsrätt, dom 2020-07-07, mål nr: B 15498-19
75	Södertörns tingsrätt, dom 2020-07-03, mål nr: B 5805-20
76	Uddevalla tingsrätt, dom 2020-09-04, mål nr: B 1561-20
77	Umeå tingsrätt, dom 2020-09-11, mål nr: B 371-20
78	Umeå tingsrätt, dom 2020-07-14, mål nr: B 1680-20
79	Uppsala tingsrätt, dom 2020-09-25, mål nr: B 2018-20
80	Uppsala tingsrätt, dom 2020-08-19, mål nr: B 4184-20
81	Uppsala tingsrätt, dom 2020-07-09, mål nr: B 1-20
82	Uppsala tingsrätt, dom 2020-07-09, mål nr: B 4017-20

83	Uppsala tingsrätt, dom 2020-06-24, mål nr: B 7927-18
84	Uppsala tingsrätt, dom 2020-06-16, mål nr: B 6622-19
85	Varbergs tingsrätt, dom 2020-09-21, mål nr: B 1716-20
86	Varbergs tingsrätt, dom 2020-07-07, mål nr: B 880-20
87	Varbergs tingsrätt, dom 2020-06-29, mål nr: B 90-19
88	Varbergs tingsrätt, dom 2020-06-23, mål nr: B 1253-19
89	Vänersborgs tingsrätt, dom 2020-08-21, mål nr: B 1124-20
90	Vänersborgs tingsrätt, dom 2020-08-11, mål nr: B 2878-20
91	Vänersborgs tingsrätt, dom 2020-07-01, mål nr: B 2171-20
92	Vänersborgs tingsrätt, dom 2020-06-29, mål nr: B 1959-20
93	Värmlands tingsrätt, dom 2020-08-11, mål nr: B 3079-20
94	Värmlands tingsrätt, dom 2020-07-03, mål nr: B 2564-20
95	Värmlands tingsrätt, dom 2020-06-22, mål nr: B 2154-20
96	Värmlands tingsrätt, dom 2020-06-12, mål nr: B 1701-20
97	Västmanlands tingsrätt, dom 2020-06-22, mål nr: B 6922-19
98	Växjö tingsrätt, dom 2020-06-08, mål nr: B 1674-20
99	Ångermanlands tingsrätt, dom 2020-07-08, mål nr: B 695-20
100	Örebro tingsrätt, dom 2020-09-08, mål nr: B 5232-19
101	Örebro tingsrätt, dom 2020-07-09, mål nr: B 4504-19
102	Örebro tingsrätt, dom 2020-06-02, mål nr: B 2231-19